

Universita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra pedagogické a školní psychologie

**INDIVIDUÁLNÍ ZKUŠENOSTI
S PROCESEM PŘEMĚNY POHLAVÍ
VE ŠKOLNÍM PROSTŘEDÍ**

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Vladimír Chrz, Ph.D.

Autor: Marek Zelenka

Praha 2005

Prohlašuji

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně, pod vedením PhDr. Vladimíra Chrze, Ph.D. a s použitím ocitované literatury.

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně, pod vedením PhDr. Vladimíra Chrze, Ph.D. a s použitím ocitované literatury.

V Praze, 20. listopadu 2005

Abstract

This diploma work is concerned with the experience of students undergoing sex change during their studies.

I have chosen qualitative theoretical resource and method; I have applied narrative approach and studied it from critical psychology point of view.

The work is based on two focus groups and seven follow-up interviews with secondary school and university students.

It is visible in their narratives how participants tried to cope and how they managed to survive in the opposite gender roles, how it became unbearable to go on pretending they were who they were not and how they decided to come out and change the direction of their lives.

I further question the main stream attitude and approach to transsexuality and the results in psychology and psychiatry fields.

Abstract

Tato diplomová práce se zabývá zkušeností studentů, kteří procházeli procesem přeměny pohlaví v době svého studia.

Zvolil jsem kvalitativní metodu zkoumání, narativní přístup a problematiku jsem zkoumal z pozic soudobé kritické psychologie.

Práce je založena na dvou ohniskových skupinách a sedmi rozhovorech, které na ně navazovaly.

Z jednotlivých příběhů je zřejmé, jak se účastníci výzkumu pokoušeli vyrovnat s životem v opačné pohlavní roli, jak se pro ně postupně stalo neúnosné pokračovat v předstírání že jsou těmi, kterými ve skutečnosti nebyli, a jak se rozhodli "vyjit ze svého utajení" a radikálně změnit svůj život.

Dále polemizuji s většinovým postojem a přístupem k transsexualitě a s následky, ke kterým vede na poli psychologie a psychiatrie.

1 ÚVOD

Téma mojí diplomové práce, tj. *Individuální zkušenosti s procesem přeměny pohlaví ve školním prostředí*, je téma v našich podmínkách prakticky nezkoumané. Jeho povaha, to znamená především určitá novost a současně nápadná kontroverznost, se zásadním způsobem projevila již při zvažování, zda bych se měl do zkoumání v této oblasti vůbec pouštět. Svou roli následně sehrála také při postupné krystalizaci tématu a zvažování volby vhodné metody.

1.1 **Určitá novost a neprobádanost tématu**

Množství česky psané literatury o transsexualitě zatím není nijak rozsáhlé. Sestává se především z tematických kapitol, které jsou součástí jednotlivých publikací sexuologie nebo psychiatrie a které pojednávají o tomto fenoménu zejména jako o poruše osobnosti. Díky přitažlivosti tématu pro laickou veřejnost se v populárně-naučných knihách můžeme setkat také s námětem „života ve špatném těle“.

1.1.1 Etnografický zájem

Kontext školního prostředí je u nás v souvislosti s transsexualitou - pokud je mi známo - do značné míry „tabula rasa“. Nepodařilo se mi najít žádné systematické práce ani výzkumy, které by se tímto tématem zabývaly z pozic školní etnografie a které by ho zkoumaly jako určitou figuru, která se může rýsovat a vystupovat do popředí také na kontrastním pozadí školního milieu.

To mě přitahovalo, protože tato neprobádanost se mi zdála jakoby „těhotná“ mnoha zajímavými objevy. Dávala tušit možné překvapivé nálezy a zjištění, z nichž některá by mohla mít svou výpovědní hodnotu i ve všeobecném smyslu, ne pouze v úzkém vztahu k transsexualitě a k procesu přeměny pohlaví během studia.

1.2 **Zkoumání problematiky transsexuality v ČR**

1.2.1 Dosud převažující diskurzivní pojetí transsexuality u nás

Jak jsem již uvedl, většina dostupné české odborné literatury odpovídá na otázky související s transsexualitou především řečí a slovními obraty medicínského diskurzu. Ten však někdy celou problematiku zbytečně omezuje na patologické aspekty a nezohledňuje její širší kontext, do kterého je vždy zasazena - a ve kterém svou patologičnost může někdy překvapivě ztrácet.

1.2.2 Zpochybnění dosavadních premis o transsexualitě

Kvůli neopodstatněnému zužování pohledu a jeho zaměřování na hledání zejména patologických aspektů se stal (nejen) medicínský diskurz v celém postmoderním světě předmětem poměrně ostré kritiky ze strany nově se objevujících paradigmat, která se snaží eliminovat škodlivé a diskriminační účinky všech podobně redukcí pojetí (Renzetti, 2003). Lavinovitá reakce se spustila nejdříve v zahraničí a posléze pronikla i k nám; zatím spíše jen zvolna a váhavě, ale přesto pomalu začíná docházet k podstatným revizím a zpochybňování platnosti mnohých psychiatrických, psychologických a sociologických východisek.

Popsaný trend je typický pro celou oblast věd o člověku - ani zdaleka se netýká jen psychiatrie nebo oblasti zkoumání fenoménu transsexuality. Zainteresovaní odborníci však z jeho výsledků již stačili mnohé vytěžit.

1.2.3 Objevení nového diskurzu o transsexualitě

Jedním z viditelných úspěchů vývoje posledních let je vydání první původní české monografie o transsexualitě. Vyšla v nakladatelství Grada v roce 2002 a je výsledkem mezioborové spolupráce našich předních specialistů (Fífková, 2002). Je to jakási první vlaštovka, která tuto problematiku zasazuje do širšího rámce ontogenetického vývoje, sociálních vztahů a životní cesty vůbec. Navazuje tak na výzkum a praktické řešení této problematiky v zahraničí i u nás.

Její hlavní přínos spatřuji v tom, že se mimo jiné pokouší - a myslím, že velmi zdařile - o propojení odborného pohledu „zvnějšku“ s perspektivou „zevnitř“, odkud se dívají lidé, kterých se toto téma osobně dotýká.

1.3 Aktuální klima v české akademické obci

Pojďme nyní vystoupit o pomyslné patro výš a podívat se na současnou situaci na české vědecké platformě jako celku. Rozhlédněme se kolem, abychom si mohli uvědomit a reflektovat formativní vlivy, které se v současnosti uplatňují v soudobých psychologických diskurzích a které také podstatným způsobem zabarvily primární východiska, přístup i cíle této práce.

1.3.1 Otevřenost a víření¹ devadesátých let

Se změnami, které proběhly v naší společnosti po roce 1989, se otevřely dveře pro průnik mnoha zahraničních vlivů, které vstoupily na českou scénu a hojně obohatily naše prostředí o nové podněty. Nová postmodernistická paradigmat, která se v psychologii a sociologii nabízí, otřásají i u nás donedávna stabilními základy mnohých teoretických konstrukcí pracně vybudovaných v minulém století (Vybíral, 2001).

A nejen otřásají - tradiční konstrukce jsou již rozebírány, mentálně *de*-konstruovány myšlenkovými postupy zastánců sociálního konstrukcionismu, jejich měnící se významy jsou znovu vyjednávány v rámci nových diskurzů (Renzetti, 2003, Gjuričová, 2003).

1.3.2 Kritika falešného objektivismu

V reakci na tyto události u nás v posledním desetiletí vzniká mnoho různých diskusních platforem, kde víří staré otázky spolu s těmi novými, a kde kromě otázek zjevně krouží i nejrůznější zájmy² (Vybíral, 2001). Ty byly z vědy dosud vytlačovány, respektive nebyly připouštěny k diskusi s poukazem na požadavek nezaujatosti badatele. To se nyní mění.

1.3.2.1 Subjektivní zatíženost každého výzkumu

Postmoderní reflexivní kritika poukazuje na to, že „subjektivita“ a „zájmy“ vždycky visely ve vzduchu. Dnes - stejně jako v minulosti - nebyly nikdy zcela mimo vědu, někde venku „za zdí“ ze slonoviny. Diskursivní analýza se snaží ukázat, že zájmy naopak podstatně formovaly mnohé vlivné teorie jako jejich nereflektované, skryté premisy (Renzetti, 2003).

Jakkoli by se badatelé rádi považovali za zcela objektivní, osobních preferencí a hodnot není možné se zcela zbavit - právě ty totiž spoluovlivňují výběr předmětu studia i to, jakým způsobem ho budeme zkoumat.

1.3.2.2 Reflektovaná subjektivita

Z toho plyne, že subjektivitu a osobní zaujatosti se nelze nijak zbavit ani ji bezezbytku překročit. Je možné ji jediné jasně deklarovat, přiznat, připustit, přivést k řeči a učinit tak předmětem další kritické reflexe - a tím se snažit o dodržení kritérií platných pro vědecké zkoumání (Renzetti, 2003).

¹ Na klima „víření“ jako na jeden z rysů kritické psychologie upozorňuje Vybíral

² Mám zde na mysli zájmy společenské, politické, mocenské, osobní atd.

1.4 Lokální pravda pohledem zevnitř

V této části bych rád opět sestoupil z výšin současné akademické atmosféry na poli věd o člověku zpět dolů k mé vlastní motivaci pro napsání této práce. Již jsem se jí krátce dotkl v úvodu, a nyní chci toto téma dokončit a uzavřít.

Jako každý badatel, i já jsem omezen kontextem svého života, svojí nevyhnutelnou subjektivitou, osobními preferencemi v otázce metodologie a v neposlední řadě životními hodnotami. Vše vyjmenované zde stručně osvětlím, abych tak učinil zadost požadavku kritické psychologie na reflektovanou zaujatost (Vybíral, 2001) a aby bylo čtenáři zřejmé, z jakých pozic jsem ke zkoumanému tématu přistupoval.

1.4.1 Omezení aktuálním kontextem

Jak už jsem uvedl výše, otázka objektivit byla v posledních desetiletích výrazně zpochybněna především odkazem na to, že žádný vědec *není* nepopsaným listem papíru bez (možná předsudečných) premis, a že jeho odborný „záběr“ je omezen jak jeho lidskou kapacitou, tak ohraničeným životním kontextem. V tomto smyslu je každá nacházená pravda „lokální pravdou“ (Chrz, 2003), jejíž platnost je geograficky a historicky omezena.

To platí samozřejmě o všech „pravdách“, které v této práci nacházím a prezentuji.

1.4.2 Zaujaté ponoření se do problému

Domnívám se, že zdůrazňování badatelské zaujatosti vychází ze skutečné podstaty věci - badatelský zájem *předpokládá* určitou ponořenost a upoutání problémem *je* „neobjektivní“.

Latinské *inter es* znamená být vevnitř, uvnitř - tento překlad neevokuje distancované shlížení na zkoumanou problematiku z výšin objektivní nezaujatosti. Každé ponoření se do problému zároveň znamená určitou zangažovanost a tedy nutně i určitou rezignaci na hledání univerzálních, vždy a za všech okolností platných zákonitostí.

Mnou hledané a nalézané „pravdy“ si nečiní žádný nárok na universální platnost.

1.4.3 Zhodnocení vlastní subjektivity

Mé zaujetí zkoumanou problematikou vychází především z toho, že je součástí mojí životní zkušenosti. Nastoluje se tím dilema mé postojové, hodnotové a ideologické objektivnosti jako badatele, se kterým se musím v úvodu nějak vypořádat.

1.4.3.1 Pokus o reflektovanou subjektivitu

Protože mým cílem bylo svou subjektivní zatíženost nějak zhodnotit, chtěl jsem z ní udělat spíše přednost než zátěž, když už nebylo možné její vliv zcela odstínit. Pokusil jsem se ji uvést do souladu se zaměřením celého výzkumného projektu a využil jsem možnost, která se sama automaticky nabízela - rozhodl se zkoumat téma takřkajíc zevnitř, očima studentů, kteří procházejí procesem přeměny pohlaví, čili *inter es*.

Zvolit tuto perspektivu vidění je u nás na poli zkoumání transsexuality relativně nový přístup. A přináší s sebou další otázky, z nichž nejzávažnější pro mě byla volba metody.

1.4.4 Pojetí výzkumu jako objevitelské cesty do neznáma

Uvažoval jsem, jaké výzkumné postupy bych při sběru dat mohl použít, když je cílem mojí práce sestoupit dolů do konkrétních kontextů, všimnout si věcí, které vystoupí z rozkrytých souvislostí a pokusit se je následně pojmenovat, respektive pro ně vhodná pojmenování hledat. Vyložit je lidovou řečí jejich vlastního okolí, propojit je do vzájemných vztahů - a potom tyto významové pavučinky, nebo chcete-li raději sítě opatrně vzít, pomyslně je „vytáhnout“ na řádově vyšší úroveň odborného pojmového aparátu a navěsit je na již existující teorie.

1.4.4.1 Volba kvalitativní metody - narativní přístup

Jednou z hlavních otázek, kterou jsem v této souvislosti řešil, byla samotná procedura výzkumu - jak zkoumat subjektivní světy, aniž bych zbytečně ohrozil psychickou rovnováhu studujících, kteří procesem procházejí - a kteří jediní mi s ohledem na zvolenou perspektivu mohli poskytnout potřebný výzkumný materiál. Další otázkou bylo, kolik osob vlastně prochází tímto procesem v průběhu školní docházky, zda je bude možné kontaktovat a následně získat pro spolupráci na výzkumu.

S ohledem na povahu zkoumaného tématu jsem se rozhodl použít kvalitativní metodologii, která splňuje požadavek na angažované vnoření se do problematiky a ponechává dostatečný prostor pro emergenci jakékoliv látky, která se ukáže jako důležitá a mající nějakou souvislost.

1.4.4.2 Individuální rozhovory jako prostor pro vyprávění příběhu

Projekt této práce je primárně vystavěn na použití individuálních rozhovorů, které volně navazovaly na ohniskové skupiny. Ty byly realizované v rámci určitého předvýzkumného mapování terénu aby generovaly relevantní témata (Morgan, 2001).

1.4.5 Výzkumné cíle projektu

Hlavním cílem mého projektu je zmapovat neznámý terén a konstruktivně přispět k dialogu, který se na odborné i laické úrovni vede na téma transsexuality.

Dílčí cíle je možné shrnout do následujících bodů:

- zprostředkovat pohled na rozmanité sociální, pedagogické a psychologické aspekty související s procesem přeměny pohlaví ve školním prostředí,
- shromáždit a prezentovat poznatky, které jsou relevantní v rámci řešení dané problematiky,
- poukázat na zásadní subjektivní závažnost některých zdánlivě nesouvisejících témat.

1.4.6 Zvolené perspektivy zkoumání a teoretická východiska

Zkoumané téma jsem se pokusil uchopit několika možnými způsoby. Podíval jsem se na něj z několika různých hledisek: pohledem zevnitř, optikou tří různých oborů a studoval jsem ho na školním pozadí. Pokusil jsem se si s ním pohrát, natáčet ho do různých úhlů tak, aby odrazilo vždy trochu jiné aspekty.

1.4.6.1 Perspektiva zevnitř

O tomto úhlu pohledu jsem už hovořil výše, na tomto místě pouze dodávám, že navzdory svému „ponoření“ jsem se současně snažil o určitý nadhled.

1.4.6.2 Trojdimenzionální perspektiva

Zkoumání člověka se již tradičně děje v určitém bio-psycho-sociálním prostoru. O tento relativně vyvážený přístup se ve své práci snažím mimo jiné zavedením „trojdimenzionálního pojmového aparátu“.

Každá perspektiva - „bio, psycho a socio“ - je reprezentovaná jednou klasickou vědou; v lůně každé z těchto věd vznikaly odborné termíny, z nichž některé jsem uplatnil při zkoumání a pojmovém uchopování zde zkoumané problematiky (viz obrazová příloha).

1.4.6.3 Školní pozadí

Téma školy jako prostředí pro mě zde neznamena zavádění žádných dalších termínů - vystačím s „lidovou slovesností“ účastníků výzkumu a s pojmovým aparátem, o jehož trojdimenzionální povaze jsem se už zmínil.

Škola, třídní klíma a vrstevnické skupiny spolužáků a adolescentní moratorium prorůstají všemi příběhy jako organická struktura, která je nedílnou součástí žánru, který se v sebraném výzkumném materiálu objevuje.

1.4.6.4 Teoretická východiska

Veškeré zkoumání daného tématu jsem činil z pozic, ze kterých se otevřeně hlásím k úkolům, které si klade kritické psychologie - respektive její pozitivně laděný proud, jehož cílem je určitá revitalizace psychologie. V této práci mi jde mimo jiné o to, abych „přispěl ke korozi jakéhokoli autoritativně předkládaného či tradovaného popisu reality“, který je zbytečně svazující a nedává prostor svobodnému sebevyjádření osobnosti člověka.

2 VYMEZENÍ POJMOVÉHO RÁMCE

Celkový rámec zde zkoumané problematiky jsem ohraničil třemi klíčovými termíny: *identita*, *transsexualita* a *gender*. V mém trojdimenzionálním pojetí spolu všechny tři pojmy úzce souvisí a jsou nosnými pilíři celého výzkumného projektu.

V této části přiblížím historický kontext, ve kterém se v rámci různých vědních disciplín postupně formovaly a navzájem ovlivňovaly. Protože mají různé významové dimenze, které se v některých aspektech navzájem dotýkají nebo i překrývají, zaměřím na jejich jasné vymezení a také objasním, v jakém smyslu je budu v této práci používat.

Následující tři kapitoly jsem napsal podle obdobné osnovy, přestože každá z nich je poněkud odlišně myšlenkově a logicky vystavěna. Pojd'me se tedy teď třikrát ponořit do historie a prozkoumat prvotní kořeny našich současných teorií identity, transsexuality a genderu.

2.1 PSYCHOLOGIE a vymezení pojmu *identita*

Ze zmíněné trojkombinace je potřeba se blíže dotknout především pojmu *identita*. Jednak je pro svou určitou významovou univerzálnost používán i v jiných oborech (viz dále), a za druhé - v kontextu námětu této práce - tematicky souvisí s mnoha dalšími pojmovými konstrukty, které se týkají snahy o vystihnutí podstaty lidské psychiky.

Některé z nich, např. *psyché*, jsou velmi staré a datují se až k počátkům filosofie a vědy vůbec. Jiné, jako např. *já*, *individualita* nebo *sebeuvědomění*, byly zavedeny až později během postupného rozvoje bádání na poli organizujících principů psychiky. Společné je jim všem to, že tak či onak souvisí s pokusy o postžení vlastního centrálního bodu, nebo chcete-li jádra osobnosti člověka, a s hledáním odpovědi na otázku *kdo jsem?*

Autor nejnámější a nejdůležitější periodizace vývoje E.H.Erikson představil problematiku identity v širší perspektivě, když ji zasadil do ontogenetického rámce a nastolil jako závažné téma nejen osobnostní, ale i vývojové psychologie (Erikson, 2002). U nás se jeho úvahami o identitě inspirovali a dále je rozvíjejí především Z. Helus a P. Macek.

Pojďme se nyní podívat, jak tito autoři vymezují identitu z pohledu vývojové a osobnostní psychologie.

2.1.1 Pojetí identity v psychologii - vývojový úkol

2.1.1.1 Eriksonovo pojetí identity

E.H.Erikson umístil identitu jako samostatný vývojový úkol do období mezi 12-20 lety, které běžně označujeme jako pubertu a adolescenci. (Uhrová, Ps.osobnosti, str.70). Proces jejího hledání charakterizuje jako proces hledání sebe sama a svého místa ve společenství druhých. Proti pojmu *osobní identita* staví jako její specifickou hrozbu tzv. *konfúzi identity*. Dochází k ní tehdy, když se nedaří identitu konzistentně zformovat do uceleného obrazu, který by byl jedinečným a opravdovým vyjádřením individuality konkrétního člověka (Erikson, 2002). V takovém případě není vývojový úkol uspokojivě splněn a osobnost není dostatečně vybavena nosnými zásadami a principy. V důsledku toho je nestálá a křehká, a s tímto handicapem pak vstupuje do dalších stádií vývoje (Helus 2003, str.116).

Helus, který podobně jako Erikson akcentuje sociální dimenzi identity, hovoří v takových případech o *konfúzi životních rolí*, kterými se identita projevuje navenek. Toto podržení vztahu mezi vnitřní identitou a vnější rolí můžeme považovat za určitou styčnou plochu psychologického tématu identity se sociologickým tématem genderu (viz dále).

2.1.1.2 Helusovo pojetí identity

Identitu definuje Helus jako totožnost jedince se sebou samým. „jmenovitě s tím, kým by chtěl a měl být, aby žil opravdový, vůči sobě samému upřímný a nefalšovaný život“ (Helus, 2003, str.147). Jako významový protipól staví *sebeodcizení* jako vzdálení se od sebe sama, od své podstaty, svých přání, plánů, citů atd. Nejčastějším mechanismem sebeodcizení je autostylizace a předstírání něčeho za cenu popírání svých nejvlastnějších názorů (a v našem kontextu můžeme dodat i emočních hnutí). Takový stav přirovnává k amputaci důležitých psychických orgánů a tedy k jistému druhu psychického mrzačení.

Pokud budeme chtít dát do vzájemné souvislosti oba Helusovy pojmy vztahující se k neuspokojivému řešení úkolu identity, můžeme *sebeodcizení* chápat jako pojem vztahující

se především k psychickému stavu, tj. popisující vnitřní svět osobnosti, zatímco pojem *konfúze rolí* odkazuje na jeho sociální souvislosti; je to pozorovatelný stav, kterým se sebeodcizení demonstruje navenek.

2.1.2 Pojmový aparát této práce

Právě kvůli propojování psychologické a sociální roviny je Helusovo pojetí v kontextu zkoumání transsexuality (na pozadí školního prostředí) mimořádně užitečné.

Abychom měli k dispozici také pozitivní ekvivalent pojmu *konfúze rolí*, zavádím jako určitý předběžný teoretický konstrukt *konzistenci životních rolí*. Získáme tak dichotomický pojmový aparát se *sebeodcizením a konfúzí životních rolí* na jedné a *identitou a konzistencí životních rolí* na druhé straně.

Tyto čtyři konstrukty patří mezi klíčové psychologické pojmy mojí práce. S jejich pomocí pak budu v následujících částech zkoumat povahu duševní a sociální reality adolescentů, kteří řeší transsexuální problém (nejen) ve školním prostředí.

Pojďme se ale ještě důkladněji podívat na zmíněné dva aspekty identity - budu na ně odkazovat později v souvislosti s genderem.

2.1.3 Intrapersonální a interpersonální aspekt identity

Potřebu rozlišovat osobnostní (intrapersonální) a sociální (interpersonální) rozměr identity zdůrazňuje ve shodě s výše uvedenými autory také Macek (2003). Osobnostní aspekt identity popisuje jako takový, „který čerpá především z intimní sebereflexe a sebehodnocení (...) a pro který je podstatné vědomí vlastní jedinečnosti a neopakovatelnosti a ohraničenosti vůči druhým“. Sociální aspekt identity chápe jako „pocit začlenění, spolupatříčnosti a kontinuity ve vztazích a v čase“ (Helus, 2004, str. 148). Toto rozlišení, které je dnes běžně přijímáno, je v podstatě potvrzením známého úsloví o tom, že člověk je tvor společenský, a že člověkem se jedinec může stát zase jen mezi lidmi, v lidské společnosti.

2.1.4 Nature versus nurture aneb interakce vnitřních a vnějších faktorů při utváření identity

Identita obecně je chápána jako výsledek interakce individua s prostředím. Ke zkoumání identity se tedy přistupuje z určité psychosociální perspektivy a většina badatelů zastává v otázce determinace smířlivé interakcionalistické stanovisko.

Pokud se však jedná o vysvětlení některých mimořádných jevů (talent, kriminalita, sexuální orientace), diskuse se většinou vyhrocuje, protože odborníci mají tendenci ve svých koncepcích a názorech akcentovat buď spíše vrozené vlivy, nebo naopak vlivy prostředí a klonit se k jedné z extrémních poloh této dichotomie (Smékal, 2001).

Otázka, který z těchto dvou vlivů je primární a určující nejen pro formování identity, ale pro organizaci lidské psychiky vůbec, je jednou ze základních otázek věd o člověku a vstoupila do dějin jako spor o determinaci psychiky a jejího vývoje. V anglické literatuře se tento spor, který původně vznikl mezi nativisty a empiristy, známý jako „nature versus nurture“, „prostředí, nebo výchova“ vede již přes sto let. Stále není definitivně vyřešen a je možné, že ani nikdy nebude - ale k tomu se ještě dostanu později.

2.1.5 Pojem identita - exkurz do trojice oborů

Různé vědní obory akcentují odlišné významové aspekty pojmu.

2.1.5.1 Identita a psychologie

Identita je známá především z psychologie, kde je obecně chápána jako intrapsychická struktura, která v sobě zahrnuje aspekty sebevímání, sebepoznání, sebehodnocení, postojů vůči sobě samému a schopnosti sebereflexe. Identita je chápána jako hypotetická struktura, která jedinci umožňuje organizovat (sebe-)prožívání.

2.1.5.2 Identita a sociologie

Identita se rychle ujala také v sociologii, která zavedením pojmů jako etnická identita, evropská identita, skupinová identita atd. akcentuje jejich sociální dimenzi.

Bačová definuje identitu ve třech rovinách, čímž dostává do popředí pestrý vztahový rámeček, ve kterém se identita realizuje. Jedná se o rovinu (a) intrapersonální (která je předmětem zájmu zejména psychologie osobnosti), (b) interpersonální (kterou se zabývá (sociální) psychologie a sociologie), a (c) ve vztahu ke skupinám a institucím (oblast sociologie) (Bačová, 1996).

2.1.5.3 Identita a psychiatrie

Pojem *identita* je okrajově známý také v medicíně, přesněji řečeno v psychiatrii, která s identitou pracuje v rámci klasifikační kategorie *poruchy pohlavní identity*, jak o tom budeme hovořit v následující kapitole.

2.1.6 Zkoumání identity v psychologii - exkurz do historie

Identita jako taková byla předmětem bádání prakticky od počátků vědecké psychologie, tj. od 19. století. Byla popisována různými termíny a je historicky příbuzná s konceptem *já*. Věnovali se jí mnozí teoretici i praktici, z nichž některé jsem již uvedl výše. Závěrem bych rád zmínil ještě ty, jejichž pojetí dotvoří celkový obraz zkoumání identity z psychosociální perspektivy. Následujícími dvěma odstavci tedy tento krátký historický exkurz i celou část o identitě uzavírám.

James pracoval s pojmy *materiální, duchovní a sociální já* a studoval tak identitu jako průsečík vlastního sebepoznání a poznání sebe samého druhými. Cooley vyjádřil důležitou roli sociálního okolí pro sebepoznání a sebeprožívání zavedením pojmu *zrcadlové já* (Lášticová, Bianchi, 2003). V návaznosti na Eriksonovy myšlenky o významné roli psychosociálních faktorů při utváření identity klasifikoval Marcia její čtyři adolescentní vývojová stádia (Macek, 2003).

Ve svém výčtu autorů, kteří významně přispěli ke zkoumání v oblasti identity, samozřejmě nesmím opomenout Freuda. Jeho svého času poměrně kontroverzní koncepce způsobila, že identita, respektive proces identifikace na jedné a psychosexuální zrání dítěte na druhé straně byly napříště chápány v úzkých vzájemných souvislostech - ale to už je téma jiné kapitoly.

2.1.7 Závěrem - identita jako zakotvenost v sobě samém

Téma identity jako úkolu je významné celoživotně, přestože se v určitých fázích dostává výrazně do popředí. Má úzký vztah k tématu vzniku a vývoje *já*, k překonávání odkázanosti na druhé, formování sebekonceptu a zrání osobnosti (Helus, 2004, Macek, 2003).

Přestože psychologie akcentuje především její intrapersonální aspekt, identita má mnoho stránek, může být zkoumána z různých perspektiv a její průměty můžeme nacházet na mnoha rovinách. Jejím dalším dvěma aspektům, které jsou v této práci podstatné, se budu věnovat v následujících dvou kapitolách. Pojednávají o zkřížené pohlavní identitě, respektive transsexualitě, a o sociálních genderových rolích, tedy o mužské a ženské identitě ve společenském kontextu.

2.2 MEDICÍNA a vymezení pojmu *transsexualita*

Transsexualita je významově a asociačně spojena především s „prohozením“ pohlavní role a se sexuálním chováním. To je důvodem, proč je tento odborný termín zároveň silně

citově zabarven. Jeho odkaz na nestandardní sexualitu mu prakticky okamžitě vysloužil pejorativní ladění.

První zprávy o chování, které připomíná poruchy pohlavní identity, jsou známy již z dob antiky. Z transkulturního hlediska lze tento fenomén považovat za všudypřítomný - vyskytuje se kontinuálně po dobu známé historie prakticky ve všech civilizacích a kulturách bez ohledu na jejich vyspělost. V některých kulturách byl/je akceptován, v jiných marginalizován.

Abych uvedl nějakou konkrétní ilustraci, mohu připomenout snad nejznámější příklad ze středověku: legendární Johanku z Arku. Méně proslulá a katolickou církví odmítaná je legenda o papežce Janě, která se v 9. století propracovala v roli muže až k nejvyšší církevní hodnosti. Z historicky starších příkladů mohu upozornit na antický obraz Hercula v ženských šatech, jak slouží královně Omphale, která je zobrazena jako muž; a existuje mnoho dalších.

Předesílám, že pohlavně nekonformní chování je třeba vždy nahlížet v jeho širším kontextu, a že tedy ne všechny podobné projevy by bylo adekvátní chápat hned jako *transsexualitu*.

2.2.1 První snahy o vědecký výzkum fenoménu

Novodobé zkoumání tohoto fenoménu můžeme zpětně vysledovat až do období konce 19. stol., kdy Howard uveřejnil případ muže, který by vyhovoval dnešním kritériím transsexuality (Procházka, Weiss, 2002).

Formování vědeckých názorů na *zkřížené* sexuální chování úzce souviselo s rozvojem lékařství a zejména nauk o duševních nemocech, kam bylo také zařazováno. Krafft-Ebing například nazýval syndrom pohlavně inverzního chování *metamorphosis sexualis paranoica* a zkoumal ho především v kontextu psychopatologie. Jedna z prvních zmínek o nestandardním sexuálním chování v českém prostředí pochází pravděpodobně od Heverocho, který toto téma zmiňuje ve své publikaci O podivínech.

2.2.1.1 První „skutečné“ případy

V roce 1916 Marcus a v roce 1922 Hirschfeld referovali o případech tak závažných, že zvažovali do té doby bezprecedentní možnost provedení přeměny pohlaví. Za první kompletní přeměnu je dnes považována Hamburgerova kazuistika Christine Jorgensenové z roku 1953 (Fifková, 2002). Vyvolala bouřlivé reakce odborné i laické veřejnosti a zároveň

upoutala pozornost psychologa Moneyho, který tou dobu začínal formulovat svoji teorii o psychosexuální nerozlišenosti batolat.

Případ „vojáka Christine Jorgensenové“ se stal určitým mezníkem a odstartoval novou éru v přístupu k řešení problematiky - operativní řešení.

2.2.2 Historický vývoj a terminologie

Bádání v oblasti neobvyklého sexuálního prožívání a chování se zpočátku odehrávalo v určitém ohraničeném, ale vnitřně nerozlišeném prostoru. Většina dnešních nozologických jednotek zde splývala do relativně homogenní skupiny, ze které se jednotlivé kategorie vynořovaly teprve postupně s rostoucím počtem zkoumaných případů a potřebou poznatky nějak smysluplně uspořádat. Na tomto místě chci upozornit jen na ty nejdůležitější pojmy.

2.2.2.1 Základní termíny k poruchám pohlavní identity

Pohlavní identita je původně psychologický konstrukt, který se počátkem století vynořil v kontextu Freudovy psychoanalytické koncepce psychosexuálního vývoje dítěte. Obecně je vyjádřením vnitřního ztotožnění jedince s mužstvím nebo ženstvím. Její formování se pokouší vysvětlit velké teorie sexuality, které spolu soupeří mimo jiné ve sporu „nature versus nurture“.

Termín *transsexuální*, který zavádí Hirschfeld v roce 1923, odkazuje na obrácené pohlavní chování. Myslím, že je zde vhodné připomenout, že transsexuální chování má vždy dvojitý aspekt - sociální, tedy veřejný, a sexuální, neveřejný, intimní. Předpona *trans* znamená *přes, napříč, na druhé straně* pohlavního spektra.

Tento původně Hirschfeldův termín zpopularizoval v 50. a 60. letech 20.stol. Benjamin, který se této problematice věnoval celý život a je dnes považován za „otce transsexualismu“.³

V 60. a 70. letech byl v sexuologii zaveden termín *skutečný/pravý transsexuál* pro označení člověka s charakteristickým atypickým vývojem pohlavní identity. Tato diagnóza dávala pacientům reálnou naději na operativní řešení - brzy se tedy stala jejich dílčím cílem v léčebném procesu. Odborná víra v ideu *skutečných transsexuálů* se rozplynula poté, co se ukázalo, že někteří pacienti záměrně přizpůsobovali své výpovědi tak, aby lépe vyhovovaly tehdejšími teoriím (Standardy péče, 2001). Rozsah pojmu *transsexualita* se následně

³ Jeho jméno dnes nese asociace pro výzkum a léčbu poruch pohlavní identity Harry Benjamin International Gender Dysphoria Association, která mimo jiné vydává Standardy péče pro poruchy pohlavní identity.

rozvolnil a rozšířil tak, že do sebe například nově a jiným způsobem než dříve integroval ideu homosexuality (viz příloha).

Anglický termín *gender dysphoria* (*genderová dysforie*) obecně odkazuje na jakýkoli stav, kdy jedinec zažívá diskomfort v souvislosti s jeho tělesným pohlavím, psychickou genderovou tendencí a společenským postavením. *Gender identity disorder* (*poruchy pohlavní identity*) pak označuje stav, kdy tyto problémy překročily určitou spíše subjektivní míru únosnosti, manifestují se výrazněji a bývají diagnostikovány už jako porucha (viz DSM a MKN).

Na přelomu 80. a 90. let se do lékařské terminologie dostal ze sociálních věd obdobně všeobecný termín *transgender*. Pomalu se rozšiřuje i u nás a označuje kohokoli, kdo se pohybuje na hranici nebo za hranicí toho, co je všeobecně přijímané jako charakteristické a/nebo vhodné pro to či ono pohlaví (*gender*). *Transgender* není sice oficiální diagnózou, ale jeho předností je, že neodkazuje na psychopatologii. Z tohoto důvodu mu někteří profesionálové a laici dávají přednost před zavedenými termíny.

2.2.2.2 Související termíny - orientace, identita, transvestitismus

Pro základní orientaci v této problematice a ujasnění některých podstatných významových nuancí bych se rád dotknul ještě tří vybraných termínů a jejich obsahové odlišnosti. Historicky od sebe nebyly vždy zcela jednoznačně oddělovány, dnes však mají v sexuologii naprosto jasně vymezený význam. Jsou to *sexuální orientace*, *pohlavní identita* a *transvestitismus*.

2.2.2.2.1 Sexuální orientace a pohlavní identita

Vzájemná asociační blízkost a proto i častá záměna kontextů *sexuální orientace* a *sexuální (pohlavní) identity* je v naší společnosti hluboce zakořeněna. S nedostatečnou diferenciací mezi těmito dvěma významově zcela odlišnými konstrukty se můžeme setkat dokonce i v odborných kruzích. Tento nešvar tak bohužel vede ke zbytečným nedorozuměním a následně komplikuje jak odbornou diskusi o transsexualitě, tak vlastní terapeutický proces.

Významový kontext *sexuální orientace* vychází z hypotézy, že jedinec je přitahován lidmi opačného nebo stejného pohlaví (Psychiatrie, str. 802). Souvisí s erotickým a sexuálním zájmem, primárně popisuje objekt zájmu jedince. V kategorii *orientace* jsou zavedeny dva navzájem souřadné termíny: *heterosexuální* a *homosexuální*.

Kontext *sexuální (pohlavní) identity* naproti tomu vychází z předpokladu, že jedinec se cítí být buď mužem, nebo ženou. Pohlavní identita úzce souvisí s psychologickým konceptem „já“, jehož nedílnou součástí jistě je i sexuální orientace - pojem *identita* se však týká jedince jako subjektu, aniž by blíže specifikoval objekt jeho zájmu tak, jak to vyjadřuje *sexuální orientace*.⁴

V kategorii *pohlavní identity* nejsou konsensuálně zavedeny žádné podřízené termíny, nicméně analytickou úvahou můžeme dospět ke dvěma obecně užívaným pojmům: tzv. (1) identita, která kopíruje biologické dispozice, respektive je v souladu s anatomickým pohlavním vybavením jedince, (2) identita, která bývá pro svůj inverzní vztah k pohlavní anatomii definována jako zkřížená. Výraz *transsexuální identita* by zde byl nepřesný: odkazoval by na přináležitost *transsexuálního rozporu* do konceptu *pohlavní identity*. Tento rozpor však primárně součástí *pohlavní identity* není - na jejím základě se teprve následně konstituuje v sociální realitě.⁵

2.2.2.2 Transvestitismus

Podle MKN-10 má *transvestitismus* tři kritéria: osoba nosí šaty opačného pohlaví, aby dočasně vyjádřila příslušnost k němu, (2) nemá pro to sexuální motivaci, (3) netouží po trvalé změně pohlaví. Tato kategorie se od *transsexuality* liší důrazem na pouhou dočasnost; můžeme ji chápat jako příležitostné přecházení do opačné pohlavní, respektive *genderové* role.

2.2.3 Definice a různá pojetí *transsexuality*

Původní širší vymezení *transsexuality* se postupně měnilo, respektive zpřesňovalo. Některá diagnostická kritéria dříve považovaná za podstatná se ukázala jako irelevantní a byla vypuštěna (např. *sexuální orientace* v Mayerově pojetí z roku 1974), jiné charakteristiky naopak zavedeny (touha po chirurgické změně pohlaví) (Fífková, 2002).

2.2.3.1 *Transsexualita* jako *nozologická jednotka*

Podle MKN - 10 je *transsexualita stav jedince, který si přeje žít a být akceptován jako příslušník opačného pohlaví. Obvyklý je zde pocit nespokojenosti s vlastním anatomickým*

⁴ *Transsexuální jedinec, který jehož identita je tedy zkřížená (oblast sexuální identity) může být zaměřen buď heterosexuálně, nebo homosexuálně, případně bisexuálně (oblast sexuální orientace).*

⁵ Pro úplnost bych měl možná ještě zmínit neurčitou/jinou identitu, která se ale objevuje buď jen jako pojem ve znaleckých diskusích na *genderová témata* nebo jako *životní realita* v osudech lidí, kteří sami sebe z různých důvodů nezařazují v rámci dvou zavedených kategorií muž a žena zcela jednoznačně. Neurčitá identita se může nebo nemusí zakládat na nejednoznačné anatomii, která je v medicíně známa jako *intersexualita*.

pohlavím nebo pocit jeho nevhodnosti a přání hormonálního léčení a chirurgického zásahu (...) nesmí být projevem duševní poruchy (zejména schizofrenie) ani nesmí být sdružena s intersexuální, genetickou nebo chromozomální abnormalitou.

2.2.3.1.1 Transsexualita klasifikačních systémech nemocí DSM a MKN

Transsexualita byla jako diagnóza zavedena v roce 1980 v americké příručce DSM - III. V roce 1994 byla v DSM - IV nahrazena *poruchou pohlavní identity (Gender Identity Disorder)*. Tato šířeji pojatá diagnóza obsahovala celkem 3 podřízené kategorie: poruch pohlavní identity v dětství, v dospívání nebo dospělosti a „nespecifická“, která zahrnovala celou škálu jedinců včetně osob s vrozenou intersexualitou (Standardy péče, 2001).

Klasifikační systém MKN-10 řadí ve své zatím poslední revizi transsexualitu mezi poruchy osobnosti a chování, konkrétně mezi *poruchy pohlavní identity (F 64)*. Tato kategorie nabízí celkem pět diagnóz: transsexualita, transvestitismus dvojí role, porucha pohlavní identity v dětství, jiné poruchy pohlavní identity a nespecifikované poruchy pohlavní identity. Pro intersexuální jedince může být použita kterákoli z obou předchozích kategorií (Brihcín, 2002).

2.2.3.1.2 Transsexualita jako rozpor

Rozpor nebo nesoulad mezi anatomickým pohlavím a očekávanou rolí na jedné a subjektivně prožívanou pohlavní identitou na druhé straně je jádrem prakticky všech definic pohlavní rozlady (gender dysphoria). Transsexualita je chápána jako nejextrémnější vyjádření tohoto rozporu (Kuiper a Cohen-Kettenis, 1988). Meyer a Kapfhammer chápou transsexualitu jako zadržovanou rozepři nebo pocit nepřislušnosti k vlastnímu (biologickému) pohlaví (Fifková, 2002).

2.2.3.1.3 Transsexualita jako zkřížená identifikace

Malá (2002) charakterizuje poruchu pohlavní identity v dětství jako dlouhodobou identifikaci s osobou opačného pohlaví, dále nespokojeností s přiděleným označením za chlapce nebo dívku, což následně vytváří subjektivní problém a sociální izolaci.

Je potřeba si uvědomit, že podstatou opačné identifikace, nebo chcete-li „zkřížené“ identifikace primárně nejsou sexuální charakteristiky, ale charakteristiky pohlavní (genderové) role (Fifková, 2002).

2.2.3.1.4 Transsexualita jako otázka duše a těla

Procházka a Weiss (2002) ještě upozorňují na dle jejich názoru ne příliš šťastnou definici Evropského parlamentu, která vymezuje transsexualitu jako syndrom dvojí osobnosti: fyzické a psychické. Podle mého mínění jde o pokus postihnout dva protikladné charakteristické aspekty transsexuality, jeho výsledkem je zde však značně zavádějící formulace.

Obdobný odkaz na psychickou a fyzickou realitu elegantně aplikuje Fifková (2002), když shrnuje podstatu většiny definic i souvisejících sporů do stručného konstatování, že transsexualita kombinuje dvě primárně zdravé, ale navzájem neslučitelné podstaty: duši a tělo. Proces přeměny pohlaví pak chápe jako jedno z možných řešení, které současně jako jediné upřednostňuje psychické dispozice před biologickou vybaveností.

2.2.4 Pojmový aparát této práce

Termín *transsexualita* ve své práci chápu v souladu se všemi výše uvedenými definicemi s výjimkou „dvojí osobnosti“. Za zejména nosnou však považuji definici Malé (2002) kvůli odkazu na subjektivní problém a sociální izolaci a shrnutí Fifkové (2002) kvůli upřednostnění zdravé duše nad zdravým tělem v otázce terapie.

2.2.4.1 Pohlavní identita

Když hovořím o povaze pohlavní identity, používám dva termíny. Pokud chci zdůraznit vzájemnou rozdílnost mezi psychickým a biosociálním aspektem, charakterizují pohlavní identitu jako *zkříženou*. Většinou však o identitě hovořím jako o *vnitřní, psychické*, eventuelně *genderové* - jedná se vždy o tutéž pohlavní identitu, která je vnitřní charakteristikou osobnosti.

Termínům transsexuál/transsexuálka se záměrně vyhýbám, a to ze tří důvodů: (1) získaly pejorativní nádech, (2) redukuje celou osobnost na jeden problém a (3) bylo by třeba pokaždé vysvětlovat, zda byl použitý rod vybrán podle biologické či psychické příslušnosti.

2.2.4.2 Zkratky FtM a MtF

Místo toho dávám přednost zavedeným zkratkám FtM a MtF, a to ze dvou důvodů: (1) plně vystihují kontext životní zkušenosti v obou pohlavních (genderových) rolích a (2) umožňují v textu respektovat psychickou identitu bez zbytečně nápadných referencí k biologickému pohlaví.

Na tomto místě musím upřesnit, že jako kritérium pro zařazení do kategorie muž nebo žena jsem zvolil nikoli biologické charakteristiky, jak je běžně zvykem, ale pohlavní

identitu. To je jeden ze základních požadavků na zkoumání problematiky transsexuality pohledem zevnitř. Z této perspektivy tedy mohu obě výše uvedené zkratky vysvětlit takto:

2.2.4.2.1 FtM - female to male

Jedinci FtM jsou muži, kteří začali svůj život v opačné, tj. ženské genderové roli, protože tak byli porodníkem zařazeni při narození na základě posouzení stavu vnějších pohlavních orgánů, které měli ženské. To je mé vlastní, připouštím, že poněkud alternativní, objasnění zkratky, která se jinak běžně vysvětluje jako zkratka označující jedince, který prodělal přeměnu (biologického) pohlaví „z ženy na muže“.

2.2.4.2.2 MtF - male to female

Jedinci MtF jsou ženy, které začaly svůj život v opačné, tj. mužské genderové roli, protože tak byly porodníkem zařazeny při narození na základě posouzení stavu vnějších pohlavních orgánů, které měly mužské. Jinak řečeno MtF je osoba, která prošla přeměnou (biologického) pohlaví „z muže na ženu“.

Co samotná přeměna pohlaví vlastně obnáší? Tady se musím ještě krátce zastavit a než tuto kapitolu o transsexualitě uzavřu docela, celý proces alespoň stručně charakterizovat.

2.2.5 Proces přeměny pohlaví - základní etapy

Proces přeměny pohlaví je dlouhodobý a komplexní způsob radikální terapie transsexuality a jako takový probíhá podle určitých základních pravidel. Náš původní a ve své době liberální model, který byl před rokem 1989 používán spíše v tichosti, počítal s minimálním obdobím pěti let a stanovil přísná indikační kritéria a kontraindikace.

Od 90. let začala pražská sexuologie postupně přecházet na méně striktně vymezené postupy, které umožnily maximálně zohlednit individuální situaci každého žadatele.

Fifková (2002) dělí současný osvědčený model do následujících fází:

- a) diagnostika,
- b) rozhodovací proces,
- c) test/zkušenost v opravdovém životě⁶,
- d) hormonální terapie,
- e) operativní zákroky,
- f) pooperační období.

⁶ V anglické literatuře je tato fáze popisována jako Real Life Test nebo Real Life Experience a vyjadřuje se zkratkami RLT nebo RLE.

Obecně lze konstatovat, že *minimální* doba, ve které lze tento proces úspěšně realizovat a dokončit, je v současné době v naší republice asi jeden a čtvrt až jeden a půl roku.

2.2.6 Závěrem - transsexualita jako přednastavená optika vnímání

Jak jsem se pokusil ukázat, obecné pojetí *genderové dysforie* (nesouladu) prošlo určitým vývojem - je to vidět i na změnách v klasifikačních systémech DSM a MKN. Odborná terminologie tuto genezi kopírovala na paralelní rovině. To je důležité si uvědomit.

Chtěl bych tím jenom připomenout, že současná terminologie vznikala konsensuálně a uvedené diagnózy jsou založeny spíše na klinické dedukci než na vědeckém výzkumu (Standardy péče, 2001). Náš případný kritický odstup a nadhled, jakkoli je žádoucí, však přesto nic nemění na skutečnosti, že zavedené kategorie podstatným způsobem „přednastavují“ optiku našeho vnímání filtr určité patologie, přes který se na oblast sexuálně a genderově nekonformního chování díváme.

Tímto konstatováním mohu kapitolu o medicínských, psychopatologických a sexuálních aspektech problematiky uzavřít a přejít k otázkám funkce pohlaví ve společnosti - k genderu.

2.3 SOCIOLOGIE a vymezení pojmu *gender*

Gender je archaický anglický výraz znamenající „pohlaví“. Do jazyka současné vědy se dostal v minulém století, kdy byl znovuobjeven a oprášen feministickým hnutím a kulturní antropologií. Odtud se poměrně rychle rozšířil i do ostatních humanitních věd, kde se prosadil jako vhodnější a výstižnější ekvivalent spíše biologického pojmu *sex* (česky *pohlaví*).

Stalo se tak především díky tomu, že *gender* postihuje daleko širší významové souvislosti, než zmíněný pojem *sex*, jehož použití je primárně vázáno na kontext anatomického pohlaví člověka a s ním spojenou reprodukční aktivitu (Renzetti, 2003).

Gender svým rozsahem dalece přesahuje významové hranice anatomického popisu těla. Můžeme ho chápat jako určitý zastřešující termín nebo naopak jakousi výchozí základnou pro diskusi o pohlaví, o rozdílech mezi muži a ženami, o jejich společenských rolích, vztazích a formách vyjadřování, o dělbě práce a úkolů. V neposlední řadě je *gender* dnes také často skloňován v akademických i laických debatách o společenské regulaci sexuality, jejíž úlohou je některé formy a aktivity odměňovat a jiné sankcionovat. Všechny diskuse, polemiky a spory na toto téma se označují jako *genderové* diskurzy.

Co je ale vlastně obsahem tohoto pojmu? Bude to patrnější, když ho porovnáme s pojmem sex.

2.3.1 Anglické výrazy *sex* a *gender* a český výraz *pohlaví*

Protože čeština nemá výraz, který by postihoval vzájemnou významovou nuanci mezi oběma slovy, většinou *gender* nepřekládá; *sex* je naopak zvykem v české literatuře překládat jako *pohlaví*. Bez ohledu na překladatelský úzus ale můžeme konstatovat, že obě anglická slova vystihují vždy jeden ze dvou aspektů slova *pohlaví* - *sex* je aspektem biologickým, *gender* sociálním. Pojd'me nyní tyto dva pojmy blíže porovnat.

2.3.1.1 Sex - biologický aspekt pohlaví

Pohlaví (čili *sex*) člověka je biologická danost a jako takové je historicky i transkulturně neměnné. Západní civilizace chápe pohlaví (*sex*) dichotomicky v rámci kategorií *male* a *female*, přestože toto rozdělení nemusí mít vždy nutně empirické opodstatnění - ale k tomu se ještě vrátím (Kabelka, 1992). Pohlaví není v běžném sociálním kontaktu vidět; slouží jako základ, na kterém se následně vytváří, konstruuje a dojednává jeho význam, jinak řečeno *gender* (Gjuričová a Kubička, 2003).

2.3.1.2 Gender - sociální aspekt pohlaví

Gender je tedy společenský konstrukt zpětně odkazující na pohlaví (*sex*), jež je na sociální úrovni přítomno jen implicitně. Pohlaví (*sex*) sice není přímo zjevné, není vidět - ale je vidět *gender*: oblečení, styl jednání, jazyk (mužská či ženská zájmena), další atributy (nalíčení).

Vztah mezi oběma pojmy bych shrnul takto: *gender* na sociální a veřejné úrovni informuje o biologickém a neveřejném *pohlaví* (*sexu*).

2.3.2 Pojetí genderu jako konstruované dichotomie

Z výše uvedeného vyplývá, že *gender* je souhrnem společensky utvářených rolí, chování a norem, které si spojujeme s určitým pohlavím; tomuto pohlaví jej v sociálním kontextu opět (automaticky) atribuuujeme - buď mužům, nebo ženám. V naší euro-americké tradici je *gender* chápán především jako dvojice relativně protikladných pólů: maskulinity a femininity. Je to pochopitelné když si uvědomíme, že *gender* se konstituuje na bipolárním biologickém základě pohlavní příslušnosti.

Gender jako konstrukce však současně vyjadřuje, že je kulturní interpretací pohlaví (sexu).

To znamená, že jeho faktická náplň, nebo chcete-li obsah je formován společností a spolu s ní se pod vlivem nejrůznějších faktorů může měnit - a také mění (Renzetti, 2003). Obrazy femininity a maskulinity se tedy nemusí historicky, transkulturně a dokonce ani transgeneračně nebo napříč sociálními skupinami beze zbytku překrývat.

2.3.2.1 Protikladné teorie původu genderových rolí

Přestože je *gender*, jak jsem se pokusil ukázat, do značné míry fluidní a proměnlivý, musíme si položit otázku, do jaké míry je vlastně svázán se svým biologickým korelátem, na jehož základě se původně formuje a o kterém referuje - s kategorií pohlaví (*sex*).

Na otázku jak spolu inter-reagují vnitřní a vnější faktory při utváření genderu, tj. sociální role, se pokouší odpovědět dva hlavní teoretické proudy.

2.3.2.1.1 Gender jako vyjádření toho přirozeného v nás

Teorie strukturálního funkcionalismu, který byl vládnoucím paradigmatem sociologie v polovině minulého století, je známá pod názvem teorie člověka-lovce. Ve své analýze genderu vychází z biologického rozdílu mezi muži a ženami, o kterém předpokládá, že v evolučním vývoji vedl ke konstituování protikladných, ale vzájemně se doplňujících pohlavních rolí. Maskulinitu a feminitu chápe jako přirozené vyjádření biologických daností; *gender* je automatickým výsledkem biologické determinace, je to vlastně přirozená kategorie (Renzetti, 2003). Tím sice tato teorie podporovala tehdejší společenský status quo, ale současně tak stírala rozdíl mezi *genderem* a *pohlavím* (*sexem*), jak jsem o něm hovořil výše.

2.3.2.1.2 Gender jako vyjádření sociálního učení

V období politických a paradigmatických změn 60. let min. stol. se chopila ostré kritiky výše uvedeného pojetí *genderu* mimo jiné feministická sociologie. Měla velmi dobrou strategickou pozici - jejím cílem bylo odstranění nerovnoprávnosti, která byla tehdy běžně ospravedlňována odkazem na přirozenost pohlavních rozdílů. De-konstruováním, rozebráním mnohých do té doby nezpochybnovaných „pravd“ o genderu a jejich opětovným skládáním do jiných podob vznikala v myšlenkovém kotli 60. let alternativní teorie genderu označovaná jako feministická. Pod tímto označením není v psychologii známá, přestože spoluovlivnila pojetí psychosexuálního vývoje dítěte.

Jejím klíčovým bodem je důraz na rozhodující roli sociálního učení; vliv biologických predispozic je sice uznáván, ale současně se upozorňuje na nemožnost vést mezi dědičností, vrozeností a učením jasnou hranici a zhodnotit tak míru jejich jednotlivých uplatnění (Renzetti, 2003).

2.3.3 Vznik prostoru pro genderový diskurz

Tímto myšlenkovým příklonem na stranu *nurture* (výchovy) byla zbavena argumentační síly původní teze funkcionalismu o biologické, „přirozené“ povaze rozdílů mezi muži a ženami. Většina jejich odlišností mohla být nyní vysvětlována společensko-kulturně - tím pádem přestala být „přirozená“ a neoddiskutovatelná. Stala se předmětem živého vyjednávání v rámci různých genderových diskurzů.

Možnosti vstoupit do této nejen akademické diskuze se čile chopily především ty školy a skupiny, které vnímaly aktuální stav pohlavně-genderového systému společnosti jako nerovnoprávný. Skupiny, které ne zcela a ne hladce zapadaly do jeho soukolí, se cítily znevýhodňované a umlčované v zájmu zachování statu quo. Začaly se tedy nejdříve opatrně a potom stále důrazněji zasazovat o rekonstrukci kategorie genderu „takovým způsobem, aby ztratila škodlivé a diskriminační účinky“ (Renzetti, 2003, str. 58). Mezi takto znevýhodněné skupiny patří *transgenderéři*.

2.3.3.1 Transgender jako obtížně zařaditelná alternativa

Pojem *transgender*, který byl v roce 1955 zaveden americkým psychologem J. Moneyem (Fifková, 2002), se do sociologie dostal oklikou přes feminismus, kde se setkal s příznivým přijetím, stejně jako Moneyho teorie psychosexuálního vývoje. Proč tomu tak bylo vysvětlím později.

Linková (2002) nabízí relativně širokou definici tohoto zatím u nás poměrně málo zavedeného pojmu, když mezi *transgendery* počítá všechny ty, kteří „nějakým způsobem nesplňují očekávání, která daná společnost spojuje s jejich biologickým pohlavím“ (Spencerová, 2003, str. 38).

Podle tohoto vymezení může být *transgender* chápán jako zastřešující termín pro ty, kdo se z jakýchkoli důvodů nepohybují na genderové škále v dostatečně jasných, možná až extrémních polohách. Jejich *gender* je od kategorie jejich *pohlaví (sexu)* jakoby vzdálen více, než je obecně považováno za přijatelné. Tím svůj *gender* pro ostatní příliš rozostřují - tj. nejsou dostatečně maskulinní/ femininní (Fafejta, 2004), vyhraněně heterosexuální atd., jinak řečeno příliš se liší, vyčnívají z řady, vymykají se stereotypu.

2.3.3.2 Genderové stereotypy

Stereotypy jsou zjednodušující rychlé spojnice mezi *genderem* a *pohlavím*. Mají většinou podobu dichotomických pozitivních či negativních obrazů „typického“ muže nebo ženy a s nimi spojených očekávání. Předpokládá se o nich, že jsou univerzálně platné - jsou však také omezující. Eventuelní nekonformita bývá sice někdy interpretována příznivě jako originalita nebo kreativita, častěji se však chápe jako abnormalita a podle toho se s ní také nakládá (Renzetti, 2003).

Na stereotyp lze pohlížet jako na dilema: na jedné straně usnadňuje orientaci ve společnosti, na druhé straně současně zakládá předsudek vůči odlišnosti a ohraničuje genderová očekávání společnosti relativně málo propustnými hranicemi.

To je základní charakteristika ovzduší, ve kterém se musí pohybovat transgendetři (Fafejta, 2004) a které Linková popisuje jako atmosféru *mýtické binarity* (Linková, 2002).

2.3.4 Pojmový aparát této práce

Termín *gender* používám pro odkaz na společenské a mezilidské aspekty českého výrazu *pohlaví*.

2.3.4.1 Dvě genderové role účastníků výzkumu

V souvislosti s tématem výzkumu zavádím dva termíny, se kterými pracuji také v praktické části. Je to *původní genderová role* a *adekvátní genderová role*. Oba stručně vysvětlím.

Původní genderová role odkazuje na tu sociální roli, ve které byli lidé s transsexuálním problémem od narození socializováni. Adjektivum *původní* se vztahuje k časové charakteristice, nikoli k prožívané autenticitě této role, která je vzhledem k pohlavní identitě transsexuálního člověka opačná.⁷

Adekvátní genderová role odkazuje na sociální roli, do které se účastníci výzkumu procesem přeměny pohlaví záměrně dostali, aby své sebepožívání a pohlavní identitu *adekvátně* sladili se sociální rolí muže či ženy.⁸

⁷ U mužů FtM (female to male) je *původní genderová role* tedy ženská role, u žen MtF (male to female) je to role mužská.

⁸ U mužů FtM (female to male) je *adekvátní genderová role* mužská role, u žen MtF (male to female) je to role ženská.

2.3.5 Závěrem - gender jako všudypřítomná nepropustná hranice

Sociologie genderu zproblematizovala kategorii *pohlaví* jejím rozdělením na dvě relativně samostatné části - *gender* a *sex*. Poukázala na to, že symbolické hodnoty a významy, které připisujeme mužům a ženám, jim atribuuujeme na základě - z hlediska sociologie - čistě arbitrárních znaků (vnějších pohlavních orgánů), které nemají žádnou apriori hodnotu (Linková, 2002).

Kategorie *gender*, tj. sociální aspekt *pohlaví* (*sexu*), je velice mocná, všudypřítomná a prostupuje celou společností jako její pořádací princip. Je to kategorie, která se institucionalizovala. Je natolik samozřejmá a máme ji natolik „pod kůží“, že ji ani nejsme schopni dostatečně reflektovat - pokud nám nezačne znepríjemňovat život.

2.4 SHRUTÍ RÁMCE identita - transsexualita - gender

V předchozích třech kapitolách, které jsem zařadil jako určitý všeobecný úvod do zkoumané problematiky, jsem se věnoval specifickému vývoji tří pojmů, které se zrodily v lůně tří různých oborů. Přestože *identita*, *transsexualita* a *gender* jsou zcela samostatné a individuálně vymezené termíny, jako pojmy/koncepty jsou v kontextu mé práce organicky propojeny.

2.4.1 Psychologie

Psychologie se zabývá identitou především z hlediska osobnosti jako subjektu a klade si otázku, jaké mechanismy hrají roli ve formování identity a jak se v průběhu ontogeneze její různé aspekty utváří. Z nabídky jejího pojmového aparátu budu používat především Helusovo *sebeodcizení* a *identitu* jako vnitřní totožnost se sebou samým.

2.4.2 Medicína

Medicína, respektive psychiatrie studuje odlišný vývoj, kterým se může vývoj pohlavní identity ubírat a pro jeho popis zavádí termíny *transsexualita* a *zkřížená identita*. Ke kategorizaci účastníků výzkumu jsem se rozhodl vedle označení muž a žena v některých případech využít zavedených zkratk *FtM* a *MtF*.

2.4.3 Sociologie

Sociologie zkoumá, jak lidé hrají svou mužskou a ženskou roli ve společnosti a znovu-objevuje archaický pojem *gender*, který nám říká, co máme dělat, abychom byli druhými lidmi viděni jako muži nebo ženy. Kvůli potřebě odlišit od sebe obě sociální role, se kterými

mají lidé, kteří prošli procesem přeměny pohlaví, vlastní zkušenost, zavádím termíny *původní genderová role* a *adekvátní genderová role*.

3 PLÁNOVÁNÍ A VÝZKUMNÝ DESIGN PROJEKTU

3.1 Pozadí výběru přiměřené metody

3.1.1 Sociální versus psychická realita

Problematiku transsexuality lze velice výstižně charakterizovat zdůrazněním významového protikladu dvou adjektiv - psychické versus sociální. Předmětem zkoumání tohoto projektu je psychická realita člověka, která se ocitá v rozporu se sociálně konstruovaným genderem, který je dotyčnému člověku druhými lidmi přisuzován (zase z jejich subjektivních pozic). Tím se ustanovuje určité dilema a vzápětí také spor o to, která z těchto dvou realit je vlastně skutečná, zda subjektivně prožívaná psychická identita transsexuálního člověka, nebo naopak jeho sociálně percipovaná příslušnost k pohlaví na základě jeho anatomie. Tento spor lze vést na mnoha úrovních včetně odborné.

3.1.2 Autoritativní hlas většiny

Většinové jevy všeho druhu mají v různých vědních i společenských oblastech tendenci zakládat normu - právě kvůli své všeobecné platnosti. Mimo jiné to také znamená, že většinové přesvědčení o povaze určitého jevu má tendenci prezentovat samo sebe jako objektivní realitu: „tak to je, všichni to přece víme“.

3.1.3 Předmět výzkumného zájmu

Předmětem mého zájmu je subjektivní prožívání genderové identity studenty, jejichž gender původně nebyl na poli sociální reality rozpoznán a uznán, a kteří se proto rozhodli svůj gender zviditelnit a právně konstituovat v tzv. procesu přeměny pohlaví.

3.1.4 Související faktory

Volba metody byla determinována především povahou zkoumaného tématu, dále pak hlavním cílem projektu a poměrně omezeným počtem potenciálních účastníků výzkumu. Svou úlohu při rozhodování sehrály také následující faktory:

- výběr tématu, vychýlil moji pozici ve výzkumu z role nezainteresovaného výzkumníka blíže směrem k postavení rovnocenného spoluúčastníka hledání a tvorby významů ve společné diskusi,
- nahlížení na účastníky výzkumu jako na partnery a respektování jejich práva být výhradními vypravěči svých příběhů,
- důraz na (inter-)subjektivní konstruování významu zahrnující mnoho úrovní pocitů a zkušeností v oblasti průniku transsexuality se školním prostředím,
- důraz na rozmanitost tematicky souvisejících aspektů a postižení osobního kontextu každého příběhu,
- vnímání výzkumu jako procesu nikdy nekončícího hledání a konstruování významu; následná artikulace významu (tj. formulace závěru) je závislá na mnoha faktorech, především na všudypřítomné subjektivitě každého výzkumníka.

Mým cílem bylo tedy postihnout kvalitativní rozměry problematiky ve daném rámci. Při rozhodování kterou kvalitativní metodu použít pro řešení výzkumné otázky jsem bral v úvahu, že se jedná o u nás dosud prakticky nezkoumanou oblast, a že by bylo vhodné do výzkumného designu zařadit fázi k předběžnému zmapování relevantních témat. Výsledkem pak byla volba kombinace ohniskových skupin pro počáteční pojmenování témat v první fázi s individuálními rozhovory založenými na jejich výsledcích ve druhé fázi výzkumu.

3.2 Přípravná fáze výzkumu

3.2.1 Související faktory

Proces plánování výzkumu ovlivnily zejména tři faktory:

- Etické otázky - tématem výzkumu je hluboce osobní téma, které je v kombinaci s použitou metodou audiozáznamu a sdílením komunikačního prostoru s ostatními účastníky na ohniskových skupinách podstatnou invazí do soukromí.
- Dosažitelnost účastníků - byla poměrně nízká a to ze dvou důvodů: v první řadě tvoří studenti, kteří prošli procesem přeměny pohlaví v době svého studia, jen část již tak nepřilíš početné populace lidí, kteří u nás procesem prošli, a za druhé pocházejí z různých částí republiky, což zásadně ovlivnilo především organizaci ohniskových skupin.

- Časová tíseň - jedním z mýtů o ohniskových skupinách je klamný dojem, že jsou rychlé. Proto jsem při určování termínu druhé fáze výzkumu počítal raději s dvojnásobnou časovou rezervou.

3.2.2 Plánování ohniskových skupin

Smyslem kombinování ohniskových skupin s rozhovory bylo posílit celý projekt co do hloubky i šířky pokrytých témat. Ohniskové skupiny jsem plánoval jako předběžnou výzkumnou techniku, aby se ukázal rozsah témat a pestrost zkušeností účastníků výzkumu ještě před vedením individuálních rozhovorů.

S ohledem na výše uvedené faktory (viz 3.2.1 Související faktory) nebylo dodržení zvyklostních pravidel projektování skupin možné - bylo například nerealistické očekávat, že se podaří shromáždit skupinu navzájem neznámých lidí. Dále jsem uvažoval, zda by nebylo vhodné skupiny segmentovat podle pohlaví, ale tuto možnost jsem posléze zavrhl. Jednak kvůli nízkému počtu potencionálních účastníků, jednak jsem předpokládal, že v kontextu zkoumání problematiky ve školním prostředí nebudou rozdíly mezi pohlavími ovlivňovat dynamiku skupiny nežádoucím způsobem a bránit tak plynulé diskusi v tom smyslu, že by skupiny generovaly zkreslená nebo irelevantní data. Podle výše popsaných terénních možností jsem pak vytvořil následující kompozici vzorku ohniskové skupiny:

3.2.2.1 Účastníci skupin

tvořili homogenní skupinu v tom smyslu, že 1) realizovali proces přeměny pohlaví v době svého studia 2) na pražském pracovišti u ošetřující lékařky MUDr. Hanky Fifkové⁹ byli osloveni individuálně (e-mail) a/nebo reagovali na internetovou inzerci o konání ohniskových skupin protože se navzájem znali, věnoval jsem při jejich rozřazování do skupin zvýšenou pozornost tomu, aby byli schopni spolu volně diskutovat na dané téma skupiny byly původně plánované pro maximálně 6 účastníků všichni byli vysoce motivováni pro účast ve výzkumu¹⁰

⁹ Bod 2) nebyl podmínkou zařazení do souboru účastníků, nýbrž souvisí s jejich dostupností pro mne jako výzkumníka

¹⁰ Usuzuji na to např. z těchto okolností: investovali svůj čas a peníze tím, že přijeli z různých míst v republice, vzali si dovolenou v práci apod. Účast na ohniskových skupinách nebyla ohodnocena finančně a byla dobrovolná.

3.2.2.2 Strukturovanost skupin - trychtýřová strategie

méně strukturovaný přístup a minimalizace moderátorovy angažovanosti v první části umožnil účastníkům skupiny přicházet se subjektivně významnými tématy poté v druhé části skupiny jsem plánoval zvýšit strukturovanost a cílenými otázkami zjistit metodou brainstormingu („Když se řekne ... co vás ještě napadá?“) další možná témata, která se v diskuzi do té doby neobjevila

3.2.3 Plánování rozhovorů

Cílem rozhovorů bylo hlouběji prozkoumat témata nastolená na ohniskových skupinách a zaznamenat individuální příběh každého účastníka, tzn. rozhovory měly být postupně realizovány se všemi účastníky ohniskových skupin. hloubka

Při plánování kostry rozhovoru jsem vycházel ze dvou protichůdných požadavků: co možná nejširší horizontální i vertikální¹¹ prozkoumání předem získaných témat a co možná nejnižší podíl výzkumníka na řízení rozhovoru, aby tak byl zachován požadavek na výsadní vypravěčskou pozici respondentů. Toto metodologické dilema jsem se pokusil vyřešit použitím souboru podnětových kartiček, které by v podstatě od výzkumníka převzaly úlohu udržování tématického zaměření rozhovoru. Na těchto kartičkách bylo výhodné zejména to, že i když neustále přiváděly pozornost zpět ke zkoumaným aspektům, dělaly to beze slov: respondentovi na ně stačilo mrknout, výzkumníkovi ukázat. Stále tedy ponechávaly respondentovi maximální možnou volnost jak v otázce jejich významového uchopení, tak i postupného výběru a řazení.¹²

Abych mohl vytvořit soubor podnětových kartiček, bylo zapotřebí nejprve uskutečnit ohniskové skupiny, které by generovaly potřebná témata.

3.3 Metodické aspekty a realizace ohniskových skupin a rozhovorů

Celkem se výzkumu účastnilo 9 lidí. Samotných ohniskových skupin účastnilo 5 lidí a 3 z nich se podíleli i na druhé části výzkumu. Výsledný počet respondentů doplnili 2 lidé, kteří přislíbili spolupráci již dříve, ale z různých důvodů se nemohli účastnit první fáze výzkumu, a další 2 respondenti byli osloveni již participujícími účastníky během fáze natáčení rozhovorů.

¹¹ Horizontální - šíře všech možných aspektů souvisejících s tématem, vertikální - hloubka, do jaké může jednotlivé téma zasahovat, hlubinné aspekty tématu.

¹² Výsledek individuální práce respondentů s kartičkami je popsán na úvodní stránce každého rozhovoru.

3.3.1 Ohniskové skupiny

Z hlediska organizace ohniskových si vyžádala nejdelší čas příprava na shromáždění alespoň dvou účastníků v daném čase na jednom místě ke skupinovému rozhovoru:

- z celkem 15-ti vytipovaných lidí, kteří byli pozváni ke spolupráci informačním e-mailem, nakonec 2 participovali na ohniskových skupinách,
- 1 člověk reagoval na pozvánku na internetu,
- 2 účastníci byli požádáni o spolupráci osobně.

Ohniskové skupiny se uskutečnily na pracovišti MUDr. H. Fifkové. Výběr prostředí byl praktický ze dvou hledisek: jednak každý (i mimopražský) účastník předem přesně znal místo setkání, za druhé jsem tím navázal na kousek minulosti známý a společný všem účastníkům skupin.

Na začátku každé skupiny jsem účastníky přivítal, ještě jednou jim připomněl téma, zopakoval jim svoji povinnost mlčenlivosti vůči nim, požádal je o totéž vůči ostatním účastníkům¹³ a seznámil je se způsobem vedení diskuse. Tato úvodní část je z přepisů vynechána - na jejím místě je symbol hvězdičky, který odkazuje na vzorový seznam pokynů, který jsem používal k instruování účastníků (viz Příloha).

3.3.1.1 Metodická poznámka k transkripcím ohniskových skupin

Přepisy obou diskuzí (viz Samostatná příloha - transkripce) jsou na začátku opatřeny stručným komentářem a krátkým představením jednotlivých účastníků diskuze. Jejich jména stejně jako reálie, které by mohly vést k jejich identifikaci, jsem pozměnil nebo je v přepisech zcela vypustil.

U přepisů uvádím v závorkách alespoň nejzákladnější neverbální doprovod mluveného slova tam, kde to považuji za nezbytné k dotvoření obrazu nastalé situace. Žádný přepis nikdy nezachytí diskuzi v její úplnosti a tak jeho čtení nebude z poloviny tak zajímavé jako eventuelní poslech záznamu. Přestože jsem tuto formu prezentace sebraných dat ve fázi plánování výzkumu zvažoval jako alternativní možnost, z důvodu ochrany anonymity účastníků jsem od tohoto nápadu upustil a audionahrávky po pořízení přepisů smazal.

Ve snaze co nejvěrněji zachovat individuální jazykový styl účastníků i celkovou atmosféru na skupině jsem zpočátku pořizoval doslovné přepisy. V průběhu výzkumu jsem

¹³ Všichni účastníci tuto zásadu mlčenlivosti znali ze skupinových terapeutických setkání u Mudr. Fifkové, podobně jako skupinové sdílení zážitků - v tomto směru pro ně ohnisková skupina nebyla zcela novou situací.

si ale uvědomil, že není-li předmětem zájmu přímo jazyk sám (např. používaný jazykový kód a podobně), zcela doslovné přepisy se v kvalitativním výzkumu většinou nepoužívají, protože nejsou ke čtenáři příliš laskavé. Proto jsem zhruba od třetího rozhovoru upustil od doslovné reprodukce záznamů - plevelná slova¹⁴ zbytečně znesnadňovala čtení výzkumného materiálu, aniž by zvyšovala jeho informační hodnotu nebo měnila význam řečeného. Jednotlivé příběhy se tak staly o poznání čtivější a spíše než výzkumný materiál začaly připomínat vyprávění - střípky každého individuálního osudu. A i to bylo dílčím záměrem mého projektu - lidsky přiblížit druhým zkušenost člověka, který se ocitl v sociální roli opačného pohlaví.

3.3.1.2 Kódování údajů ohniskových skupin

Hlavní náplní analýzy ohniskových skupin v tomto bodě výzkumu byla co možná nej přesnější identifikace toho druhu materiálu, který se nachází v průsečíku kontextu školního prostředí s fenoménem transsexuality.

Většina debat o analýzách tohoto typu dat prosazuje jako základní jednotku analýzy skupinu jako celek. Je ale také možné vyjít z předpokladu, že přestože se diskuze odvíjí v závislosti na dynamice skupiny jako celku, individuální působení jednotlivců na směr diskuze je evidentní a opravňuje tedy k použití i takové téma, které ostatní účastníci nerozvíjeli (Morgan, 2001). Zvolil jsem tento způsob analýzy, protože generoval teoreticky více témat.

Při kódování získaných údajů jsem neaplikoval žádnou a priori kódovací šablonu.¹⁵ Jednotlivé kódy jsem tvořil teprve prostřednictvím kontaktu se nestrukturovanými údaji. Postupoval jsem po úsecích textu tak, jak jednotliví účastníci hovořili. V každém jejich vstupu, tj. v každé přímé řeči záznamu, jsem identifikoval jedno či více klíčových slov. K nim se v textu tematicky vázala další slova, slovní spojení, někdy i celé části vět - a tvořili tak významový kontext klíčového slova.

Pro ilustraci svého pracovního postupu při rozboru textu ohniskových skupin uvádím seznam klíčových slov (s jejich kontexty) získaných z první strany přepisu první ohniskové skupiny po prvním kódování (viz Příloha).

¹⁴ *Jo, no, jako* a další slova, například nadbytečná zájmena apod.

¹⁵ S výjimkou vlastního předporozumění problematice - v tomto smyslu není uvedena teze zcela výstižná, protože každý přístup k surovým datům je vždy zabarven individuální subjektivitou výzkumníka.

Tímto způsobem jsem dospěl ke dvěma seznamům klíčových slov. Některá se objevovala opakovaně, ale v rámci různých významových kontextů. V další fázi analýzy jsem nahlížel na každé klíčové slovo jako na nastolené mikro-téma. Hledal jsem mezi nimi významové průniky a souvislosti, seskupoval je do kontextových hroznů. Pro ty jsem pak hledal výstižné pokud možno jednoslovné názvy tak, aby je co nejpřesněji vystihovaly a současně se navzájem významově nepřekrývaly.

Výsledkem byl soubor celkem 14-ti témat - první, zatím spíše ještě pracovní verze souboru tématických kartiček:

OZNÁMENÍ	OSLOVOVÁNÍ
JMÉNO	WC
TĚLOCVIK	OBLEČENÍ
DOKLADY (INDEX, OP, DIPLOM)	
SPOLEČENSKÉ	
HORMONY	
ODBORNÁ VYŠETŘENÍ	
OPERACE	
UVĚDOMIT SI „PROBLÉM“	
SROVNAT SI „PROBLÉM“	
EXKURZE	

Nyní, po pečlivé analýze materiálu z ohniskových skupin bylo možné přistoupit k druhé fázi výzkumu a zahájit vedení rozhovorů.

3.3.2 Rozhovory

V původním designu výzkumu jsem plánoval rozhovory se všemi účastníky ohniskových skupin. To nakonec s ohledem na jejich dostupnost nebylo možné - účastníci první ohniskové skupiny se na druhé části výzkumu již nepodíleli. Potřebný počet respondentů jsem v průběhu další etapy výzkumu doplnil na konečný počet 7.

3.3.2.1 Kostra rozhovoru - podnětové kartičky

První rozhovor jsem natočil v době, kdy ještě nebyla analyzována data z ohniskových skupin - je to jediný rozhovor, u kterého jsem nepoužil soubor podnětových kartiček.

Osou druhého rozhovoru byla první verze souboru podnětových kartiček (viz Příloha). Tu jsme pak v průběhu rozhovoru s respondentkou společně upravili a rozšířili. Ve výsledné druhé verzi podnětových kartiček došlo k:

- diferenciaci některých dílčích témat zpět na mikro-témata: spolužáci - učitelé, přijetí - nepřijetí, což se zdálo z hlediska podněcování ke komentování souvisejících aspektů vhodnější než pouhé jednoslovné vyjádření názvu tématu,
- objevení témat zcela nových: mluvení o sobě, ubytování, praxe a exkurze, útoky, obavy a
- upřesnění původního tématu uvědomit si problém rozdělením na tři samostatná témata: poprvé si uvědomit problém, třeba i neurčitě; srovnat si problém v sobě, jasně si ho formulovat a vyrovnat se s problémem, sám(a) se sebou

Druhá verze podnětových kartiček obsahovala celkem 20 témat (viz Příloha), a ještě před dalším použitím jsem ji zredukoval, protože 20 témat se mi zdálo jako skutečně příliš. Některá témata, která byla dříve samostatná, se stala mikro-tématy v rámci nadřazených témat.¹⁶ Současně jsem zavedl speciální kartičku „+/-“, se kterou respondent v rámci konstrukce svého příběhu nepracoval, pouze mu připomínala, že každá věc má minimálně dvě stránky, a že bych o nich rád slyšel. To byla třetí verze, kterou jsem aplikoval na třetí a čtvrtý rozhovor. Během třetího rozhovoru došlo k poslední úpravě témat, respektive k jejich přejmenování, kdy je slovo „problém“ odkazující na příčinu obtíží nahrazeno ve všech třech kartičkách slovem „odlišnost“. Inspirovaní finální čtvrtou verzí souboru kartiček (viz Příloha) pak vyprávěli své příběhy poslední tři respondenti.

3.3.2.2 Tvorba organické struktury materiálu

Emergence témat je vždy výsledkem subjektivně zatíženého vystupování dat z pozadí, stejně jako volba kategorizačních pojmů a vůbec celkové tvorby organické struktury materiálu. Je pravděpodobné, že jiný výzkumník by mnou získaná data kódoval a kategorizoval jinak. Z tohoto hlediska jsou mnou zavedené pojmy subjektivní a jedny z možných - a to včetně metafory cesty procesem přeměny pohlaví ve školním prostředí.

Přepisy rozhovorů jsou (viz Samostatná příloha - transkripce) jsou opatřeny krátkým komentářem o situačním kontextu jejich natáčení. Všechny s výjimkou prvního mají část „vyznačení cesty“, která prezentuje výsledné uspořádání tematických kartiček - schéma toho, jakým způsobem respondent svou cestu procesem přeměny pohlaví během rozhovoru vyjádřil.

¹⁶ Např.: kategorii *neutrální jméno* jsem změnil na *jméno* a doplnil ji mikrotématy *neutrální jméno a přezdívka*

4 ANALÝZA SEBRANÉHO MATERIÁLU
TEMATICKÉ OBLASTI, BLUDNÉ KOŘENY A SMĚR TRASY
NA CESTĚ ŽIVOTEM V INVERZNÍ GENDEROVÉ ROLI
A PAK PŘI PROCESU PŘEMĚNY POHLAVÍ

NĚCO JE ŠPATNĚ	●	Tužit odlišnost
TADY SE TO PROJEVUJE	●	Oblečení
	●	Tělocvik
	●	Školní akce
	●	Společenské akce
	●	Obavy
	POJMENOVAT PROBLÉM	●
VOLBA A ZAČÁTEK ŘEŠENÍ PROCESEM PŘEMĚNY POHLAVÍ	●	Odborná vyšetření
	●	Jméno
	●	Oznámení
	●	Reakce
	●	Útoky
	●	Oslovování v rodě
	●	Toalety
	●	Doklady
	●	Ubytování
	●	Hormony
	●	Operace
VYŘEŠENO?	●	Vnitřně se vyrovnat s odlišností

BIO-PSYCHO-SOCIÁLNÍ PERSPEKTIVA

Všechna témata jsem rozdělil do tří velkých oblastí podle toho, se kterou oblastí je podle mého názoru každé téma nejvíce svázané (viz schéma). Upozorňuji, že mnou navrhované dělení je jen jedno z možných, protože každé téma se nějakým způsobem promítá do *všech* nikoli pouze do *jedné* oblasti. Kvůli snadnější orientaci v následujících analýzách jsem však každé téma umístil buď spíše:

- do vnitřní „komnaty“ psychiky (označeno žlutě ●), nebo
- na sociální rovinu (označeno modře ■), nebo
- do tělesné, biologicko-medicínské sféry (označeno červeně ●).

U těch témat, kde jsem chtěl zachovat, respektive akcentovat propojenost některých dvou oblastí, jsem značení barevně rozpůlil.

ZÁKLADNÍ DĚLENÍ TÉMAT NA „PŘED“ A „PO“

Protože coming out byl ve všech příbězích obrovským mezníkem, předělem, který vlastně rozdělil psanou historii jejich životů na „před“ a „po“, ponechávám toto dělení u některých témat, u kterých je to užitečné a vhodné. S tímto dělením souvisí i různá pojmenování, která pro aktéry příběhů volím.

RŮZNÁ POJMENOVÁNÍ ÚČASTNÍKŮ VÝZKUMU

V této části, kde analyzuji jednotlivá témata z příběhů, nazývám účastníky výzkumu také těmito podstatnými jmény: děti, adolescenti, dospívající. Je to z toho důvodu, že příběhy popisují různá a časově velmi vzdálená životní období. Podle toho, jak starí přibližně byli v situaci, o které konkrétně hovoří a kterou analyzuji, volím relevantní pojmenování.

4.1 Tužit odlišnost

První jasnější tušení vlastní odlišnosti udává většina informantů přibližně ve věku zahájení školní docházky, někdy i dříve. Protože svět předškolních dětí však není tak výrazně genderově polarizován - pokud nechodí do mateřské školy - tak si před nástupem do první třídy svojí odlišnost nemuseli vysloveně citelně uvědomovat, cítili se být v pořádku a reagovali spontánně:

Luděk: „...já než jsem vytužil, že vůbec nějaký problém je, tak jsem se sám nevědomky zařadil někam úplně jinam (...) zařadil jsem se mezi kluky.“[54]

Na základě získaných výpovědí se tedy zdá, že samotná identita respondentů nebyla původním zdrojem subjektivních obtíží. Jejich vznik je popisován až na základě konfrontace s odlišným sociálním očekáváním:

Luděk: „...a tím, že okolí mi připomínalo, že (...) se nechovám jako holka a že vystupuju úplně jinak, tak jsem vytušil, že to bude asi nějaký divný, že se mnou asi něco je.“ [54]

4.1.1 Genderová bariéra

S nástupem do dětského kolektivu základní školy se stává stále výraznější určitá nezařaditelnost a sociální nepřiměřenost jejich sebeprožívání, citění a z toho vyplývajícího chování. Lze říci, že v dětství prožili určitý náraz do neviditelné sociální bariéry, která odděluje světy chlapců a dívek. Nazvěme se jí pracovníčně jako *genderovou bariéru*; její propustnost budu podrobněji zkoumat na následujících stránkách.

Tuto bariéru si většinou vůbec neuvědomujeme a považujeme ji za přirozenou - do doby, než na ni narazíme. Jak vyplývá z jednotlivých rozhovorů, právě to se bude dítěti s transsexuálním problémem stávat prakticky neustále, a to zejména v oblastech, kde je tělesnému rozměru lidské existence dán jednoznačný sociální význam, který každého jednotlivce kategorizuje jako muže či ženu, chlapce či dívku. Jak uvidíme dále, mnohé z těchto genderově zabarvených oblastí se objevují v sebraném materiálu jako problematické, náročné zóny sociální reality, ve kterých se děti a dospívající musí pohybovat.

4.1.2 Sociální a psychická izolace

Dalším závažným zjištěním je fakt, že informanti v dětství nakonec zůstali se svými pocity nezařaditelnosti v podstatě sami. Odmítavá nebo nechápající reakce ze strany významných blízkých osob, podobně jako vrstevnické odmítnutí, vedly k tomu, že se respondenti (časem) stáhli a své pocity týkající se jejich identity přestali komunikovat:

Lenka: „A myslím, že ta jejich reakce (rodičů) byla hodně rozpačitá. Taková jako vytuhlá. Já jsem z toho pochopila, že to, co jsem se odvážila vyslovit je něco naprosto šleného a nepřijatelného. A že vlastně už to nesmím nikdy říct. Že si to můžu maximálně nechat někde uvnitř. Což jsem taky udělala.“ [49]

Začali své prožívání vlastního genderového *já* postupně považovat za nenormální, nevhodné, deviantní - za zásadně ohrožující jejich sociální přijatelnost.

4.2 Oblečení

Oblečení má obrovský komunikační potenciál, „šaty dělají člověka“¹⁷ a proto jsem tohle téma umístil především do sociálního prostoru.

Oblečení a celkový styl je znakem příslušnosti k mnoha skupinám najednou. Vypovídá o pozici, na které se nacházíme na společenském žebříčku, o zájmech a určitých charakteristikách osobnosti a v neposlední řadě o genderu - jinak se oblékají a jiné prvky zdůrazňují muži, jiné ženy.

4.2.1 Období „před“ - styl unisex jako určitý kompromis

Muži¹⁸ uvádí výraznou a jednoznačnou preferenci chlapeckého oblečení, které také skutečně nosili - alespoň v období raného dětství, eventuálně prvního stupně základní školy:

Radek: „Já vlastně pořád chodím (...) tak jak mi to je přirozený a normální...takže žádný ženský oblečení nemám, vůbec. Ani jsem nikdy neměl.“ [5]

Přestože svůj styl oblékání vnímali jako přirozený, mohl se v sociální konfrontaci následně stát zdrojem studu:

Andrej: „A taky jsem se styděl za svoje oblečení, protože jsem nosil jiný prádlo - jak jsem zjistil. (...) nosil jsem tílka, zatímco holky nosily košilky.“ [93]

Někteří u sobě vlastního chlapeckého a potom pánského stylu víceméně zůstali. Ve snaze cítit se uvolněně a současně vyhovět kladeným požadavkům si styl oblékání do různé míry uzpůsobili. V případě těch částí oděvu, které nejsou běžně vidět, se nemuseli omezovat tolik jako u na první pohled zřejmých doplňků, např. kravaty:

Radek: „Já jsem šel ke státnicím v takovym jako obleku, prostě v kalhotách, saku, košili, takže žádný násilí jsem si v tomhle nedělal (...) akorát, že jsem neměl kravatu.“ [8]

Petr: „Já jsem si říkal 'ne, nebudu nosit dámský spodní prádlo, normálně budu nosit pánský.'“ [48]

Sociální usměrňování jejich nekonformity v oblékání mohlo gradovat od nepřímých náznaků, přes dobře míněné návrhy na zlepšení, eventuálně hodnocení toho, co je a není vhodné, až k výraznému tlaku na zařazení se do jasných společensky daných mezi:

Andrej: „(...) sukně jsem nikdy nenesil...to matka dělala hrozný problémy, třeba pro vysvědčení když jsem měl jít...byly to vyloženě boje a bylo mi to hrozně, ale hrozně nepříjemný.“ [70]

Jako o reakci na takový tlak pak někteří hovořili o pokusech postupně se adaptovat na sociálně očekávaný dívčí styl, který se snažili i za cenu značného sebezapření napodobovat:

¹⁷ Na to nás vtípně upozorňují Voskovec s Werichem ve svém šlágru již několik desetiletí

¹⁸ S výjimkou jednoho informátora, který se k tématu nevyjádřil, protože nebylo během rozhovoru vůbec nastoleno (viz I. David a jeho příběh).

Andrej: „(...)pak už nosily (holky) ty podprdy - já jsem nenosil pořád nic. Pak jsem teda začal jednu nosit, abych nevypadal divně. Tak jsem se zase styděl za to, že jí nosim. Takže to mám spojený se studem.“ [93]

Také ženy uvádí rannou zálibu v dívčím stylu. V jejich případě ale nelze očekávat, že by rodiče vyhověli přání malého dítěte a přistoupili na jednoznačně dívčí oblečení. S ohledem na nesrovnatelně nižší sociální přijatelnost „chlapce v dívčích šatech“¹⁹ byla tato potřeba realizována až v pozdějším věku, zpočátku spíše tajně:

Pavla: „No, a pak následovalo období, kdy jsem chodila - tehdy víceméně ještě potajmu - na různé akce oblečená nakrásno.“ [79]

Pro muže i pro ženy je charakteristické, že očekávaný styl oblékání nepřijali stoprocentně. Často vnášeli do „předepsaného stylu“ své vlastní genderové prvky²⁰ - pokoušeli se ho tím učinit subjektivně přijatelnější, vtisknout mu osobitý ráz a alespoň částečně tak vyjádřit vlastní osobnost.

4.2.2 Období „po“ - návrat k vlastnímu stylu z větší či menší dálky

Toto období je charakterizované návratem k původnímu stylu. Ten je muži popisován jako relativně rychlý a snadný. Často ani neznamená zásadní změnu stylu, okolí si tedy nemusí ničeho neobvyklého ani povšimnout. Spolu s veřejným přechodem do mužské genderové role přestává být jejich styl oblékání nápadný a již nebudí nežádoucí pozornost.

Naproti tomu ženy se nacházejí ve výrazně odlišné situaci. Přechod na ženský způsob oblékání je pro ně *návratem* v daleko větší míře než u mužů, a navíc je pro ně spíše novou zkušeností. Zahrnuje nejen oblékání, ale i líčení a nošení šperků, předpokládá zručnost a vkus. Nese s sebou vysoké riziko sociálního odmítnutí - od pouhého distancování, přes výsměch a slovní napadání až k fyzickému násilí. Vyžaduje tedy značnou dávku osobní odvahy, vytrvalosti a vysoké tolerance vůči stresu:

Magda: „Ve vyložené ženském oblečení jsem poprvý přišla na zahájení státnic, a bylo mi vzkázáno, že by bylo vhodné, kdybych na tu svojí obhajobu přišla v kalhotách. To mně hrozně rozhodilo (...) a teď jsem si říkala co s tím? Bát se jich, ustoupit před nima (...) a nebo tam přijít prostě v sukni?“ [5]

Proto ženy volí výrazně častěji sociálně přijatelnější pozvolný přechod, kdy mezi období mužského a ženského stylu oblékání ještě vmezeřují styl unisexový²¹.

Pavla: „Už jsem si pořídila takový spíš ženský věci, ale bylo to vesměs decentní, takový spíš unisex oblečení (...) a potom jsem začala chodit normálně v ženských šatech.“ [67]

¹⁹ Děvčátko s transsexuálním problémem je většinou sociálně „pohledem zvnějšku“ vnímáno jako (jemnější) chlapec v dívčích šatech. V dnešní době je tato představa mnohem méně přijatelná než představa „dívky v chlapeckých šatech“. Je to dáno historickými změnami, které se promítly i do módy (Spencerová, 2003).

²⁰ Ty se při pohledu zvnějšku jevíly ostatním jako prvky příslušející opačnému pohlaví, zatímco informanti je popisují jako přirozený způsob vlastního sebevyjádření.

²¹ Přechod přes tzv. neutrální fázi je typický i pro další zkoumaná témata. Je také součástí standardního administrativně-právního postupu v procesu přeměny pohlaví.

Lenka: „Když jsem vyšla s pravdou ven, tak jsem se nezačala hned nějak moc žensky oblíkat nebo malovat. Spíš jsem volila nějakou unisexovou variantu, kterou jsem praktikovala i nějakou dobu před coming outem.“ [51]

Jako více či méně výrazný přechod přes fázi unisex je možné nahlížet také strategii mužů, kteří se původně pokusili přizpůsobit tlaku okolí a napodobit ženský image. Ke svému původnímu stylu se tedy potom vraceli jakoby z větší dálky než ti muži, kteří svůj mužský styl oblékání v průběhu života vlastně nijak výrazně neopustili.

Andrej: „Na prvním stupni (jsem nosil) vyložené klučičí věci. Později na střední, to jsem se rozhod radikálně změnit styl, protože jsem byl na základce hroznej outsider (...) Postupně jsem se dokonce po mnoha letech přemáhání začal i malovat. No, dá se říct, že z takový v podstatě zrůdičky jsem se propracoval k docela hezký holce.“ [70]

4.3 Tělocvik

Tělocvik je nedílnou součástí školního kurikula, které má rozvíjet dítě jako celého člověka, tedy i jeho tělesnou stránku. Na základních a středních školách je to povinný předmět.

4.3.1 Období „před“ - únikové manévry

Téma tělocviku se objevilo až na druhé ohniskové skupině. Podle výpovědí účastníků výzkumu byl tělocvik jednoznačně jednou z nejproblematictějších a nejvíce traumatizujících oblastí ve škole a možná i vůbec. Jeden informant²² například použil v této souvislosti následující adjektiva: strašně nepříjemný, nejhorší co se týká školy, příšerný, o to trapnější, strašný. Další²³ uvedl následující slovní spojení: vmlouval, nechtělo se mi cvičit, chodil jsem se převlíkat na záchod, nesnášel jsem plavání.

Čím víc šla popisovaná situace tak říkajíc „na tělo“ a čím více byla genderově zabarvená, tím byla subjektivně nesnesitelnější:

Petr: „Měli jsme dvě možnosti - buďto plavání (...), což bylo teda nepřijatelný, a potom nějaký cvičení na gymnastické míčích asi s padesáti holkama - tak to už vůbec ne.“ [70]

Luděk: „...to byl ohromnej problém, potýkal jsem se s ním až do devítky. Takže jsem si furt stříhal plavky nebo tak něco - a že „na ně nemáme, na nový, takže nemůžu chodit plavat“ a tak...“ [42]

Katka: „Takže ten tělák, to pro mě bylo (...) asi největší trauma (...) to jsou asi moje nejnejpříjemnější vzpomínky z gymplu pokud se týká přímo školy - tělák.“ [28-29]

²² viz příloha Výzkumný materiál: 4. Luděk a jeho příběh

²³ viz příloha Výzkumný materiál: 3. Petr a jeho příběh

4.3.1.1 Možné zdroje komplikací u tělesné výchovy

Nezdá se, že by všichni informanti měli odpor k pohybu a sportu jako takovému, protože někteří se věnovali sportu jako mimoškolní aktivitě²⁴. Prvotní příčiny jejich obecně negativního postoje k tělesné výchově je tedy zapotřebí hledat jinde než v pouhé pohodlnosti či poněkud zjednodušujícím pojetí apriorního odporu k vlastnímu tělu u transsexuálních lidí.

V hodinách tělesné výchovy dochází k nakumulování příliš mnoha dílčích aspektů, které jsou pro dítě zdrojem těžkostí. V první řadě se třídní kolektiv (1) striktně dělí na chlapce a dívky, minimálně v šatnách. Další, a zřejmě daleko traumatictější než zmíněná genderová polarizace, je (2) zvýšené vnímání tělesnosti: nejprve v šatnách a pak v průběhu celé vyučovací hodiny. Dítě s transsexuálním problémem je nuceno se převlékat ve skupině, která pro něj není referenční, necítí se být její součástí. Ze svého subjektivního pohledu se musí převlékat v nesprávné v šatně. Současně se dostává do situace, která mu připomíná, že anatomie jeho pohlavních orgánů není v souladu s jeho sebezpožíváním. Výsledkem je, že cítí z jeho hlediska zcela pochopitelnou bytostnou potřebu své tělo do značné míry skrývat a situacím spojeným s tělocvikem se pokud možno vyhnout:

Luděk: „Takže tělocvik je asi nehorší, co se týká školy (...) tělocvik - to je něco, s čím se nikdy nevyrovnám. Někde se svlíkat nebo tak... A chodit furt zabarikádovanej... a furt se nějak hrbít... nebo běhat - a oni skákají na místě - no... skákej si, když na tebe koukají ostatní. Je to příšerný.“ [42]

Navíc dítě s TRS problémem není členem a (3) tedy ani fyzicky nesoutěží v rámci své referenční skupiny:

Andrej: „Tělocvik - ten jsem vždycky nenáviděl (...) Navíc mi vadilo hrát s holkama, třeba fotbal - tak to je pro mě nepříjemný třeba do teďka, protože chci hrát relativně tvrdě a to bych s nima nemohl. Navíc, když jsem se pohyboval, tak vynikaly ty nepatřičný tvary a k tomu mi vadilo, že na mě ty ostatní koukají. Prostě tělocvik byl pro mě hodně... můžu říct traumatizující záležitost.“ [71]

4.3.1.2 Tělocvik jako překážka studia

Závažnost tohoto tématu podtrhuje fakt, že subjektivní problém s tělesnou výchovou může narůst do rozměrů, kdy se pro studenta stane důvodem k (uvažování o) odchodu ze školy:

Petr: „Ze školy jsem odešel i z mnoha jiných důvodů, ale i kvůli tady tomu, protože jsem nevěděl - jako co mám dělat, jak to řešit.“ [16]

Katka: „(...) nechodila na tělocvik a pak jsem prostě doufala, že to nějak vymyslím...ale nakonec jsem to teda zabalila. Já jsem nemohla přijít na to, jak bych to mohla udělat, jak bych to tam řešila...“ [16]

²⁴ viz příloha Výzkumný materiál: 5. Jana a její příběh, 7. Andrej a jeho příběh

4.3.2 Období „po“ - vrátit se k tělocviku, či nevrátit?

Z hlediska školního prostředí je uspokojivé řešení problému s tělocvikem jedním z hlavních kritérií celkové pohody či nepohody studenta procházejícího procesem přeměny pohlaví.

4.3.2.1 Ukončení sportovních aktivit ve školním prostředí

Někteří informanti v době zahájení procesu již neměli povinný tělocvik, čímž se pro ně tato otázka vyřešila jakoby sama. Těm, kteří ji řešit museli, se osvědčily v zásadě dva postupy: osvobození od tělocviku na základě doporučení lékaře²⁵ a uznání jinde provozovaných sportovních aktivit²⁶. Obě zmíněné možnosti jsou řešením iniciovaným spíše ze strany samotných studujících a v podstatě ukončují jejich účast na tělesné výchově ve škole, což pro ně může být zbytečná ztráta.

4.3.2.2 Opatření směřující k pokračování účasti na tělesné výchově

Charakter tělesné výchovy a zde řešené problematiky umožňuje ještě jedno smysluplné řešení, kdy se iniciativa částečně přesouvá také na stranu školy: společně se studujícím přijmout taková opatření, která mu umožní pokračovat v tělesné výchově, má-li o to zájem. Povaha takových opatření se bude zřejmě individuálně lišit případ od případu: podstatné je zařadit studenta do skupiny podle jeho genderové příslušnosti, brát ohled na jeho stud a přizpůsobit tomu situaci v šatně, respektovat jeho limity během výuky.

Zároveň je třeba si uvědomit, že se jedná o komplexní psychosociální otázku. Kritériem úspěšnosti jejího řešení je nejen pohoda studenta, ale současně i jeho přijetí ve skupině a zájem na straně tělocvikáře. Proto je podstatné, aby opatření byla funkční a brala v úvahu potřeby a zájmy *všech* zúčastněných. V opačném případě se mívá účinkem a k očekávaným změnám ve smyslu celkového zlepšení situace studenta procházejícího procesem nedochází²⁷:

Luděk: „Takže je to úplně supr (ironicky), hlavně když jsem s holkama (s hořkostí v hlase). Jsem v holčičím kolektivu, kterej kluk může bejt rád, že jo? Jenže tím pádem (...) se převlíkám se na záchodě. Teď už to po mě teda i vyžaduju - chtěj, abych chodil někam jinam, protože... třídni mi řekla, že ani na to nemám právo, tím že se řadim někam úplně jinam... takže jsem úplně mimo, a o to je to trapnější (...) kluci maj tělak v sedum hodin a já - proč já jsem s holkama? (...) To je prostě kámen úrazu.“ [42]

²⁵ viz příloha Výzkumný materiál: 6. Pavla a její příběh

²⁶ viz příloha Výzkumný materiál: 5. Jana a její příběh

²⁷ V citovaném případě je na místě otázka, zda popisovaná situace je výsledkem hledání konstruktivního a komplexního řešení: řešila se totiž jen situace v šatně a ostatní hlediska se ponechala stranou, nezohledněná.

4.4 Školní akce

Téma školních akcí v sobě zahrnuje situace, které mohou vznikat v souvislosti se školou nebo výukou v prostředí mimo školní budovu. Takové situace mohou být v období po coming outu pro studenta s transsexuálním problémem potenciálně rizikovější než pobyt v budově. Otvírají prostor pro vstup cizího (tj. se situací neobeznámeného) elementu a tak současně znamenají vyšší riziko vzniku náročných situací. Patří sem např. školní výlety, školy v přírodě, exkurze, praxe apod.

Toto téma vedlo na ohniskových skupinách i během rozhovorů k diskusi o školním prostředí jako takovém. Proto analýzu školy a jejího klimatu připojuji k tomuto tématu, se kterým asi nejméně souvisí.

4.4.1 Období „před“

V období před coming outem se mohou školní akce typu škol v přírodě a jim podobných kombinovat s tématy *ubytování*, *toalety* a dalšími, které svým vztahem k tělesnosti dítěti situaci subjektivně komplikují:

Lenka: „Školy v přírodě jsem měla docela ráda, ale tím, že jsem se potom cejtla i taková nejistá, tak jsem se propadala do nějaký sociální fobie... Tady ty změny prostředí, kdy nebylo možný hned po vyučování školu opustit, zavřít se doma s knížkou a mít zase na půl dne pokoj... byly takový dost nepříjemný. Já jsem se nedokázala moc pohybovat mezi vrstevníky. Ale nějak se to dalo ještě celkem zvládnout, no.“ [49]

4.4.2 Období „po“

V souvislosti s přechodem do odpovídající genderové role se respondenti přestávají školních akcí bát. Přesněji řečeno začínají se jich bát jinak a ještě přesněji řečeno kromě přetrvávajících obav se začínají zároveň i těšit:

Lenka: „Teď, když mně vzali na tu vejšku, tak mně čeká úvodní soustředění - stany s podsadami a ty sprchy tam budou asi taky hodně společný... takže z toho mám docela strach, jak tam budu fungovat a jak to zvládnou. Ale jet tam chci.“ [55]

4.4.2.1 Určující role vrstevnické skupiny

S opuštěním školní budovy a tím i zaběhnutého řádu vyučovacích hodin se uvolňuje pevně daná struktura a slábne vliv vyučujícího. V souvislosti s naším tématem - kromě již zmíněného nevyzpytatelného vlivu neobeznámeného okolí - hrají pro dítě/ dospívajícího hlavní roli jeho spolužáci jako vrstevnická skupina (peer group). To, jak situaci přijmou a jak s ní dále naloží, je velmi podstatné. Z výpovědí účastníků výzkumu je možné vyčíst určitou naději, zejména pokud jejich dosavadní zážitky byly v tomto směru spíše pozitivní:

Pavla: „To byl exkurz v rámci biologie, kdy jsme se měli koukat na reakce kojenčů na vodu. No a museli jsme se tam převlíknout do plavek. Taky jsem z toho byla dost nervózní, řešila to... A úplně jednoduše jsem

to pak vyřešila tak, že jsem si popovídala s kamarádkou, a ona pak řikala „fajn, tak se mezi holkama nějak dohodne, že na tebe houknem až budem a můžeš jít horem“ - to abych nemusela dolu s klukama.“ [61]

Na ohniskové skupině se ale objevila také výrazně negativní zkušenost. Její situační kontext je odlišný, protože se týká v podstatě navzájem neznámých lidí:

Magda: „My jsme byli tady v Praze se školou v technickym muzeu, tak...mně tam...napad...jeden člověk slovně a fyzicky...potom jsem zjistila, že ten člověk je z university a že tam jel za stejnym účelem...a že s nim budu muset sedět několik hodin v nějaký...v nějakym přednáškovym sále...ale to bylo jediný, co se mi stalo jako...nikdo pak už mně nenapadnul. [7] A ostatní na to pasivně koukali a ...si myslim, že kdyby mně tam začal mlátit a seřezal mně tam, tak, tak tam ostatní takhle udělaj kroužek okolo a budou se dívat, jo? To je asi tak jako jedna taková...negativní zkušenost.“ [8]

4.4.2.2 Rozdíl mezi sekundárním a terciálním školstvím

Obě výše uvedené zkušenosti demonstrují významný rozdíl, který může existovat mezi středoškolským prostředím a vysokou školou. Zatímco na střední škole jsou kontakty a vztahy mezi vyučujícími a žáky i žáky mezi sebou navzájem výrazně bližší, vysoká škola je typická svou volností - jak v organizaci studia, tak i ve smyslu interpersonálních vztahů. Tyto rozdíly samy o sobě ještě nezakládají pro studenta s transsexuálním problémem žádnou výhodu či nevýhodu. Je ale zřejmé, že typ školy výrazně zbarví proces přeměny pohlaví.

Střední škola poskytuje známější prostředí a těsnější vazby, může tedy snadno fungovat jako bezpečné území:

Pavla: „Samozřejmě mně to štvě, když jdu do školy a někdo mi něco řekne (nadávku)... tak pak (cestou) až do tý školy si říkám “ježiši, to bylo pako“, ale prostě zase tím, jak jsem to v tý škole měla dobrý, tak to ze mě zase spadlo. A měla jsem tak nějak dobrej pocit, že jdu mezi svý.“ [67]

Avšak v případě, že střední škola oznámení a rozhodnutí studenta neakceptuje, čekají ho výrazné komplikace s přechodem do jeho genderové role. Zejména pokud je čistě administrativní stránka školou jednoznačně upřednostňována před jeho aktuální situací:

Luděk: „Ve škole mně nechtěli začít brát jinak. Až na základě dokladů. Takže pro mě to bylo ve škole dá se říct důležitější, než ty hormony - mít ty papíry. (...) Takže ta změna (dokladů) byla důležitá hlavně pro školu, protože mně musej nějak výst, a na intru taky, protože to je školský zařízení. Hmmm. A pro mě je lepší, že už mně tak museli začít prostě brát.“ [45]

4.4.2.2.1 Zkušenosti z vysoké školy

Naproti tomu vysoká škola poskytuje studentovi maximální svobodu, takže riziko nepřijetí oznamovaných skutečností je i s ohledem na plnoletost studenta skutečně minimální a bude se pravděpodobně týkat spíše jen jednotlivých přednášejících a studentů, než školy jako celku. Na druhou stranu vysokoškolák nemůže běžně očekávat ze strany

školy žádnou zvláštní podporu. Tato nezávislost na škole může být opět vnímána jako výhoda či nevýhoda. Z jejich výpovědí vyplývá, že univerzitní prostředí spíše oceňovali pro jeho otevřenost a volnost, kterou jim poskytovalo:

Katka: „Ono je to hodně daný tím typem školy, co jsem chodila. Protože, že jo, ta byla docela dost liberální, prostě se dalo spoustě věcí vyhnout...aspoň do jistý míry. [27] Vůbec tím „liberální“ jsem myslela takovej ten systém, kterej mi umožnil třeba vyhybat se takovejím těm nepřijemnejm konfrontacím, jo?“ [28]

O situacích na jiných typech škol vysokoškoláci teoretizovali opatrně a jejich závěry o postavení, které tam studující s transsexuálním problémem může mít, vyznívaly spíše skepticky. Obávali se zejména určité bezmocnosti nezletilého a šikany, se kterou měla většina na těchto typech škol osobní zkušenost. Předpokládali, že po coming outu by pravděpodobnost šikany výrazně stoupla:

Katka: „Tak já si myslím, že to je strašně atypický, takový ty volný školy. Že prostě když seš vlastně na tý střední škole nebo nedej bože na základce, že člověk těžko sám může něco až tak oznamovat, zvlášť teda učiteli. To spíš můžou ňák rodiče...to zaprvý. Za druhý děti jako pubertáci jsou co já vim teda podle mně mnohem krutější (...) než jsou ty dospělejší. A už třeba na výšce - na to se někdo vykašle, aby ti dělal nějaký problémy, že jo - ale jako na těch gymplech (...) to může být o hodně tvrdší.“ [45]

4.4.2.2 Zkušenosti ze střední školy

Jak vyplývá z výzkumného materiálu, zkušenost jednoho respondenta studujícího na střední škole tyto pesimistické předpoklady potvrzuje ve smyslu určité bezmocnosti, ale již ne šikany²⁸. Druhá zkušenost ze střední školy je naopak velice optimistická a popisuje novou situaci jako celkové přijetí a vysvětlení předcházejících těžkostí, které se jevily před coming outem jako nepochopitelné.²⁹

4.4.2.3 Praxe v průběhu studia

Studijní praxe mohou kombinovat téma školní akce s nutností znovu *oznamovat*, což nemusí být studentem vnímáno jako situace, které by chtěl opakovaně čelit. Jednou z možností řešení je se dočasně vrátit k vystupování ve staré roli, což může být v danou chvíli vnímáno jako přijatelnější a snazší:

Katka: „Tak oznamovat to pokaždý, znovu... nějakým cizím lidem... kterejm do toho celkem houby je... a který ještě by byli na mně docela vyvalený - to si neumím ... tak úplně moc představit. My jsme těch praxí měli relativně celkem dost málo. A já jsem se toho celkem dost bála. Takže nejdřív jsem ještě chodila vlastně pod tím starým jménem, a v době, kdy jsem měla to neutrální jméno, tak jsem žádný praxe nedělala - a pak už jsem teda zase začla pod tím novým...“ [27-28]

²⁸ Viz Příloha Výzkumný materiál: 4. Luděk a jeho příběh

²⁹ Viz Příloha Výzkumný materiál: 6.Pavla a její příběh

4.5 Společenské akce

Téma společenských akcí se od výše uvedených akcí školních liší důrazem na společenský, formální, až obřadný rozměr události, která se může nebo nemusí přímo týkat školy. Patří sem třeba taneční, maturita, maturitní ples, imatrikulace, promoce a podobně.

V naší souvislosti je podstatné také to, že společenská událost se pojí se společenským oděvem, který je genderově poměrně jasně definovaný - oblek a kravata, šaty a podpatky.

4.5.1 Období „před“

Ke společenským událostem přistupovali všichni informanti všeobecně odmítavě a když popisují, že se jim snažili spíše vyhnout. Uvádí, že se jich neúčastnili buď téměř vůbec, nebo pokud ano, tak se značným sebezapřením. V této souvislosti popisují pocity nepřiměřenosti, nepatříčnosti a trapnosti.

Lenka: „Když si vzpomenu třeba na maturitu nebo taneční v obleku... to bylo takový odporný, nebylo mi to příjemný.“ [51]

Luděk: „A to je jediná věc, ke který jsem ještě nedošel... vlastně mám operace a všechno už tak ňák vyřešený, ale tohle zůstává někde daleko prostě... a nemusím to, no.“ [47]

Nebyli schopni nenuceně fungovat ve společensky předepsaných rolích, které byly v rozporu s jejich pohlavní identitou:

Pavla: „Já jsem do nich (tanečních) zpočátku chodit nechtěla, bála jsem se jich (...) spíš jsem záviděla těm holkám, že si tam můžou chodit v šatech a kluci pro ně chodí a tak. No a to já jsem nemohla, protože jsem vlastně ani nevěděla, jak tu holku vyzvat. Bylo to takový... - šla jsem tam proto, že tam šli ostatní. Když tam šla celá třída, šla jsem tam teda taky. Ale bylo to takový - kdykoliv jsem si mohla jít sednout, tak jsem si šla sednout, kdykoliv se dalo vyplížit zadem, tak jsem se vyplížila... Taky mi vadily šaty, který jsem musela nosit. No, z první prodloužený jsem utekla...“ [63]

4.5.1.1 Tlak na konformitu

Účastníci výzkumu hovoří o výrazném tlaku na jejich sociální konformitu a někteří také o touze zařadit se do kolektivu, nevyčnívat, být „normální“. Proto se také někteří pokusili přizpůsobit očekávání okolí:

Andrej: „No, společenský akce... tak třeba ty taneční, to bylo příšerný. Já bych tam nechodil, kdybych nemusel - ale protože jsem si chtěl udržet image toho normálního, tak mi nic jiného nezbejvalo. (...) Ono všechny tyhle společenský akce byly pro člověka, protože tam byl v tý nepatříčný roli, s rostoucím věkem prostě čím dál tím horší.“ [72]

Potěšit rodiče a splnit jejich očekávání může být dalším silným motivem pro pokus dostat předepsané roli:

Pavla: „Jakmile skončilo to divadýlko pro dospělé, tak jsem vypadla. Před rodičema jsem dělala, jak je to skvělý a jak mně to hrozně baví. Protože když už mi to zaplatili, tak aby si nedělali starosti. (...) Až jednou si mně vzal na stranu kamarád a říkal „co tady kecáš, dyk jsem tě tam viděl“ takže tak...“ [63]

4.5.2 Období „po“

V důsledku změny sociálního statutu spojené s přechodem do odpovídající genderové role dostávají společenské události zcela jiný rozměr.³⁰ Jakmile pominul tlak nutící dospívajícího svým chováním a oděvem reprezentovat opačný gender, objevuje se do té doby neuskutečnitelná možnost reprezentovat gender vlastní. Přestože je taková situace nová a nese s sebou poměrně značné riziko sociálního odmítnutí, někteří ji využili pro upevnění své sociální pozice:

Petr: „Teď konc už je oblečení a společenský akce můj spojenec, protože se můžu oblíct jako muž, a tím pádem (...) ono to má obrovskou sílu - to, že člověk přijde v obleku. Přijdeš v obleku a... nikdo už to neřeší - máš oblek, dobrý, seš chlap.“ [37]

Přesto většina respondentů společenské akce spíše nevyhledává:

Matěj: „Měli jsme večírek k ukončení studia. Tam jsem šel, no... a tak nějak jsem manévroval mezi klukama a holkama. Přijali to dobře. Nikdo nic neřek. Ale já na tyto akce moc nechodím.“ [24]

Lenka: „V současnosti společenský akce moc nevyhledávám. Ale teď mně čeká imatrikulace a státnice - je to příjemný si vzít sukni, i když na to nejsem nějak extra zvyklá.“ [51]

4.5.2.1 Třídní srazy a obtížná minulost

Ve výzkumném materiálu se z hlediska společenských akcí objevilo velice zajímavé téma - třídní srazy po několika letech. Toto téma kombinuje *společenskou událost* s nutností znovu *oznamovat*, s potřebou vyrovnat se s částí vlastní minulosti prožitou v opačné genderové roli a zaujmout k ní určitý postoj:

Magda: „Jsme měli nedávno sraz ze základky a jako... jsem se rozhodovala - jít tam, nejít tam... šla jsem tam nakonec, no a... bylo to fajn, jsem ráda, že jsem tam šla. (...) vzali to úplně v pohodě, jediný, co bylo, že (bývalé spolužačky) říkaly, že mně obdivují, že jsem si troufla tam přijít. Tak jsem řikala „proč troufla?“ (...) jsem nevěděla, proč bych tam neměla jít.“ [11]

Myšlenkový postup, který zde tato citace prezentuje, svědčí o rozporuplnosti situace, ve které se lidé, kteří prošli procesem přeměny pohlaví, pohybují. Na jedné straně si uvědomují svou problematickou sociální pozici, danou obtížnou pochopitelností jejich rozhodnutí, a jsou si vědomi rizika, které podstupují - možnost odmítnutí, výsměchu, nepochopení, vyloučení z kolektivu atd. Na straně druhé oni sami nevidí nic odsouzeníhodného na tom, čím prošli, a přejí si být ve své genderové roli sociálně akceptováni a respektováni bez dehonestujících (eventuelně adorujících) připomínek.

³⁰ Téma společenských akcí velmi úzce souvisí se společenským oděvem, který má funkci kódované informace - jednoznačně jím vyjadřujeme generovou příslušnost.

Základní řešení se nabízí dvě - buď na společenský život do jisté míry rezignovat, nebo se ho účastnit. Jak jsem již uvedl, někteří respondenti tyto situace navíc zkoušejí využívat k nenásilnému prosazování svého „nového“ statutu mezi lidmi:

Petr: „Teďka zrovna jsem byl na plesu, to byla zajímavá zkušenost, taky ze školy (...) to byl ples vlastně z mé bývalé střední školy, gymnázia. Na vlastním jsem nebyl, tak tady na ten jsem si říkal, že půjdu... a bylo to docela příjemný – uvádět do rozpaků ty ostatní.“ [15]

4.5.2.2 Začít znovu, jinde a jinak

Jako určitý kompromis mezi oběma zmíněnými variantami se jeví ještě další možnost - pohřbit svoji minulost a začít znovu, s úplně novými lidmi a ve své vlastní genderové roli:

Matěj: „Ti lidé, se kterými jsem se znal předtím a teď, se vůbec nesetkávají. (...) Vůbec celé ty dva světy předtím a teď jsem od sebe oddělil. A já jsem se za těch 6 let taky dost změnil. Takže kdyby se ke mně někdo hlásil... tak dnes bych se už tvářil, že toho dotyčného neznám.“ [25-26]

Tato varianta, která vypadá na první pohled možná optimálně a lákavě, je už na druhý pohled velice komplikovaná a sporná co do svého přínosu. Zcela přerušuje plynulou a smysluplnou kontinuitu života, která je v případě zkušenosti s životem v opačné genderové roli již tak dost zpřetrhaná a otřesená.³¹ Vykořeňuje člověka z jeho prostředí a uprostřed „rozžitého“ života ho přesazuje někam úplně jinam a kompletně mění všechny myslitelné životní podmínky. Lze to přirovnat k situaci emigranta - ale někdy člověk nevidí nebo ani nemá jinou možnost.

4.6 Obavy

Obavy se ve svých různých podobách objevovaly ve výpovědích všech respondentů. Jsou spojené se dvěma základními tématy - spolupráce s odborníky a reakce okolí:

Andrej: „Nevěděl jsem, jaký jsou operační možnosti, co vůbec můžu čekat, (...) pak reakce těch lidí - myslel jsem si, že to bude příšerný, očekával jsem něco jako hon na čarodějnice... Z reakcí okolí jsem měl velicej strach. Ale to se odbourávalo a postupně mizelo, jak jsem to jednotlivě lidem říkal.“ [79]

4.6.1 Období „před“

Účastníci výzkumu shodně charakterizují období před coming outem hlubokými obavami z reakcí druhých, které tak prakticky není s kým sdílet. Vlastní příčiny obav jsou různé, ale zdá se, že jsou navzájem kauzálně propojené a uzavírají dítě v bludném kruhu: zážitek odmítnutí a/nebo výsměchu → strach sdílet nejvnitřnější pocity → zvětšuje se odstup v mezilidských vztazích (a to i ve vztahu k rodičům) → dítě se dostává na pozici na

³¹ viz také David, případ jednovaječného dvojčete z případu

okraji skupiny. Nejčastějším důvodem obav je hrozba ztráty vztahu důležitými osobami, zejména s rodiči a přáteli, strach z trestu, zavržení a vyloučení:

Lenka: „Obavy samozřejmě jsem měla obrovský, když (...) jsem věděla, že se mi líbí být holka. A měla jsem strašný obavy, že se to někdo dozví. Že se to dozví rodiče a nějak strašně mně potrestají, nebo že mně nebudou už mít rádi... nebo že se to dozví okolí, a že budu muset chodit kanálama, protože se na mně budou všichni dívat jako na nějakou zrůdu.“ [66]

4.6.1.1 Obavy jako obranné mechanismy před coming outem

Účastníci výzkumu popisují, jak bylo složité překonat vnitřní zábrany, zakořeněný pocit hanby a studu při pokusech se otevřít a dát se druhým lidem poznat.

Pavla: „Takže jsem se obávala, že ztratím všechny ty přátele... Několikrát jsem se pokusila jim to říct, dokonce jsem kvůli tomu vypila láhev odporného absintu...“ [88]

Myšlenka otevření se pro ně byla po letech, respektive desetiletích skrývání se a „hraní“ očekávané role prakticky nepředstavitelná, nemyslitelná:

Andrej: „Měl jsem prostě strach, že by mně to naprosto zničilo... zabilo - že vyjít s tím ven by se rovnalo sebevraždě.“ [97]

4.6.1.2 Stylizace a sebeodcizení jako unik před obavami

Obavy z reakcí okolí často nutí dítě/dospívajícího s transsexuálním problémem se stylizovat a předstírat, což podstatně redukuje otevřenost, upřímnost a blízkost charakteristickou pro důvěrné vztahy. Tento přístup následně výrazně poznamená všechny jeho mezilidské vztahy. Pokud se situace neřeší, může vést až k náhradě vztahů za jakési pseudovztahy, které jsou založeny na dodržování očekávané „formy“, předepsaných rolí:

Andrej: „(...) třeba já jsem chodil s gayem, což jsem ale nevěděl v té době - ale ani on nevěděl, že jsem trans. Byl to pro mě víceméně účelovej vztah. Sice jsem ho měl rád, ale byl jsem zamilovanej - a těžce, už mnoho let - do jedny spolužačky. A on jakoby dělal, že jí balí - takže já jsem tímhle zabil dvě mouchy jednou ranou: když jsem s ním chodil, tak on nemoh chodit s ní, a zároveň jsem vypadal normální, takže jsem se na ní dál moh koukat tak, jako jsem se vždycky koukal...“ [95]

4.6.1.3 Gradace obav a úzkosti

Obavy mohou postupně narůstat a nabývat až existenciálního charakteru, eventuelně vyústit v (pokus o) sebevraždu, když se situace začne jevit jako neřešitelná:

Pavla: „To jsem na tom byla už dost špatně a začala jsem vyšilovat. Z té doby si nesu tohle(ukazuje na jizvy na zápěstí)... z té doby mám pokus o sebevraždu. [78](...) vlastně ten můj pokus vyústil především z obav z toho okolí.“ [88]

Subjektivně vnímaná bezvýchodnost a nakumulované neprojevované emoce se ale mohou stát i impulsem k hledání řešení - takové hledání však může trvat i několik let, jak se dítě nebo dospívající k tématu opakovaně vrací a zase ho opouští:

Lenka: „Já jsem zjistila, že to nedokážu. Nebo že na to nemám dost odvahy. Takže jsem to pustila k vodě a říkala jsem si „ne, to nejde, dyť to bych nezvládla, ty lidi kolem mě by to nikdy nepřijali, nesmířili se s tím“...“ [66]

Andrej: „Podprahově tam byl nával všech těch věcí, který jsem potlačil. Výsledkem pak byla strašná labilita. Uvnitř to úplně hoří, a na povrchu máš jen tenkou krustičku. Prostě se začínalo vynořovat to, co člověk za ty roky v sobě pohřbil - a pohřbil všechno.“ [97]

4.6.2 Období „po“

Období *před* coming outem je charakterizované především obavami z toho, co by se stalo, když by se adolescent svěřil, otevřel, sdělil pravdu o své pohlavní identitě. *Po* coming outu tento aspekt odpadá. Obavy z reakcí okolí i nadále přetrvávají, ale mají tendenci se s postupnou „re-socializací“ - samozřejmě pokud probíhá úspěšně - snižovat:

Pavla: „Potom už se prostě (obavy) zmírňovaly, jak jsem měla jeho (kamarádovu) podporu, potom už i podporu rodičů...“ [89]

4.6.2.1 Obavy z reakcí neinformovaného okolí

Hlavním zdrojem obav jsou v tomto období zejména reakce neznámých lidí v každodenních situacích např. na ulici, na toaletách a obecně situace, kdy je zřejmý určitý nesoulad mezi fyzickým vzhledem jedince a jeho generovou rolí:

Pavla: „K těm obavám ještě - občas mám třeba potíže typu, že bych se měla třeba svlékat do plavek až pojedeme se třídou na vodu. (...) Občas mívám strach, když jdu večer domu, protože se najdou lidi, který na mně občas pokřikují...“ [89]

4.6.2.2 Obavy z vyšetření a operací

V této fázi se pak navíc přidávají obavy spojené s odbornými vyšetřeními a výsledky operací. To klade na dospívajícího zvýšené nároky zejména v diagnostickém a předoperačním období, kdy je třeba čelit situacím, které často mohou být subjektivně velice nepříjemné.

4.7 Jasně si pojmenovat odlišnost

Podle sdělení respondentů je zřejmé, že mezi jejich prvotním uvědoměním si vlastní odlišnosti v raném dětství a jejím jednoznačným vědomým pojmenováním uplynul určitý časový úsek. Jeho délka byla individuální stejně jako samotný průběh meziobdobí, kdy jejich prožívání identity mělo spíše *latentní* podobu³² :

³² Slovní spojení „*latentní* podoba prožívání identity“ jsem zde použil analogicky slovnímu spojení *latentní* sexualita, protože zde vidím zřejmou souvislost: vývojová problematika, která z nějakého důvodu nemůže být aktuálně uspokojivě řešena, se odsune do pozadí, kde čeká na okamžik příhodný k jejímu znovuotevření a pokusu o nalezení východiska.

Katka: „Tak časově je to ujasňování, uvědomování si toho problému... - to trvalo hodně dlouho. To bylo vlastně už někdy na konci základky a pak s určitejma pauzama. V určitejch obdobích s větší intenzitou, v určitejch obdobích to bylo takový latentní. Takže vlastně od takovejch třinácti let do třiadvaceti, čtyřiadvaceti byla taková latentní fáze, bych asi řekla, od třiadvaceti jsem začala chodit k doktorce... - a to už jsem věděla, proč tam chodím. Já jsem tam nešla proto, abych si tu diagnózu nechala potvrzovat nebo vyvracet, ale spíš, že už jsem s tím chtěla něco dělat, ale ještě jsem nevěděla přesně co.“ [34]

4.7.1 Jazyk a myšlení

Z výpovědi informantů dále jednoznačně vyplývá, že hledání odpovědi šlo ruku v ruce s postupným osvojováním pojmového aparátu českého jazyka a jeho výrazovými možnostmi.³³ V této souvislosti je zajímavé, že někteří z nich sami sebe v dětství definovali jako chlapečka nebo holčičku ve smyslu „já jsem“ ačkoli jim k tomu jejich tělesnost neposkytovala žádné vodítko - právě naopak. Docházelo k tomu především v herních situacích³⁴:

Pavla: „No, to se ve mě vzbudilo už někdy na prvním stupni na základce. Já jsem tehdy měla výborného kamaráda. Protože já jsem si tenkrát strašně ráda hrála na holku. To jsem prostě milovala. A on to respektoval. Možná mu to ani nepřišlo divný. Takže já jsem si v podstatě hrála jenom s ním a ještě s jednou kamarádkou.“ [64]

4.7.1.1 Epigenetický vztah mezi prožíváním a porozuměním

Vnitřní *prožívání* pohlavní identity je zdá se nějakým způsobem prvotní a vývojově starší, zatímco myšlenkové *porozumění* rozporuplnosti vznikající situace je s prožíváním svázáno poměrně volně a je vývojově mladší:

Lenka: „(V dětství) jsem to nějak neodlišovala, nebo mi to nepřišlo zas tak zvláštní, že se mi líbily dívčí součásti oblečení, panenky nebo takovýhle věci. Já jsem si říkala, že každého baví něco jinýho, mně bavilo tohle - tak jsem to asi nepovažovala za ňák zvláštní. A pak jsem si to uvědomila úplně naostro asi ve druhý třídě [48] (...) myslím, že jsem tehdy nějak i kontaktovala rodiče (...) ta jejich reakce byla hodně rozpačitá. No a tam někde asi začalo to tušení odlišnosti. Že se mnou asi není něco v pořádku, že jsem asi divná. Nevěděla jsem vlastně, co to je, ale tak nějak jsem cejtila, že se mi líbilo bejt holka. Ale vlastně jsem se považovala za kluka, kterej chce bejt holka.“ [49]

V této citaci je použito slovní spojení „já chci (raději) být“, které je od výše zmíněného „já jsem“ poněkud vzdálenější. Je možné se ptát, zda se podobné opatrnější, mírnější formulace nepojí s postupným vzdalováním se od své nejnuitrnější podstaty v obdobích, kdy ono „já jsem“ už není zcela sociálně přijatelné, zatímco „chci raději být (jako)“ je stále

³³ Jednotlivé jazyky se navzájem liší pojmovou vybaveností - některé jazyky nemusí umožňovat přesné postihnoutí genderové různorodosti, protože nedisponují potřebnými pojmy k jejich vyjádření. Slovo má konstituční význam, a to jak ve vědě, tak v každodenním životě (Sokol, 2002). Stojí za to se zamyslet nad tím, co by se asi stalo, kdyby slovo transsexualita nebylo v jazykové zásobě českého jazyka.

³⁴ Herní situace sice funguje v modu „jako, ne doopravdy“, ale přesto má k subjektivní realitě dítěte mimořádně blízko, čehož ve své praxi využívá dětská terapie.

ještě částečně možné. Tuto čistě hypotetickou úvahu více rozvádím v teoretické části diplomové práce.

4.7.1.2 Slova jako nástroj konstruování a vnímání (nejen genderové) reality

Samotné kognitivní uchopení problému je tedy kromě postupného osvojování slovní zásoby vázáno také na pochopení sociálního konstruování genderu a genderové nepřijatelnosti - co má dělat šikovný chlapeček, co nedělá hodná holčička, co je ještě vhodné a co už je daleko za hranicí normálního.

Ve svém výčtu faktorů, které se při hledání vhodného pojmenování situace uplatňují, nesmím v žádném případě opominout rovinu prožívání sexuality, která sehrála ve většině příběhů významnou roli:

Lenka: „Já jsem nevěděla přesně jak jsou ty kategorie - když jsem slyšela pak o teplouších... Tak jsem si říkala „hmm, no, něco takovýho možná...“. A pak, když jsem věděla, že jsou nějaký homosexuální lidi, tak jsem si říkala 'hmm, tak jsem jako tohleco teda já? Asi teda jo...no, tak to je teda blbý...'. No a teď jsem nevěděla, co s tím, nebo jak to teda je... A s tím samotným slovem (transsexualita) jsem se setkala možná někdy na konci základní školy. Pak jsem teda pochopila, že tohle bude teda asi ono, že teda ta transsexualita. Což jako bylo dobrý, že člověk už věděl, co teda vlastně to je, jak se to jmenuje. A zároveň to bylo takový možná... možná trošku děsivý.“ [49]

4.7.1.3 Slovo transsexualita

4.7.1.3.1 Dvě základní reakce na slovo transsexualita

Slovo transsexualita je poměrně známé, ale především v kontextu určité kuriozity, podivnosti, zvláštnosti a nenormálnosti. To je zřejmě hlavním důvodem toho, proč někteří účastníci výzkumu vyprávěli, že použití slova transsexualita k popisu jejich vlastní situace vnímali jako obtížné, jakoby nemožné, náročné a tak trochu i pro ně samé nepochopitelné.

Pro jiné bylo toto slovo naopak ekvivalentem v podstatě pozitivního „aha - zážitku“, který jim osvětlil situaci a především otevřel dveře k možnému řešení:

Andrej: „Tak dokud jsem si to nepojmenoval jako transsexualitu, tak jsem si připadal jako zrůda... to je takový dost adekvátní slovo. Přišlo mi, že jsem jediný takhle divný člověk, že to celé nedává smysl a že není šance na změnu... S tím, jak jsem si svůj problém pojmenoval, šlo ruku v ruce poznání, že v podobné situaci se nachází i další lidi a hlavně - že existuje řešení. Takže to slovo pro mě neznamenalozděšení, ale úlevu a nalezení klíče.“ [80]

4.7.1.3.2 Konstituční moc slova transsexualita

V obou případech však mělo nalezení slova jedno společné: znamenalo *uznání, konstituci* problému jako skutečně existujícího, a to jak na straně samotných dospívajících, tak na straně okolí. Tím chci říct následující: to, co bylo do té doby nejasné, vágní a stěží

postižitelné, popisované slovními obraty „jako kluk“, „radši holka“, „nějaký divný“, „nezapadalo“, se najednou stává jasné a zřetelné, stává se součástí bytí. Začíná to právoplatně existovat, protože je to přivedeno k řeči, má to své jméno, své označení - takže to je tady s námi, v našem světě (Sokol, 2002).

Tím rozhodně nechci říct, že to bylo přijato - tento aspekt analyzuji v podkapitole *Reakce*. Ale začalo to existovat, vynořilo se to z původní nerozlišené masy pocitů a prožívání, které se slovním pojmenováním nijak kvalitativně nezměnily, ale staly se přístupné myšlení.

4.7.2 Identita a paměť

V této části s poněkud zvláštním nadpisem bych se chtěl zaměřit na analyzování psychických pochodů, které se týkají zapomínání a opětného rozpomínání se na povahu prožívané identity. Co nám mohou příběhy sdělit k tomu, že identita na čas jakoby mizí z vědomých obsahů mysli, aby se potom zase odněkud vynořila a stala se přístupná myšlení, reflexím a vnukávala zvláštní nápady, které pak dospívajícímu víří v hlavě?

4.7.2.1 Tlak na konformitu a strategie zapomínání

Účastníci výzkumu uvádí, že v období neurčitěho cítění vlastní odlišnosti ještě před jejím samotným pojmenováním vnímali značný tlak na to, aby byli konformní. Tento tlak průběhu je v průběhu vývoje prakticky nemožné bezesbytku ignorovat, zejména když si uvědomíme, jaký dosah má pro dítě či dospívajícího vyloučení ze skupiny vrstevníků a přisouzení pozice „nepřijatelného“. Přejímání sociálně odměňovaných rolí v tomto meziobdobí někteří informanti spojovali s nutností potlačit vlastní cítění a eliminovat tak nesoulad mezi vnitřním cítěním a vnější rolí:

Andrej: „Já jsem se chtěl jakoby oddálit od toho, co jsem cejtil...že jsem kluk... Protože pokud jsem chtěl přežít, musel jsem úspěšně předstírat holčičí identitu a každá lež je tím věrohodnější, čím víc jí člověk sám uvěří... Takže já jsem potřeboval velmi důkladně zapomenout...“ [80]

Tato strategie sice umožňuje přežití v kolektivu, ale současně skutečnou identitu a autentické prožívání pro dospívajícího stále více zamlžuje. Činí je nedostupnějšími a znesnadňuje tím nalezení odpovědi na otázku „kdo jsem“.

4.7.2.2 Vývojová aktualizace tématu identity

Dočasně odložené téma identity a sexuality se pro mnohé děti s transsexuálním problémem znovu otvírá přibližně v období puberty a následného dospívání, kdy se jejich vrstevnické skupiny začínají genderově polarizovat na daleko hlubších úrovních než jen ve škole při tělocviku. Snaha udržet nastolený status quo je někdy nutí zvyšovat úsilí

vynakládáné na věrohodné dodržování očekávaných rolí (viz např. *společenské akce*). Pokus vyhovět požadavku normality je může dokonce přimět hledat „heterosexuální vztah“:

Lenka: „Já jsem se pokusila realizovat nějakým v uvozovkách heterosexuálním způsobem. Tak jsem navázala asi v devatenácti vztah s holkou (...) ale já jsem furt musela myslet na to, co mi straší v hlavě. Takže ten vztah byl takovej všelijakej. Nebylo to asi moc dobrý.“ [67]

Pro pochopení podstaty věci je důležité si uvědomit, že v takové situaci dospívající předstírá jakoby dvakrát - za prvé předstírá svoji pohlavní identitu a za druhé -většinou, ale ne nutně vždy - předstírá i orientaci. Pohybuje se ve své vrstevnické skupině v rámci určitých vztahů, které jsou ostatními chápány určitým způsobem, například jako čistě přátelské, zatímco dospívající je může vnitřně prožívat jinak - například jako erotické. To se pochopitelně běžně stává, ale dospívající s TRS problémem to nemůže před coming outem vlastně nijak sdělit:

Pavla: „Jednak jsem si uvědomila, že se strašně vážu na svý kamarády a koncem prváku jsem si uvědomila, že jsem do nich vlastně zamilovaná. Že když je vidím s cizíma holkama, tak úplně šíleně žárlím.“ [64]

4.7.2.3 Postupné rozpomínání se

V adolescentním období, kdy začíná být výrazná jednoznačná orientace na budoucnost ve smyslu dosahování dospělosti a zralosti, pochopitelně roste vnitřně pociťované napětí. To se týká adolescentů obecně, ale adolescentů se zatím nevyřešeným transsexuálním problémem dvojnásob. Z jejich subjektivního hlediska je budoucnost podobná černé díře. Nečeká tam na ně nic dobrého, nic pozitivního, nic, naprosto nic, na co by bylo možné se těšit. Mnohé výhody dětství ztrácejí - možnost určité genderové nekonformity, pobyt v jakémsi meziprostoru středního rodu³⁵. Nezískávají nic kromě aktualizované nutnosti se zařadit mezi muže nebo ženy, protože zralá dospělost je genderově diferencovaná.

To je znovu přivádí k otázkám po tom, co vlastně chtějí, co od života očekávají, proč se nedokáží zařadit a kým vlastně uvnitř jsou:

Andrej: „Akorát, že podprahově tam byl nával všech těch věcí, který jsem potlačil. Výsledkem pak byla strašná labilita. Uvnitř to úplně hoří - a na povrchu máš jen tenkou krustičku. Prostě se začínalo vynořovat to, co člověk za ty roky v sobě pohřbil - a pohřbil všechno. Opravdu všechno - teda kromě svojí sexuality. Takže celá osobnost chtěla ven - a už ji nebylo možný dál zadržovat. To už by bylo opravdu na zbláznění, kdyby to člověk chtěl dál udržet. A tak jsem to i cejtíl, že když něco neudělám, tak že mi už opravdu hrábne.“ [73]

³⁵ V této souvislosti je užitečné si uvědomit, že *dítě* je gramaticky středního rodu. Což už pochopitelně neplatí pro slovo *muž* a *žena*, které se pojí s dospělou zralostí. Český jazyk navíc na rozdíl třeba od angličtiny rodově rozlišuje i koncovky u sloves v přítomném minulém a nedává tak příliš možností jak se vyhnout nutnosti rodového zařazení.

Obdobné situace popisovali i ostatní účastníci výzkumu. Předcházely jednoznačnému pojmenování problému, ke kterému u nich dříve nebo později nakonec došlo, když si uvědomili, že klíčem k řešení celé hádanky je jediné slovo: transsexualita.

4.8 Odborná vyšetření

Cílem odborných vyšetření je diagnostika a zahájení spolupráce se člověkem, který uvažuje nebo si přeje podstoupit proces změny pohlaví. V této práci jsou odborná vyšetření zároveň tématem, které propojuje osobní i školní situaci studenta s hledáním vhodného řešení. Takové hledání může vycházet buď z jeho strany, nebo může být iniciováno právě například školou (nebo jinou institucí) v rámci práce s problémovým žákem.³⁶

Je třeba upozornit, že se jedná o velice široký námět. Tematické látky, která ze sebraných příběhů v této souvislosti emerguje, je poměrně velké množství, jehož převážná část by se dala využít jako určitá zpětná vazba pro zainteresované pomáhající profese, zejména psychology. V tomto směru obsahuje jeden příběh³⁷ některá velice choulostivá upozornění, která se dotýkají dodržování etických profesních kodexů. Touto otázkou se zde podrobně zabývat nebudu, protože přesahuje rámec mé práce; nechtěl jsem však její výskyt ve výzkumném materiálu nechat zcela bez povšimnutí.

Témat, která by přímo souvisela se školním prostředím nebo se do něj nějak promítala je zde podstatně méně. Pojďme se nyní podívat, jaká to jsou.

4.8.1 Problémový žák

Hledání příčin obtíží žáka/studenta s transsexuálním problémem může být velice dlouhé, protože jednoznačná diagnostika transsexualismu je založena především na jeho osobní výpovědi (Fifková, 2002). Pokud žák/student nechce nebo není schopen problém pojmenovat, rodiče, učitelé a odborníci z pomáhajících profesí většinou krouží kolem otázek, které sice jsou problémové, ale mají pouze symptomatickou povahu³⁸:

Luděk: „A nikdo nepochopil, že je to jasná volba, moje volba být kluk. A vo nic jinýho nejde. Není to v tom, že jako chci být grázl, proto mám krátký vlasy a chodím s klukama ven. Byla to zejména jejich potřeba objasnit situaci, vo co de. A jestli tam náhodou není nějaká psychická porucha. (...) Tak si mysleli, že potřebuju psychiatra a od toho se odvíjel sexuolog.“ [46]

³⁶ Respondenti studující v procesu přeměny pohlaví vysokou školu uvádějí, že iniciovali odborná vyšetření spíše sami, naopak oba studenti středních škol hovoří o významné roli jejich okolí (Pavla, Luděk).

³⁷ Viz výzkumný materiál: 7. Andrej a jeho příběh

³⁸ Může se jednat např. o styl oblékání, způsob chování, které přerůstá v problémový, neschopnost zastávat očekávanou genderovou roli a s tím související problémy v interpersonálních vztazích apod.

Diagnóza transsexualismu je pro většinu zúčastněných natolik nepředstavitelná a současně spojená s vnitřní cenzurou a vnímáním její deviantní povahy³⁹, že prakticky nikoho jako primární příčina problémů nenapadne:

Luděk: „(...) mů rodiče nevěděli, co je se mnou, a ani škola... prostě nikdo nemoh pojmenovat, co vlastně dělám, kdo jsem (...) Někdo to bral jako kombinaci - aha, je na holky a pak - no a eště je to grázl, protože jak se oblíká, že jo?“ [46]

V momentě, kdy žák/student sám nebo ve spolupráci s odborníky dospívá k jednoznačnému pojmenování problému, tj. k diagnóze, nastává fáze, kdy se rozhoduje zda nastoupit proces přeměny pohlaví - tato volba je zcela na rozhodnutí každého člověka s tímto problémem:

Luděk: „Pro mě to je volba (...) pro mě to bylo takový objasnění (pojmenování problému) a když celou dobu jsem chtěl jít dál, tak proč ne i teď. Takže jednoznačně fakt volba. Protože ani transsexualismus neurčuje, že člověk musí projít přeměnou.“ [46]⁴⁰

4.8.2 Pomoc s coming outem

Další možná spojnice mezi školním prostředím a tématem *odborná vyšetření* je v navázání spolupráce mezi ošetřujícím lékařem a školou:

Pavla: „No, tak jediná spojitost se školou mne napadá v tom, že Hanka (*MUDr. Fifková - pozn.výzkumníka*) mi chtěla pomoci s coming outem tak, že by přijela a uspořádala by přednášku.“ [66]

Taková spolupráce může znamenat celou řadu přínosných momentů pro obě strany - tj. jak pro školní prostředí jako celek, tak pro další odborníky zainteresované na řešení problematiky transsexualismu, například školní psychology, sexuology apod. Přestože informantka tuto možnost nakonec nevyužila, považuji to, že jí byla ze strany ošetřující lékařky vůbec nabídnuta, za důležitý krok směrem ke zvyšování komplexnosti péče o dospívající s transsexuálním problémem.

4.8.3 Přístup sexuologů, psychologů, operatérů

V souvislosti s diagnostikou hovořili účastníci výzkumu o svých zkušenostech s různými přístupy odborníků⁴¹ k této problematice a k nim samotným, když popisovali způsob, jakým je odborníci přijali a jak se k nim v průběhu vyšetření nebo léčby chovali.

Přestože toto téma nesouvisí přímo se školním prostředím, je možné teoreticky předpokládat, že zde existuje určitá paralela s přístupy jiných profesí. Popisované zážitky

³⁹ Transsexualita svým kódem F 64 v systému MKN 10 spadá do kategorie poruch osobnosti.

⁴⁰ Existují lidé, kteří si jsou vědomi toho, že se jich tato diagnóza v podstatě týká, ale volí jinou formu vypořádání se s touto skutečností, kterou nikomu nesdělují, respektive se s ní neobrací na odborníky se žádostí o přeměnu pohlaví (Fifková, 2002).

⁴¹ Na radikálním řešení TRS problematiky se podílí zejména psychologové, psychiatři, sexuologové, endokrinologové a chirurgové.

současně ukazují na těžkosti, které s procesem přeměny pohlaví sice mohou aktuálně souviset, ale které je možné odbourat, protože jsou dány především sociální percepcí celé problematiky. Proto se zde ještě na chvíli zastavím.

4.8.3.1 Používání přiměřeného rodu

Různorodé výpovědi respondentů se opakovaně stáčely k jednomu hlavnímu tématu, a tím byla v některých případech značně problematická akceptace jejich genderu⁴² na straně odborníků. V praxi to mohlo mít různou podobu: v první řadě oslovení jménem, dále pak používání rodových koncovek a celkové jednání:

Andrej: „No, v Brně. Takže začali zvesela, Hajnová (*MUDr. Hajnová - pozn.výzkumníka*) rozeslala moje nahatý fotky, který komentovala tak, že „slečna má pěknou dívčí postavu“ (ironický smích)... Samozřejmě tam se nerespektuje žádná identita. To, že já jsem už v té době nějakou dobu žil a procházel v mužské roli, tak to nikoho nezajímalo... takže mě všichni oslovovali v ženském rodě.“ [75]

Především, že tato citace je nejextrémnějším příkladem problematického přístupu odborníků z celého výzkumného materiálu. Na tomto místě se budu věnovat pouze otázce používání přiměřeného rodu (více viz téma *útoky*).

Takže: určité nejasnosti ohledně zařazení konkrétního transsexuálního pacienta mezi muže nebo ženy pochopitelně mohou nastat, především z důvodu někdy nejednoznačného vzhledu. Pokud se však pacient představí, vysvětlí povahu problému, se kterým přichází, a jasně vystupuje v té které genderové roli, je respektování takto oznámené skutečnosti věcí prosté mezilidské slušnosti.⁴³

4.8.3.2 Diagnostické metody

V souvislosti s psychologickým a sexuologickým vyšetřením jedna respondentka nastolila téma genderově neadekvátních dotazníků:

Lenka: „Já jsem se tehdy definovala jako lesbická žena. Takže i když jsem to neměla ujasněný nějak úplně jednoznačně, vesměs jsem se tak prezentovala. A stejně tak i u Weisse (*Prof.PhDr. Weiss, Ph.D. - pozn.výzkumníka*). A on říkal „no, tak když jste lesbická žena, tak vám vlastně můžu dát dotazník pro heterosexuální muže - a to bude skoro to samý“. A tam samozřejmě byly takový legrační otázky. Jako třeba jestli máte dobrou erekci a takový otázky, takže já jsem asi u poloviny položek v dotazníku udělala otázník, protože jsem skutečně nevěděla, co bych na to měla odpovědět.“ [53]

Sexuologické dotazníky jsou součástí psychologických vyšetření, jejichž cílem je nejen vyšetřit charakteristiky pohlavní role, ale také zjistit povahu sexuálních aktivit, erotických fantazií apod. (Fifková, 2002). Pokud jde o dotazníky zmiňované v citaci, musím

⁴² V lékařském prostředí se obsah pojmu *gender* vyjadřuje pojmy *pohlaví* a *pohlavní identita* - tu v případě transsexuality popisuje psychiatrie jako *identitu zkříženou*.

⁴³ Někdy se může stát, že používání přiměřeného rodu se opakovaně nedaří kvůli vzhledu pacienta. Důležitá je zde především otevřenost odborníka, která vytváří zcela jiné ovzduší pro vyšetření.

konstatovat, že pojmy *heterosexuální muž* a *lesbická žena* sice naznačují shodu v předmětu erotického zájmu, ale nikoli shodu pohlaví, tedy shodu rodovou.⁴⁴ Právě z tohoto důvodu vnímala účastnice výzkumu předložený dotazník jako nevhodný, ponižující a nedisponující dostatkem vhodných pojmů právě tam, kde se jedná o odbornou diagnostiku a *diferenciaci* - tj. odlišení.

4.8.3.3 „Nemožný“ požadavek

Další respondent poukazuje na náročnost, v podstatě na nemožnost vystupovat v takové genderové roli, které (ještě) neodpovídá fyzický vzhled:

Matěj: „Já si myslím, že je to celé nedomyšlené. Třeba to vystupovat v roli bez toho, že by člověk nějak vypadal. To nejde, nefunguje to - vystupovat v roli bez vzhledu. Bez hormonů.“ [25]

To je skutečně problém - sociální percepce genderu je založená výhradně na signálech, které vysíláme, a fyzický vzhled při tom hraje určující roli.

Tato připomínka se vztahuje na starší model procesu přeměny pohlaví: dříve byly ve světě i u nás jednotlivé fáze procesu přeměny pohlaví od sebe více časově vzdáleny, a fáze zkušenosti reálného života byla poměrně výrazně časově předřazena fázi zahájení hormonální terapie (Fifková, 2002). Od žadatele o změnu pohlaví se očekávalo, že v této fázi uspěje, protože její zdárný průběh částečně podmiňoval začátek další fáze, kdy se podávaly hormony. Právě bez nich však bylo krajně náročné ovlivnit, respektive změnit sociální percepce genderové příslušnosti konkrétního člověka a dosahovat tak ve fázi real life test uspokojivých výsledků.

Přestože tento model se již nepoužívá, může nám tato úvaha sdělit něco podstatného o náročnosti počáteční fáze procesu, kdy adolescent přechází do „opačné“ genderové role, aniž by jeho aktuální vzhled byl nějak výrazně ovlivněn hormonální terapií (více viz *Hormony*).

4.9 Jméno

Jméno má jednoznačný genderový rozměr.⁴⁵ Hraje spolu s obličejem a celkovým dojmem, kterým na ostatní působíme, podstatnou roli ve všech sociálních situacích - zejména při vytváření prvního dojmu, kdy jsme ostatními kategorizováni mimo jiné jako muži či ženy.

⁴⁴ Oblast identity: heterosexuální muž je muž, lesbická žena je žena; oblast orientace: oba jsou eroticky přitahováni k ženám

⁴⁵ S výjimkou jmen rodově neutrálních, kterých se pro jejich genderovou neutralitu využívá při vydání tzv. „neutrálních dokladů“.

4.9.1 Jméno jako součást verbální komunikace

Komunikace celkovým vzhledem (rozuměj oblečením, gesty, postojem, výrazem tváře a vůbec obličejem) je neverbální - umožňuje tedy vysílat ostatním signály o vlastní genderové příslušnosti mlčky, umožňuje proplouvat genderovými vodami v tichosti.

Naproti tomu *sdělení jména* probíhá verbálně a je nezbytnou součástí rituálu představování. Předpokládá (dočasné) navázání užšího kontaktu a vytváří konstelaci, kdy je třeba jasně deklarovat generovou příslušnost. Tím se řadí mezi situace, které jsou respondenty popisovány jako náročné.

4.9.2 Období „před“ - „zavádějící“ jméno

4.9.2.1 Vztah k původnímu „zavádějícímu“ jménu

Někteří respondenti hovořili v souvislosti s tímto tématem i o svém původním jménu, které vnímali jako kompromitující, nevhodné a trapné. Nepřiměřenost svého subjektivně genderově opačného jména si jasně uvědomovali zejména v dětství:

Luděk: „(...) už docela brzo jsem ho (jméno) začal řešit. Už když jsem se představoval novem lidem, vždycky mi bylo nepříjemný Ludmila - i u holky, natož u mě je to hnusný jméno a - i doma mi říkali prostě Lud'a nebo jakkoliv - mně může kdokoliv říkat jakkoliv, třeba i debile, ale prostě ne holčičím jménem.“ [43]

4.9.2.1.1 Možné alternativy řešení

Ve snaze uvést do souladu své jméno se svým sebepojetím volili různé strategie. Buď si vybrali nové jméno, nebo přezdívku, která mohla být neutrální či v odpovídajícím rodě:

Andrej: „Já když jsem byl malej, tak jsem si vybíral mužský jména, který jsem jakoby měl mít a třeba jsem se pak představoval dětem, který mě neznaly.[80]

Katka: „(...) no tak já mám ještě vlastně takovou neutrální přezdívku, což je docela výhoda, mně vždycky víc lidí říkalo jako přezdívkou. A ta přezdívka je neutrální (...) Čert'a. Já sice jsem vždycky byla *ten* Čert'a, ale *ta* Čert'a může bejt taky. Což je určitá výhoda.“ [14]

4.9.3 Období „po“ - přes neutrální k „adekvátnímu“ jménu

V období po coming outu se původní jméno mění. Tento proces probíhá paralelně na dvou rovinách. Své nové, genderově adekvátní jméno začíná dospívající používat při každodenním kontaktu s lidmi (1). Na administrativně právní rovině (2) získávají nejprve tzv. jméno rodově neutrální, které je dočasné a po završení celého procesu se ještě jednou úředně změní na tou dobou již běžně užívané jméno konečné. Vzniká tak trochu zvláštní situace, kdy po určitou dobu má studující doklady, které jsou vystavené na jméno, jež

vlastně běžně nepoužívá.⁴⁶ Tato situace se upravuje až v závěrečné fázi procesu, kdy se neutrální jméno nahradí i na administrativně-právní rovině jménem konečným, které již ladí se změněným matričním pohlavím.

4.9.3.1 Výběr jména

Respondenti popisují výběr jména jako radostnou událost a určitý mezník. V některých případech jméno vybírali společně s blízkou osobou:

Andrej: „(...) já jsem si tenkrát velmi rychle vybral, jaký chci jméno a příjmení jsme vymysleli společně (s přítelkyní)... - obojí se od té doby už nezměnilo.“ [73]

Jindy si jméno vybírali sami:

Katka: „(...) nejdřív jsem si řekla – jo, jsem holka a teďka jsem vybírala to jméno, že jo. A teďka ještě dvě ty jména – to neutrální, který jsem teda nikdy moc nepopularizovala, a i to definitivní. Já jsem si docela dlouho nemohla vybrat.“ [14]

4.9.3.2 Přijímání jména jako prastarý rituál

Vybírat si své vlastní jméno, případně změnit i příjmení, a požadovat od druhých, aby to akceptovali - taková situace může být oboustranně prožívána jako poměrně náročná. Adolescent procházející procesem přeměny pohlaví může být postaven před subjektivně obtížnou volbu pojmenovat sám sebe, což má dva hlavní aspekty.

Jednak se adolescent sám na své „nové“ jméno těší, protože, jak už jsem předeslal, jméno má hluboký identifikační a sociální rozměr. Být pojmenován špatně, „zavádějícím“ jménem, to je tragédie která sahá až ke kořenům lidského bytí ve světě. Kdo je beze jména, vlastně sociálně neexistuje (Sokol, 2002).

Na druhou stranu pojmenovat sám sebe vlastně obrací zaběhnutý řád dávání a přijímání jména naruby, protože jméno vybírají pro dítě rodiče, je znamením přijetí dítěte do rodiny, rodu, společenství. Jméno dostáváme od druhých a přijímáme ho - to je koncepce stejná pro přírodní národy stejně jako pro evropskou civilizaci. Jméno, respektive naše příjmení, nás také spojuje s našimi předky i žijícími příbuznými (Sokol, 2002).

4.9.3.3 Neutrální jméno

Postavení neutrálního jména v procesu přeměny pohlaví je spíše formální. Je součástí fáze real life test, kdy student na sociální rovině postupně přechází do odpovídající genderové role. V této fázi ještě nedochází k právně zakotvené změně - vystavení dokladů na neutrální jméno má pouze usnadnit fungování v příslušné roli a pokud možno

⁴⁶ Např. z původního „zavádějícího“ jména Daniela přes neutrální Saša (které se zavádí především pro administrativní účely) ke konečnému „adekvátnímu“ jménu Robert; nebo Pavel - Nikola - Pavlína.

minimalizovat případné problémy a nedorozumění, které by s původními doklady vznikaly asi výrazně častěji.

4.9.3.3.1 Omezené používání neutrálního jména

Účastníci výzkumu uvádí, že neutrální jméno v běžném *neúředním* styku nepoužívali - a to právě pro jeho neutrální povahu, která by mohla zamlžovat jejich genderovou čitelnost pro okolí:

Katka: „(...) s tím neutrálním jménem, já jsem se s ním moc nechlubila, protože to by člověk měl moc velký problémy s tím vysvětlováním... jako... proč a na co a... já jsem měla to neutrální jméno spíš pro úřady.“ [32]

Andrej: „No, neutrální jméno jsem absolutně nepoužíval, vlastně na mně tak nikdy nikdo vůbec nepromluvil - možná ve škole.“ [77]

4.9.3.3.2 Neutrální jméno jako záchytný bod

Naproti tomu pro okolí, které znalo dospívajícího v původní roli, je někdy neutrální jméno pomocnou přechodovou fází během postupného zvykání na jméno nové. Formální statut neutrálního jména jim může poskytovat potřebný úředně schválený opěrný bod:

Petr: „(...) většina těch lidí, kteří s tím měli nějaký ten problém, tak si pomáhali ze začátku tím neutrálním jménem, který mám a který já vlastně normálně v běžném styku vůbec nepoužívám. Že jim to tak přišlo ze začátku přirozenější.“ [38]

Výhody neutrálního jména se uplatnily také při vedení školní dokumentace, kdy se studující zbaví svého kompromitujícího jména a má možnost použít jméno neutrální, které vnímá daleko lépe než jméno původní:

Pavla: „No a tak jsem jim řekla, jestli by mně mohli oslovovat Pavlo, že to jméno Viki mám v podstatě jen tak jako pro srandu. (...) Vlastně ani nevím, jestli jsem ho někdy použila... Jo - v testech, protože to mi říkali, že by byli rádi, když mně mají vedenou pod tím jménem, tak aby i ty testy jménem odpovídaly.“ [60-61]

4.9.4 Možné komplikace s „adekvátním“ jménem

V souvislosti se jménem uváděli všichni respondenti jako nejběžnější dočasnou komplikaci určitou kratší či delší dobu, kterou okolí potřebovalo k přijetí jejich nového jména. Nejvážnější popsanou komplikací bylo podmínění respektování nového jména a přechodu do odpovídající role úředním statutem:

Andrej: „(...) Oslovování se změnilo až tehdy, když jsem jim (rodičům) oznámil, že už mám po operacích a že mám doklady. Až ten úřední verdikt byl pro ně tím, že se přizpůsobili a začali mě oslovovat „Andreji“. Vůbec ne moje pocity, ani ne muj vzhled, ale až ten štempl...“ [76]

Zkušenosti účastníků výzkumu s komplikacemi ve školním prostředí jsou velice různorodé. Platí, že škola ani vyučující nemají ze své pozice možnost změnu jména

zásadně odmítat. Jednotliví vyučující mohou přistoupit nejprve na používání neutrálního jména. Taková fáze je z jejich hlediska postupného zvyknutí si na změnu pochopitelná. Pokud má ale dlouhodobý charakter a vychází spíše z odmítnutí akceptovat rozhodnutí studujícího, podstatně komplikuje celý proces „re-socializace“ a ztěžuje osobní situaci studujícího:

Luděk: „Třídni, ona zklamala úplně ve všem, a to je poslední člověk... Ona do dneška neví, jak se jmenuju. Ona 'jo, ty se teď jmenuješ Petřů, vid'?' a já říkám 'to není jméno, to je příjmení' a ona 'aha, tak počkej, já si to musím někam poznamenat'. Ona vůbec neví, vo co gou, a nějak jí to ani nezajímá. A nevím - hodně lidí dělá tu chybu, že místo aby pomohli, tak řeknou, co bych měl a neměl, ale nezabývají se nějak tou psychikou - a prostě tomu nerozuměj.“ [43]

4.9.4.1 Prevence možných komplikací

Obecně lze říci, že akceptace nového jména má souvislost se strategií oznamování, kterou studující zvolí, a s přechodem na používání nového gramatického rodu. Tato souvislost však není jednoduše kauzální, protože faktorů, které situaci ovlivňují, je velké množství. Je ale možné konstatovat, že jasné oznámení, zejména je-li podpořeno osobním kontaktem, vytváří základní předpoklad pro akceptaci a respektování na straně příjemce.

Pokud je totiž druhá strana ponechána v nejistotě ohledně jména a genderu, což se může stát, dozví-li se informaci pouze zprostředkovaně nebo nejasnou formou, má tendenci vycházet z minulé zkušenosti a používat staré jméno i rod.

4.10 Oznámení

Oznámení je zásadním sociálním mezníkem v procesu přeměny pohlaví, protože má veřejný rozměr. Jeho významovým ekvivalentem, který zde také používám, je z angličtiny pocházející termín *coming out*, který lze přeložit do češtiny jen obtížně jako *vyjití ven (z úkrytu)*, *dovolení být druhými poznán*, eventuálně *sebeodhalení* nebo lépe řečeno *sebeodtajnění*.

4.10.1 Kdo se „to“ dozvídal nejdříve

4.10.1.1 Blízcí přátelé

Naprostá většina respondentů začínala s oznamováním nejprve tam, kde očekávali přijetí a kladnou reakci, tj. u svých blízkých přátel, z nichž někteří mohli být spolužáky:

Pavla: „Nejdřív se to dozvěděl muj spolužák, vlastně nejbližší kamarád. On si přečet povídku, kterou jsem publikovala.“ [59]

4.10.1.2 Rodiče

Rodiče většinou nebyli těmi úplně prvními, kteří se o problému svých dětí dozvěděli - důvodů bude zřejmě několik, jedním z nich může být povaha vztahu mezi rodičem a dítětem:

Lenka: „(...) ze začátku jsem se těch rodičů hrozně bála, tím že jejich reakce na první nesmělej coming out v dětství byla výrazně negativní. Takže tam vzniklo asi nějaký odcizení od rodičů, přetrhla se tam nějaká důvěra, a já jsem získala pocit, že to nemůžu řešit za jejich života. No ale jak proběhly společenský změny (...) tak se takový ty ostrý názory trochu otupili. Bylo jasné, že by mně asi tak úplně neodsoudili. A ještě před tím coming outem jsem si našla takovej hodně blízký vztah k matce. Takže jsem už víc věřila...“ [56]

4.10.2 Způsoby oznamování

Způsob oznámení spolu s vhodným načasováním a celkovým stylem podání informace zásadně ovlivňuje následné reakce okolí. Je proto důležité zvolit přiměřenou formu. Způsoby oznamování, které účastníci výzkumu ve školním prostředí volili, lze obecně rozdělit na několik typů podle míry udržovaného odstupu během coming outu a podle příjemce.

4.10.2.1 Neformální oznámení spolužákům

Probíhá postupně směrem od spolužáků, se kterými má student blízké vztahy, a kterým tuto skutečnost oznamuje osobně, k těm spolužákům, se kterými tak blízké vztahy neudrhuje a kteří se to mohou dozvědět i zprostředkovaně.

4.10.2.2 Formálnější oznámení spolužákům

Může mít mnoho různých podob a je daleko náročnější, protože předpokládá samostatně předstoupit před skupinu jako celek:

Pavla: „Já jsem to řešila, jestli třeba dopis, nebo... nakonec jsem si řekla teda, že je lepší to vzít vabank (...) že teda si před třídou stoupnu.“ [65-66]

Někteří informanti využili k oznámení veřejnou událost, a využitovali tak shromáždění mnoha lidí při nějaké jiné příležitosti ke svému vlastnímu sdělení, které mohlo proběhnout i jakoby mimochodem, jako v tomto případě:

Magda: „No, já jsem právě přemejšlela, jak to všem říct (...) a než jsem něco stihla vymyslet, tak se to vyřešilo víceméně samo. Já jsem se zúčastnila jedny přehlídky studentských prací a vyhrála jsem to, takže potom, když se to vyhodnocovalo (...) tak mně tam vyhlásili už tím novým jménem...“ [4]

Jiní se pohotově chopili právě vyvstalé situace během vyučování, na kterou bylo možné nenásilně aplikovat základní sdělení coming outu:

Andrej: „Asi nejvýznamnější byl v tomhle směru jeden seminář, kdy (...) jsme se měli rozdělit na kluky a holky, no a já jsem zůstal stát bokem s tím, že se v současné situaci nedokážu nebo nemůžu zařadit, už

nevím. A ona (přednášející) řekla kam bych se chtěl zařadit, kdybych mohl. Já jsem řekl, že k těm chlapům...“ [78]

4.10.3 Formální psané oznámení škole a vyučujícím

Má tu výhodu, že svojí povahou dává celé situaci určitý pevný základ. Ten jinak poměrně chybí, protože kromě doporučení ošetřujícího lékaře, výjimečně neutrálních dokladů, neexistuje v této fázi žádný další administrativně právní podklad pro skutečnost, kterou student oznamuje. To může vést k tomu, že si škola a/nebo vyučující neuvědomí závažnost a dosah změn, které s sebou toto oznámení přináší. Psaná forma oznámení navíc umožňuje přehledně sepsat všechny související okolnosti (změna jména, oslovení, vysvětlení atd.). Tuto možnost ale volili jen dva informanti:

Luděk: „(Já) jsem jedny učitelce dal papírek od Hanky (MUDr. Fifkové - pozn.výzkumníka), aby to prostě dala všem. Bylo to spíš kvůli lidem, se kterejma si nemám co říct a nebudu jim osobně říkat nic tak zásadního.“ [43]

Petr: „ (...) pak jsem volil teda formu, že jsem to oficiálně ohlásil, teda oznámil ředitelce nějakým dopisem. (...) Takže vlastně pak společně se třídní ty kantory obešly a oznámily to.“ [12]

Někteří účastníci výzkumu měli k této formě oznámení spíše odpor:

Katka: „Vy jste dělali nějaké formální prohlášení před učitelama? Já teda ne. Víím,že někdo třeba napíše nějaký dopis a rozešle to někomu, ale mně to ani nenapadlo. Já jsem to vždycky teda nechávala nějak plynout.“ [11]

4.10.3.1 Osobní oznámení vyučujícím

Tuto formu uvádí prakticky všichni účastníci výzkumu. Mohlo být do různé míry formální a bylo spojené většinou s kladnou reakcí:

Lenka: „(...) mám tam jednoho takovýho učitele, se kterým jsme si vždycky hodně rozuměli. A jednou jsem přišla do konzultaček a řekla jsem mu tu situaci, on ještě nic nevěděl, no a on reagoval strašně dobře... furt říkal „no ale tak...to je teda...to je teda zpráva, sakra veliká...no ale to bysme měli nějak jako... to bysme měli...“ ted’ začal štrachat po šuplíkách, až našel nějakou whisky (...) a hned jsme si na to ťukli, takže... docela jako ty reakce byly – byly pěkný, no.“ [17]

4.11 Reakce

Téma *reakcí* se týká zpětných vazeb, které okolí vrací zpátky směrem k dospívajícímu jako odezvy na jeho chování a na jeho osobu jako takovou. V období před coming outem se reakce týkají především jeho genderově atypického chování. Naopak po coming outu, tj. po *oznámení*, se pozornost obrací na oznamovanou skutečnost ohledně pohlavní identity - všechny ostatní otázky ohledně nekonformity dospívajícího jsou naléhavostí nového tématu odsunuty do pozadí.

4.11.1 Období „před“

Reakce okolí na genderově neobvyklé projevy a chování dětí a dospívajících mohou být velice různorodé, na základě jednotlivých příběhů je ale snad možné zobecnit, že mají obecnou tendenci být v období před coming outem více negativní.

4.11.1.1 Když nekonformita vlastně není vidět

Podstatnou roli však ale také hraje osobnost dítěte, která spolu s celkovým situačním kontextem reakci druhých lidí výrazně podmiňuje. Nemusí se tedy za všech okolností jednat jen o odmítání, účastníci popisují i takové situace, kdy byli v sobě vlastní genderové roli bez problémů akceptováni:

Pavla: „Já jsem tehdy měla výborného kamaráda. Protože já jsem si tenkrát strašně ráda hrála na holku. To jsem prostě milovala. A on to respektoval. Možná mu to ani nepřišlo divný.“ [64]

4.11.1.2 Odmítavé reakce

Přesto se zdá se, že odmítavé reakce na genderově netypické chování mají v období před coming outem tendenci převažovat a nabývat dlouhodobé, vleklé povahy. Respondenti uvádějí jejich různé formy: výsměch, urážky, slovní a fyzické napadání, šikanu apod.

4.11.1.2.1 Šikana

V souvislosti se školním prostředím je závažným zjištěním poměrně častý výskyt šikany, jedna respondentka kvůli ní dokonce změnila třídu i školu:

Katka: „Ty děti jsou prostě jako supi, aspoň některý - a když viděj, že je někdo nějak odlišnej, tak se na něj vrhnou. A klovaj do něj. Takže já jsem takhle změnila třikrát třídu během základní školy. (...)Byla jsem ve třech různých třídách a v jednom případě ta šikana byl hlavní důvod změny třídy. Tam jsem pak přešla úplně na jinou školu, protože tam to přestalo bejt únosný... ale na tý další škole jsem si stejně nepomohla.“ [29]

4.11.1.2.2 Vliv subjektivní interpretace

Jindy nemusí být reakce okolí míněna jako záměrně útočná, ale dítě nebo dospívající si ji tak interpretuje:

Luděk: „A stačí, aby někdo pronesl „je to kluk, nebo holka?“ - prostě mně to naštvalo. A nebo „no, ty si hraješ na kluka“ - mně to přijde prostě taková nechutná spojitost. Oni v tom nic neviděj, ale já to beru prostě jako útok na všechno.“ [45]

4.11.1.2.3 Vliv nepochopitelnosti

Odmítavé reakce okolí jsou zřejmě podmíněny více příčinami. Jednou z nich je bezesporu určitá nepochopitelnost genderově „opačného“ chování a snaha jeho výskyt eliminovat tlakem na konformitu:

Luděk: „(...) vždycky se najde někdo, kdo nechápe(...)„Proč se tak oblíkáš, a proč jsi někde mimo?“ A nějaká blbá otázka... a nemusí to být fyzické útoky - a taky byly. Třeba i od mého táty, kterej říkal „ježiš marja, si moje dcera a takhle zůstaneš!“ [45]

4.11.2 Období „po“

Reakce okolí původně zaměřené především na nestandardní projevy dítěte/dospívajícího se v období po coming outu orientují v daleko větší míře na samotnou podstatu tohoto jevu, jdou přímo k jádru problému - k identitě.

4.11.2.1 Předem očekávaná reakce

Očekávaná a obávaná negativní reakce okolí má pro dospívajícího ve chvíli coming outu specifický rozměr: hrozbu odmítnutí jeho samotného jako člověka - tedy ne pouze jeho chování, stylu apod. S tím spojený strach a současně nutnost čelit takto jednoznačně zaměřené a potenciálně negativní reakci byly podle výpovědí informantů jednou z hlavních příčin jejich prolongovaného zvažování, zda ke coming outu vůbec přistoupit.

Jejich první odpovědi na podnětovou kartičku „reakce“ naznačují, že mají zkušenost s všeobecně dobrými reakcemi okolí. Ty se ale ve světle jejich dalších výpovědí již tak jednoznačně kladně jevit nemusí. Jak by bylo možné si tuto diskrepanci vysvětlit?

Za prvé tak, že uvedení kladné reakce je možná pro adolescenty významově spojené s pocitem celkového přijetí jejich osoby druhými lidmi - a to má zásadní důležitost pro jejich sebehodnocení a získání určité duševní rovnováhy. Za druhé zde svou roli patrně hraje i fakt, že reakce okolí byly v praxi nakonec vstřícnější, než účastníci výzkumu původně očekávali. Jejich odhady měly většinou spíše katastrofický scénář:

Pavla: „(...) víze mé budoucnosti vypadala tak, že budu chodit do školy s pytlíkem přes hlavu a jenom černejšma uličkama...“ [66]

Andrej: „Měl jsem prostě strach, že by mně to naprosto zničilo... zabilo - že vyjít s tím ven by se rovnalo sebevraždě.“ [73]

Lenka: „(...) že budu muset chodit kanálama, protože se na mně budou všichni dívat jako na nějakou zrůdu.“ [49]

4.11.2.2 Dva hlavní typy skutečných reakcí - přijetí a odmítnutí

Reakce okolí na sdělenou pravdu lze v zásadě rozdělit na kladné a záporné. Takové dělení je ale poměrně hrubé a chci-li být důsledný, musím konstatovat, že by bylo i značným zjednodušením.

4.11.2.2.1 Reakce na dvojznačnost coming outu

Sdělovaná informace s sebou nese velmi ambivalentní pocity - a s těmi se musí okolí teprve vypořádat. Na jedné straně je zde pro druhé možná důvod k radosti ve smyslu „konečně se objasňuje, co bylo špatně“. Na druhé straně je zde třeba i důvod pro truchlení nebo pocit křivdy či zrady, vždyť je možné si říci: „tak, a celou dobu to bylo jen předstírání!“. Proces postupného vyrovnávání se může být oboustranně psychicky náročnější a časově delší podle míry prožívané blízkosti ve vztahu mezi dospívajícím a konkrétním druhým člověkem.

Petr: „Ty reakce byly vesměs strašně kladný, že se mně snažili podporovat - přestože mi bylo jasné, že je to taková ta reakce dvojí, co ty blízky a co tě mají rádi daj najevo a řeknou ti „jo, v pohodě, to není problém, my tě máme stejně rádi“. Ale pak je tam taková ta jejich vnitřní - jak u sopky, takovej ten druhej výbuch, kterej už ti najevo nedaj a sami vnitřně s tím bojujou a říkaj si „sakra, to je prostě...“, ale většinou ty reakce byly dobrý, no.“ [38]

4.11.2.2.2 Reakce na problematickou „revolučnost“ coming outu

Dalším významným faktorem, který hraje roli a který výrazně zabarvuje reakce okolí, je míra revolučnosti tohoto sdělení. Jinak řečeno je třeba se ptát, mění-li se nějak radikálně aktuální podoba vztahu; např. pro rodiče se z dítěte doposud vnímaného v roli syna následkem coming outu stává dcera, čemuž je obtížné uvěřit:

Lenka: „... (maminka) řekla „futr zůstává prostě naše dítě, vid' táto, že jo?“ - no a ten otec zarytě mlčel a díval se do země. A maminka se ho na to zeptala asi dvakrát - a on prostě furt mlčel...“ [56]

4.11.2.2.3 Reakce na nepochopitelnost

Velké množství reakcí druhých lidí může být spojeno s obecnou reakcí na neznámý, nepochopitelný, nebo nezařaditelný jev. Hodně záleží na následné interpretaci:

Petr: „A útoky - spíš to nejsou útoky, spíš to jsou reakce toho okolí, který to vlastně neví. Že jo, neříkám to všem, nicméně všichni mě nějak vnímaj, když jdu po té ulici (...) tak mě tam všichni znali jako holku, že jo - a najednou... chlupatý nohy, zcela okázale vystavený... takže přece jenom je to divný. Takže ty reakce jsou spíš takový, že nejsou útočný, ani náh jako špatný, ale... nevědoucí, jo? Že ten člověk najednou neví.“ ...“ [39]

4.11.2.3 Reakce ve škole

Reakce ve škole je možné ještě navíc rozdělit na reakce učitelů a na reakce spolužáků - přičemž obě se mohou pohybovat na škále od jednoznačného přijetí až k jednoznačnému odmítnutí:

Magda: „Ten jeho (pracovníka katedry) přístup se hrozně změnil. Mně to někdy přijde, že on si snad myslí, že mi uřízl půlku mozku, jak se říká. Prostě dřív jsem pořad něco musela dělat, když něco potřeboval, tak přišel za mnou... a najednou nic. Najednou prostě - cokoliv udělám, tak je špatně. Až takováhle změna.“ (Magda je vůči němu ve vztahu kolegyně - pozn.výzkumníka) [3]

4.11.2.3.1 Reakce učitelů

Bezprostřednost reakcí učitelů je podstatně omezena jejich profesním vztahem ke studentům. Jejich reakce má bezesporu také osobní rozměr, který si však vzhledem ke svému statutu pedagoga mohou dovolit dávat najevo jen v omezené míře. Z čistě profesionálního hlediska by jejich následné chování ke studentovi nemělo být negativně zabarveno na základě jejich osobních postojů k dané problematice. To také většina účastníků výzkumu až na výjimky popisuje:

Pavla: „Takže jsme za nim (třídním) šly, mamka byla taková srandistka, takže když jsme vešly, říká: „Já vám chci představit svojí dceru.“ On vykulil oči, chvíli na nás divně koukal... Já jsem mu to pak vysvětlila, a on že to je teda skvělý. Ihned mi nabídnul, že mezi profesory to rozšíří sám, protože pro mě by to bylo složitější.“ [59]

4.11.2.3.2 Reakce spolužáků

Jak vyplývá z rozhovorů, reakce spolužáků mohou být vzhledem k rovnocennosti jejich postavení daleko přímočařejší:

Pavla: „Samozřejmě se to během té první přestávky rozlehlo po celé škole, to bylo úžasné, běhali pak za mnou celý den, no. Nejzábavnější byl Vejvoda, ten příběh a říká 'ty jo, a narostou ti aspoň trojky?' no...“ [60]

Lenka: „ (...) ty spolužáci k tobě žádnou formální vazbu nemaj, takže se nemusej držet nějakých konvencí, nemusej bejt zdrženlivý, můžou se k tomu vyjádřit tak, jak si opravdu myslěj, bez nějakých servítků...“ [50]

4.12 Útoky

Útoky jsou extrémní formou negativních reakcí na oznámení a na celý proces přeměny pohlaví. V jednotlivých příbězích a v těchto analýzách se objevují mimo jiné i proto, že jsem účastníky výzkumu nepřímo pobízel k tomu o nich speciálně hovořit - pracovali s tématickou kartičkou *útoky*.

Kdyby bylo součástí souboru podnětových kartiček i téma *naděje* jak mne upozornil jeden informant, byla by tato výsledná struktura témat pravděpodobně odlišná.

Útoky v nejrůznějších podobách popisují všichni účastníci výzkumu a některým z nich jsem se věnoval v části o *reakcích*. Zde se dotknu jednoho důležitého aspektu útoků - vlivu subjektivní interpretace.

4.12.1 Útok jako subjektivita

Subjektivita hraje v percepci reakcí okolí hlavní roli. Někdy stačí nálada k tomu, aby změnila útoky v pouhé nepříjemné reakce okolí a naopak. Tímto poukazem bych však v žádném případě nechtěl zlehčovat to, jak účastníci výzkumu hovořili o tom, jak na ně některé reakce okolí působily. Mnohdy totiž popisují jednu dlouho nepřerušovanou sérii

útoků - a z psychologického hlediska je rozhodující subjektivní interpretace, nikoli původní záměr, kterým byla reakce vedena:

Luděk: „Furt nějaký útok. A byť by nechtěli, tak já to tak беру. Stačí, aby se spletli a pak mi řeknou „no, když já to prostě neberu“ nebo „já se to snažím pobrat, ale mě to prostě nejde“ - a už je to tu zase. Je to asi na každým, jak to chápe. Já si problémy tak nějak nepřipouštím, takže mě je to celkem jedno. Ale když to chci pojmenovat, tak prostě jednoznačně - jsou to útoky a měli by být umístěny úplně nad vším. Asi to jima nezačne, ale prostě vždycky se najde někdo, kdo...“ [46]

V této souvislosti bych rád zmínil jeden hezký příklad toho, jak změna perspektivy může změnit vnímání celé situace. Je to půvabná ilustrace toho, že předsudky, tj. *předem uzavřené soudy*, máme a opakovaně děláme všichni:

Petr: „Tak pro mě je to strašně příjemná zkušenost, protože jsem zjistil, že většina těch předsudků, který jsem si myslel, že mají ty lidi kolem mě a kvůli kterým jsem tak strašně dlouho váhal s tím to někomu říct... tak vlastně jsem zjistil, že to jsou moje předsudky, který já mám o nich.“ [38]

4.13 Oslovování v rodě

Problematika používání takového gramatického rodu, který je ve shodě se subjektivně zažívanou genderovou identitou se ve výzkumném materiálu objevuje na několika rovinách: vnitřní řeč dítěte/dospívajícího, jeho veřejná řeč (tj. hovoření v první osobě jednotného čísla), a oslovování druhými lidmi.

V rámci celého procesu se nutnost řešit oslovování druhými lidmi objevuje po *oznámení* a úzce souvisí s přechodem na používání nového *jména*.

4.13.1 Období „před“

4.13.1.1 Vnitřní řeč

Před coming outem, který zahajuje veřejnou část procesu přeměny pohlaví, se myšlení coby vnitřní řeč dítěte/ dospívajícího o sobě samém realizuje neveřejně a má intimní rozměr. Někteří respondenti uvedli, že jejich původní uvažování o sobě zahrnovalo gramatický rod:

Lenka: „Vzpomínám si, že třeba když jsem si jako malá uvědomila, kdo jsem, tak jsem měla velký cukání o sobě začít přemejšlet v ženským rodě. Prostě aspoň si pro sebe tak mluvit nebo uvažovat. Ale právě jsem se strašně bála, že bych se mohla přereknout nahlas - a že by pak každé věděl, co teda asi se mnou je... a jaký jsou moje tužby... a že by to byla katastrofa. Takže jsem si na to netroufla tehdy.“ [50]

4.13.1.2 Odhlížení od oslovování ve „špatném“ rodě

Ne všichni respondenti pociťovali v souvislosti s původním gramatickým rodem, kterým je druzí oslovovali, výrazný diskomfort:

Radek: „(na státnicích) mně oslovovali normál...jako normálně - pro ně normálně...takže prostě řešit nějakou třeba mluvu...(rozpačitý smích)...to vůbec.“ [7]

4.13.1.3 Provázanost jména a gramatického rodu

Zdá se, že gramatický rod⁴⁷ nemusí být pro dítě/ dospívajícího v období před coming outem vždy zcela zásadní - alespoň ne tolik, jako jméno. Přesto se jedná o dvě organicky související témata a s postupným znovu-uvědomováním si své skutečné identity respondenti uvádí postupnou úpravu rodových koncovek nejprve u své vnitřní řeči a následně i v komunikaci s okolím:

Andrej: „Když jsem o sobě přemýšlel, tak jsem používal (v dětství) mužskej rod, to mi vydrželo docela dlouho. Pak jsem i to ze sebe násilně vytrhl a změnil jsem to. No a pak, když jsem si sám sebe začal znova uvědomovat, jsem zase velmi brzo přešel na myšlení i řeč v mužském rodě.“ [78]

4.13.2 Období „po“

Celý sociální kontext přechodu na používání adekvátního gramatického rodu, lze rozdělit na dvě části: (1) nejbližší a známé okolí, které začíná postupně reagovat od oznámení, od coming outu, a (2) anonymní, neznámé okolí, které začíná reagovat až po úpravě vzhledu dospívajícího.

4.13.2.1 Bez vizáže to nejde

Jak jsem již naznačil, klíčovou roli hraje celkový vzhled, na jehož základě jsme všichni v anonymním prostředí druhými lidmi „venku na ulici“ genderově zařazováni. Pokud tedy vzhled (ještě) neodpovídá genderové roli, respektive je jaksi nejednoznačný, vznikají neustále situace, kdy je dospívající zařazen „obráceně“. Tento stav je typický pro začátek procesu. Je možné ho částečně řešit jakýmsi opakovaným *oznamováním* - což ale není vždy možné ani psychicky únosné:

Lenka: „A já jsme si to vždycky hodně brala, a moc mně to štválo a mrzelo. Že nemůžu vlastně těm lidem opravit jejich pohled na tu situaci, že jsem taková hrozně bezmocná... [54] Postupně si na tu situaci lidí zvykli, i s tím, jak se měnil můj vzhled... a pak už vlastně jim přišlo celkem logický, že na mně mají mluvit jako na ženu.“ [53]

4.13.2.2 Situace ve škole

Po oznámení ve škole je riziko opakovaného a dlouhodobého zařazování k nesprávnému genderu na základě vzhledu a s ním spojeného užívání nesprávných rodových koncovek relativně malé, protože se dospívající pohybuje ve víceméně známém

⁴⁷ Jeho používání je do značné míry záležitostí zvyku. V tomto světle je vhodné vidět většinu „přeřeknutí“ v období přechodu na druhý rod. Některé jazyky, např. anglický, nejsou rodem tolik protkány jako čeština, což situaci výrazně usnadňuje.

prostředí. Roli zde hraje naopak spíše zvyk, ochota akceptovat změnu a někdy osobní rozhovor, který pomůže situaci osvětlit a dořešit:

Petr: „Pak mu to došlo, no... (smích) Pak jsem mu to vysvětlil - a on na to „jo aha, máte pravdu, to mi vlastně pani třídní nějak sdělovala... ale to víte, to já si nepamatuju - a navíc, nejste první...“ [40]

4.13.2.2.1 Neutrální podoba řeči

Podobně jako u ostatních témat se mohou objevit již popsané rozdíly na straně spolužáků a vyučujících⁴⁸. Také u oslovování se někdy objevuje přechod přes neutrální fázi.

4.13.2.2.2 Neutrální styl vyučujících

Někteří vyučující volili zpočátku neutrální variantu středního rodu, protože začít vnímat studujícího najednou jako příslušníka opačného pohlaví je náročné a vyžaduje čas:

Lenka: „U těch učitelů... tam to období zvykání trvalo většinou dýl. Protože to jsou inteligentní lidi, tak třeba nějakou dobu na mně mluvili bez rodu, takovým neutrálním způsobem. Až postupně si na to zvykli a přešli na tu definitivní variantu.“ [52]

Petr: „Protože mně učí učitelka, která mně už zná z gymplu (...) ta to teda jako nemůže skousnout. Snaží se, ale... (...) to je vidět, ona se strašně moc snaží, ale je to jak kdyby to měla napsaný na nějakým papírku... a vždycky 'Petře' - že to je ale takový, prostě, strašně jako strojový, takže... já doufám časem, že prostě to přejde, nějak jako ve spontánní, ale je to, je to strašně nepříjemný. Já se snažím jí to nějak jako – neztěžovat – ale, je to, je to pro ní těžký, no.“ [19]

4.13.2.2.3 Výhody neutrálního vyjadřování

Neutrální způsob vyjadřování používá zpočátku nejen okolí, ale někdy ho volí i sami respondenti, protože umožňuje vyhnout se rodovým koncovkám a tím i neustálému vnášení disharmonie do komunikace s druhými lidmi:

Petr: „(...) kdyby mně (vyučující) poznali už s tím novým, tak to budou asi přijímat mnohem snáz, jo? Teď je to pro ně najednou „tak teď co?“ – a neví. Vždycky se zaráží, nebo oboustranně se vyhýbáme tomu příčestí minulému, abychom vzájemně se nějak netraumatizovali, takže to je docela legrační. Mluvíme v trpném rodě nebo infinitivech...“ [13]

4.13.2.2.4 Úskalí neutrálního vyjadřování

To, co je někdy úlevou, může jindy proces postupné adaptace pro okolí naopak komplikovat: nejednoznačnost vyjadřování dospívajícího totiž neposkytuje potřebnou oporu pro okolí. Situaci může dále problematizovat fakt, že i sám dospívající se zpočátku přechodne - zvyk je železná košile:

⁴⁸ Jedná se zejména o větší bezprostřednost emocionální reakce u spolužáků a profesně omezenou možnost jednoznačného odmítnutí ze strany vyučujících.

Katka: „, Ono to bylo trochu blbý v tom, že jsem někdy mluvila v tom rodě, někdy v tom... takhle když se člověk ožral třeba tak mluvil v tom ženským...pak se třeba spolužáci ptali, jestli mi to nepřipadá divný, tak jsem říkala že ne... no, v pohodě. Ale nevím, já jsem fakt hodně ty lidi nechávala, ať si to... ať si myslí co chtějí nebo ať si to domyslí. Říkala jsem si konec konců jste psychologové (smích)... tak se musíte snažit jako... protože to bylo vždycky trapný – vysvětlovat „no víš já jsem se nějak jako rozhodla a tak...“. Já jsem se pak hodně vyhýbala tomu cokoli vysvětlovat... [12]

4.13.2.2.5 Limity neutrálního vyjadřování

V kontextu školního prostředí je potřeba upozornit na jednu vlastnost neutrálního způsobu vyjadřování, a tou je neohrabanost. Rodově neutrální věty mohou působit poněkud uměle a eventuálně ovlivnit i hodnocení studijních výsledků:

Andrej: „(Tam) kde nešlo používat mužskej rod, jsem používal neutrální. Což je dost limitující - a i ve škole se to může projevit, protože pak se člověk vyjadřuje neobratně, dost výrazně neobratně.“ [78]

Obecně řečeno je neutrální způsob řeči podstatně limitující a jeho přínos leží pouze v umožnění přechodové fáze, která by neměla být zbytečně prodlužována.

4.13.2.3 Copingové strategie

Pokud se jedná o strategie řešení sociálních situací, kdy druzí lidé používali nesprávnou rodovou koncovku, uvedli respondenti tři následující přístupy:

- nereagovat na špatně použitý rod přímo a mluvit o sobě *neutrálně*
- nereagovat na špatně použitý rod přímo a mluvit o sobě *v rodě správném*
- reagovat na špatně použitý rod a *přímo* druhou stranu *opravit*

Na základě výpovědí účastníků výzkumu lze říci, že použití té které strategie se řídilo především jejich osobním pocitem přiměřenosti v konkrétní situaci.

4.13.2.3.1 Tlačení na pilu

Nadmíru časté přímé opravy mohou vnést do vzájemné komunikace příliš napětí, i když je pochopitelné, že adolescent ve snaze celý proces uspíšit a eliminovat nepříjemné a trapné situace trochu tlačí na pilu, respektive na ostatní:

Lenka: „Já jsem teda asi opravovala ty lidi. I když to teďka ani nerozlišuji, jestli to byli spolužáci nebo přátelé. Ale opravovala jsem je docela fest při každým přeřeknutí. Myslím si, že ono jim to asi nebylo úplně příjemný a možná že kupodivu asi na mě byli docela našťvaný, ale... ale jako... já si myslím že to je docela tak nějak - v pořádku...“ [12] Často se pletli - a já jsem z toho byla našťvaná. Oni zase byli našťvaní, že já jsem našťvaná, a že jsem na ně moc náročná - že přece oni se snažej a že to není jednoduchý si zvyknout. Z toho vznikaly pak takový malinko konflikty. A samozřejmě bylo to příjemný, když mně začali oslovovat ve správném rodě. Vždycky to bylo osvěžení, i když to byl nezvyk.“ [52]

4.13.2.3.2 Zlatá střední cesta

Pokud se týká vhodnosti přístupů, někteří účastníci výzkumu jsou toho názoru, že strategie, která je uvedena jako druhá varianta (viz 13.2.4), je variantou nejlepší. Kombinuje optimální míru jasného upozornění na nesprávnou rodovou koncovku s opravou, která je pouze naznačena, aniž je druhý konfrontován s přímou korekcí jeho vlastního způsobu vyjadřování:

Petr: „Ze začátku (...) jsem ty lidi opravoval, vždycky když na mně mluvili v tom špatném rodě. Ted' už to teda nedělám, protože si myslím... prostě dál mluvím v tom mužským a oni prostě... na to přijdou sami. Protože zase zjišťuju, že pro ně je to nepříjemný, když já je opravuju v každý větě nebo tak... a oni se pak začnou opravovat sami.“ [12]

4.14 Toalety

Navštěvování veřejných toalet je oblast, kde se genderově nestandardní chování, tj. používání toalet pro opačný gender, toleruje asi nejméně. Genderová výlučnost tohoto prostoru připomíná určité nedotknutelné hájemství, nepřístupné „zapovězeno“, tabu pro opačné pohlaví. Jako takové jsou prostory toalet sociálně velmi přísně hlídány. Žádné výjimky z pravidla se prakticky nepovolují, podobně jako v případě šaten, kde je omezení snad ještě striktnější.⁴⁹ Jiné než očekávané chování je chápáno jako nebezpečné, jako ohrožující nepsanou dohodu a je výrazně sankcionováno. To může mít různou podobu od pouhých pohledů a zvednutého obočí, přes slovní komentáře a urážky až k násilnému vykázání z výhradního prostoru toalet.

4.14.1 Období „před“

Jak už jsem uvedl dříve, dítě s transsexuálním problémem se nachází v situaci, kdy jeho skutečná pohlavní příslušnost není veřejně rozpoznána a tedy ani uznána.

4.14.1.1 Dilema s panáčkem a panenkou

Z jeho subjektivního pohledu ho okolí omylem nutí navštěvovat „špatné“ toalety, když ho posílá na „ty s panáčkem“ nebo „s panenkou“. To může být pro některé dítě spojeno s výraznými pocity nepatřičnosti a nevhodnosti. Když se však pokusí začít používat „správné“ toalety, dříve nebo později se setkává se sociálním usměrněním, jež postupně přerůstá v tlak, kterému už nezbývá než se podřídit:

Andrej: „Já jsem v první a druhý třídě procházel jako chlapeček (...) já jsem zkoušel chodit na ty chlapecký záchody, ale tam na mně koukali, protože věděli, že patřím do jiný kategorie... No a když jsem šel pak na ty

⁴⁹ Tabu se týká všech s výjimkou malých dětí, které mohou celkem běžně navštívit genderově opačné toalety event. šatny v doprovodu rodičů. Malé děti jsou středního rodu - sice jen gramaticky, přesto je tak často i vnímáme; a tak se na ně vztahuje nejedna výjimka a toleruje se jim to, co starším dětem již nikoli.

holčičí, kde jsem se strašně styděl, tak mně holky vyháněly, že jsem kluk. Potom už jsem chodil, že jo, co už taky zbejvalo.“ [71]

Petr: „Na základce jsem chodil na záchod jenom o hodinách, jinak ne. Vždycky prostě o hodině jsem se přihlásil, protože jsem věděl, že tam nikdo nebude, a kolikrát jsem šel normálně i na ten pánskej.“ [36-37]

4.14.1.2 Žádné pití, žádné čůrání

V kontextu školy (v tomto případě spíše jen primárního školství) má určitou důležitost zjištění, že dítě může dávat přednost tomu, že vůbec nepije, než aby muselo čelit nepřijatelné situaci s toaletami:

Andrej: „Takže jsem pak ve škole nepil, abych nemusel chodit na záchody, nebo jsem chodil o hodině... no bylo to nepřijemný...“ [71]

4.14.2 Období „po“

Veřejný přechod do adekvátní genderové role s sebou automaticky přináší téma toalet, které bylo všemi účastníky⁵⁰ výzkumu popisováno skutečně obtížné. Důvodů je jistě mnoho, zde uvádím některé z těch, o kterých hovořili.

4.14.2.1 Těžkosti spojené s návratem na „správné“ toalety

4.14.2.1.1 Zvyk jako železná košile a obyčej v etnografickém smyslu slova

Po mnohaletém období navštěvování jedněch toalet (byť byly prožívané jako nepatřičné) je myšlenka navštěvování druhých toalet již natolik vzdálená běžně zažívané každodenní všednosti, že je spojená se zcela obdobnými pocity nepatřičnosti.

Toalety jsou výlučné území, kam je přístup druhého genderu zapovězen a není zcela jisté, jaké chování je v tomto výhradním a pro adolescenta neznámém prostředí považováno za vhodné. Neznalost zvyklostních pravidel zde tedy také hraje podstatnou roli a činí z adolescentů paradoxně cizince v jejich vlastním prostředí.⁵¹

4.14.2.1.2 Obavy

Především z toho, že jejich skutečný gender nebude ostatními uživateli toalet rozpoznán a akceptován a že proti nim uplatní sankce. Kromě obav jsou s nesouladem fyzického vzhledu a genderovou kategorií spojené také další nepříjemné pocity:

⁵⁰ S výjimkou jednoho respondenta, který se k tématu nevyjádřil, protože nebylo během rozhovoru vůbec nastoleno (viz 1. David a jeho příběh).

⁵¹ Na tomto místě by mohlo být myslím zajímavé poukázat na určitou etnografickou analogii. To, co je v jedné kultuře pochopitelné, může být v jiné interpretováno jako nepochopitelné a/nebo nezdivořilé; např. říhání u stolu má zcela odlišný význam v Japonsku a v Evropě. Pro názornost je tedy možné nahlížet na např. dospívajícího FtM jako na muže enkulturovaného v ženském prostředí a tedy v období jeho „návratu“ (do jisté míry) neznalého společenského úzu mužského světa - a to možná nejen na toaletách.

Petr: „Přece jenom člověk jde někam, kam ještě tak jako fyzicky nepatří... a co ty lidi, jestli mu neřeknou, že tady je špatně nebo tak... dřív to bylo hlavně o tom nikoho nepotkat. A teďko už to tak ňák jako přešlo, ten ostych už tam není. Právě tam vystupuju zcela suverénně... ale neříkám, že ty pocity... někdy jsou ještě spíš nepříjemný.“ [37]

4.14.2.1.3 Nesoulad mezi vzhledem dospívajícího a panáčkem nebo panenkou na dveřích

V tomto směru mají ženy situaci složitější, protože nesoulad mezi fyzickým vzhledem a genderovou rolí u nich bývá většinou výraznější:

Katka: „No to jsem třeba i zažila nějaký poznámky ‘co tady děláš’ a takhle... ‘to nejsou pánský záchody’. Nějak se mi to teda vždycky podařilo přejít – vždycky mně to teda dost nasralo, jo. Ale nikdy z toho nebyl nějaký... jako problém – nějaký větší konflikt, no. Člověk se ani nemůže moc hádat s tím hlasem, že jo...protože když člověk promluví, tak je to ještě horší než ten primární vizuální dojem...to mně vždycky strašně štvalo, třeba bych řekla i něco vtipného, ale když člověk promluví tím hrozným hlasem, tak se to ještě zhorší, no. To jako je nepříjemný.“ [13]

4.14.2.1.4 Ochranný plášť anonymity

Respondenti dále uvádí, že nepříjemné pocity byly zpočátku intenzivnější ve známém prostředí, kde mohli potkat někoho, kdo je znal v jejich opačné roli:

Petr: „Mně třeba nedělá problém chodit na záchody kdekoli jinde víceméně v anonymním prostředí, kde mně nikdo nezná. Ale když prostě jdu u nás ve městě nebo ve škole, kde mně ty lidi znaj... - tak tam jsem teda ještě na záchodě nebyl.“ [13]

4.14.2.1.5 Nedostatek soukromí

To byl další výrazný stresový faktor, který dospívajícím komplikoval používání toalet:

Katka: „Ty záchody dámský, no...třeba když po přednášce na tý chodbě...oni byly dvojmístný a já nevím, tam bylo třeba 60 lidí, z toho ještě většina holek, jo...teď se nedaly ani zamykat, tak to bylo takový nepříjemný. Já jsem třeba běhala do nějakých sousedních kateder, kde třeba bylo mrtvo...“ [13]

4.14.3 Iniciace jako prostředek k získání „klíče“ od toalet

Všechny výše uvedené faktory je třeba při hledání řešení ve školním prostředí náležitě zohlednit. Podobně jako v případě tělocviku je ale prvním krokem si uvědomit, že ve škole se nejedná pouze o respektování studenta s transsexuálním problémem, ale o jeho znovuzačlenění do genderově rozděleného třídního kolektivu a potažmo i společnosti.

V tomto ohledu je role spolužáků klíčová, protože jejich přístup do značné míry podmiňuje úspěšnost celé akce, a to pochopitelně nejen pokud se jedná o navštěvování toalet. Následující ukázkou je možné chápat jako určitou iniciaci, rituál přijetí do jasně vymezené skupiny jednoho pohlaví:

Pavla: „Potom jsme řešili, co se záchody. To byl docela problém, protože jsem se bála (...) A tenhle problém mi pomohla vyřešit až kamarádka, která mně vzala za ruku a odtáhla na záchod.“ [60]

4.15 Doklady

Doklady jsou tématem, které propojuje každodenní sociální rovinu fungování s rovinou administrativně právní. Jsou určitým potvrzením jednak zahájení procesu - neutrální doklady - a především jeho ukončení - to jsou konečné doklady, na kterých se mění kromě jména i rodné číslo a písmenko F nebo M v kolonce pohlaví na adekvátní variantu.

Mluvil jsem o nich už výše v souvislosti s tématem *jméno*. Zde blíže zkoumám ještě další, související aspekty, o kterých zatím nebyla příležitost hovořit.

4.15.1 Index

Jedním ze základních dokladů v prostředí školy je vysokoškolský nebo středoškolský index. Účastníci výzkumu nepopisují v tomhle směru žádné výrazné překážky, se kterými by se setkávali.

Katka: „Doklady. No, naštěstí studijní mi vycházelo skvěle vstříc, to musím říct, že jako bylo v pohodě. Sice ten index pak teda vypadal jako kus hadru, ale pak jsem si musela nechat na to třetí jméno vystavit nověj index. Protože tamten - v tom by se asi už nikdo nevyznal. To máš jinej papír, s jiným jménem, jiný rodný číslo, všechno přeškrtaný ...“ [32]

4.15.2 Moc dokladů

Doklady jsou v průběhu procesu přeměny pohlaví vyměňovány dvakrát. Jednou na neutrální variantu, kdy se mění jen jméno z původního na neutrální, podruhé se mění zcela a definitivně. Účastníci výzkumu líčí, jak obrovskou moc doklady jako jednoznačně úřední dokumenty mají. Popisují, jak to, co mohlo být pro některé lidi předtím poněkud sporné, co se jim nemuselo zdát jako zcela „košer“, se s předložením dokladu totožnosti jaksi rozplyne:

Katka: „No ty doklady - to už je pak všechno lepší, no. Prostě magická moc papíru funguje všude, jo? (...) Když prostě lidi viděj tu občanku, tak prostě už nad tím nepřemejšlej... Já nevím, si myslím, že pak... prostě dokud oni si mohou myslet, že jsem nějaká divná, že jsem transvestita nebo cokoliv, tak nad tím dumaj, ale když viděj tu občanku, že jsem ženská, tak si spíš řeknou, že jsou nějaký divný oni, že prostě nepoznají ženskou... většinou pak znejistí.“ [31]

4.15.3 Nepropustnost administrativního systému

V příbězích se objevila jedna zajímavá zkušenost, která upozorňuje na zajímavou obtíž, se kterou se informantka setkala - a to je dalekosáhlý význam rodného čísla. Rodné číslo je klíčem k mnoha informacím a v elektronické komunikaci se může stát zdrojem neočekávaných komplikací, kterým neutrální doklady nejsou ze své podstaty schopny zabránit:

Lenka: „Když jsem si dávala ty přihlášky (na vysokou), což už se běžně dělá elektronickou formou, tak když si člověk zadá rodný číslo, systém automaticky vyplivne pohlaví a vyplní kolonku. Takže když to nemáš administrativně za sebou, tak potom je problém, jak to vyřešit a co tam napsat. Takže obecně veškerá administrativa, nejenom na školách, ale vůbec v týchle zemi, je postavená na rodném čísle, čili na jednoznačným škatulkování muž - žena. Což je takový nepříjemný, protože nikdo nepočítá s tím, že někdo s mužským rodným číslem by moh bejt vlastně žena.“ [54]

4.16 Ubytování

4.16.1 Období „před“

V tomto období se v příbězích téma ubytování příliš nevyskytuje - což ale naprosto nemusí být známkou toho, že je téma nezajímavé nebo neproblematické. Spíš jsem toho názoru, že v období před coming outem jsou jiná témata ještě naléhavější. To se však po coming outu a po oznámení okamžitě mění.

4.16.2 Období „po“

4.16.2.1 Problematický vliv dokladů

Ubytování je tématem, které účastníci výzkumu začali popisovat jako problematické především v souvislosti se zahájením procesu. S přechodem do své adekvátní role, které však ještě neodpovídal vzhled, vyvstal problém s ubytováním na nové rovině. Následující citace propojuje předcházející téma *doklady* spolu s hledáním bydlení.

Lenka: „Ubytování, já jsem bydlela u rodičů, když jsem začla s tou přeměnou. Ale zhruba po půl roce jsem si řekla, že by bylo dobrý změnit prostředí. Takže jsem si chtěla najít nějaký podnájem. Ale řešila jsem, jak to udělat, protože každěj chce vidět občanku - a i když třeba vypadáš solidně a přesvědčivě, tak tím, že máš pak ukázat doklady, tak vzniká problém.“ [55]

4.16.2.2 Uniknout ze situace

Vznikající problém lze řešit také vyhýbáním se situacím, jejichž součástí je hromadné ubytování, respektive ubytování dělené podle pohlaví:

Katka: „Pak třeba exkurze. (...) Já jsem nikdy na žádný nejela, zase z toho důvodu, že tam je hromadný ubytování - a jak já bych to řešila? Spát s klukama bych nechtěla... ale zas spát s holkama - stačila by jedna kráva, který by to vadilo... a nebo by i vyučující mohli mít strach. Co bych dělala?“ [29]

4.16.2.3 Spolubydlící

Další otázkou je pak sehnat vhodného spolubydlícího, který by byl schopen a ochoten situaci respektovat:

Lenka: „Spolubydlící s tím neměla problém a tak jsem tam půl roku bydlela, než naše paní bytná to ubytovací místo zrušila. Dodnes vlastně nevím, jestli to bylo kvůli tý mojí jinakosti - i když říkala, že s tím

nemá problém. Tak možná se něco prosáklo mezi sousedy nebo jí vadila moje nejasná sexuální orientace - možná, že to vadilo tý spolubydlící... Těžko říct.“ [55]

4.16.2.4 Koleje

Shánět spolubydlící na privát je současně jiná situace, než shánět spolubydlící na koleji, kde to může být složitější kvůli omezeným možnostem volby než v případě samostatného bydlení v podnájmu:

Katka: „Což si myslím, že taky pro některý lidi musí být dost těžký, jo? Když prostě nemá tolerantní spolubydlící, nebo když nesežene pokoj sám pro sebe, což teda je téměř nemožný... a stojí to šilenejch peněz a je to... takovejch pokojů je fakt minimum na koleji.“ [29]

Ve výzkumném materiálu zazněly i návrhy na eventuelní řešení ze strany vysoké školy, ale současně byly se značnou skepsí ponechány v rovině hodně hypotetické úvahy:

Katka: „To je taky téma, který by bylo dobrý zohlednit, jo? Kdyby se nějaký transčlověk hlásil nějak na výšku, aby se tahleta věc zohlednila, jo? Protože správa kolejí a menz, to je taky docela dost nepružná instituce, jo? Kdyby se i nějaký lidi našli, který by s nim chtěli bydlet, tak... nevim, jestli oni by to tam jako vzali, že jo?“ [29]

4.16.2.5 Zachovat soukromí

Nejjednodušším řešením, alespoň podle některých účastníků výzkumu, je bydlet během procesu doma, buď u rodičů nebo jinde v soukromí. Zůstává tak zachován prostor, který je zcela privátní, o který se dospívající nemusí s nikým dělit a kde si může odpočinout od „náročného světa“:

Lenka: „ Já jsem se vrátila pak k rodičům a... samozřejmě v tom přechodným období si těžko umím představit, že bych bydlela třeba na koleji. To by asi bylo hodně psychicky náročný. Myslím si, že bych to asi nezvládla.“ [55]

Katka: „Takže já jsem naštěstí bydlela doma, zas to mělo jiný nevýhody, člověk by se docela rád dostal z toho domu, ale... z tohohle hlediska to byla docela dost velká klika.“ [29]

4.17 Hormony

Hormony jsou tématem, které navzájem propojuje sociální kontext problematiky s jejím medicínským řešením. Současný stav poznání v oboru endokrinologie umožňuje dosáhnout natolik výrazných tělesných změn podáváním hormonů opačného pohlaví,⁵² že tyto změny po určitém čase samy o sobě zakládají změnu sociálního vnímání genderové příslušnosti jedince. Odbourávají tedy jednu z prapůvodních příčin vzniku subjektivního problému s

⁵² Slovní spojení *hormony opačného pohlaví* v této souvislosti znamená, že podávané hormony odpovídají opačnému pohlaví pouze anatomicky a gonadálně, což už ale neplatí pro rovinu pohlavní identity. Z hlediska vnitřní identity se jedná o hormony adekvátní, shodné s rodovou identitou, s psychickým genderem.

transsexualitou tím, že mění genderovou čitelnost pro okolí a uvádějí ji tak do souladu s identitou jedince.

4.17.1 Naděje a očekávání

Pro všechny účastníky výzkumu byly charakteristické velké naděje, se kterými zahájení hormonální terapie vyhlíželi. Očekávali změnu v těch oblastech, které jim do té doby dělaly v sociálním kontextu největší problémy - jedná se především o úpravu hloubky/výšky hlasu a celkového vzezření obličeje:

Petr: „(...) než jsem začal brát ty hormony, než se mi začal trochu měnit ten hlas, tak jsem se snažil mluvit co nejmíň, protože mně ten hlas kompromitoval. Krom tý vizáže.“ [40]

4.17.2 První efekty hormonální terapie

4.17.2.1 Úleva a psychické zklidnění

Kromě výrazných nadějí, které do této fáze procesu vkládali, dále uvádějí, že po zahájení hormonální terapie u nich nastalo určité vnitřní zklidnění, úleva od napětí.

Skutečné a možná i jakési „placebo“ účinky hormonů jim dodaly sílu a energii:

Katka: „Ty hormony - to bylo hodně pozitivní, alespoň u mě, že fakt mně to psychicky jako dost nakoplo a zároveň mně to zcitlivělo.“ [34]

Petr: „Tak na (hormony) jsem se těšil strašně moc. Že prostě to budou změny, který už uvidí i to okolí (...) hormony, to byla hrozná psychická vzpruha. Že najednou to všechno začlo do sebe zapadat. A i ty dílčí změny, který to okolí ani nemůže cejit, protože jsou psychický, tak ty pro mě byly strašně důležité.“ [38-39]

4.17.2.2 Rozporuplné reakce okolí

Je třeba počítat s tím, že subjektivně kladně vnímané změny vyvolané hormonální terapií mohou být okolím percipovány odlišně:

Katka: „Potom člověku začnou růst prsa - ale to je spíš příjemný, než že by to byl problém. Ale taky to pro někoho může být v té fázi docela spíš šok - jako pro to okolí.“ [30]

4.17.3 Puberta

4.17.3.1 Blokována puberta

Ve výzkumném materiálu se v souvislosti se školním prostředím a tématem *hormony* objevila zajímavá úvaha o zpožděném nástupu puberty. Jedná se vlastně o myšlenku, že hierarchicky nadřazená psychika může do značné míry ovlivňovat somatické změny související s fyziologickou pubertou. U dospívajících s transsexualitou to znamená, že pohlavní dozrávání by bylo záměrně psychicky bržděno, jakoby zadržováno, potlačováno - protože nebylo nasměrováno subjektivně žádoucím směrem:

Lenka: „Já jsem měla pocit, že u mě byla biologická puberta hodně zpožděná. Myslím si, že člověk to psychosomaticky nějak brzdí, ty nežádoucí fyziologické změny, který odpovídají té původní pubertě. Myslím si, že to se mi právě podařilo.“ [53]

4.17.3.2 Limity psychického blokování

Pro tuto přitažlivou myšlenku o převaze duše nad tělem nebyly nalezeny jednoznačné vědecké důkazy ve smyslu statisticky významných somatických nálezů (Fifková, 2002), faktem však zůstává, že celkový vzhled člověka s transsexualitou může být v dětství genderově poměrně nejednoznačný. Zároveň ale platí, že s rostoucím věkem se tato nejednoznačnost vlivem působení pohlavních hormonů postupně snižuje, což má velice nepříznivý účinek zejména u dospívajících dívek MtF (Fifková, 2002). Je tedy žádoucí se tomu pokud možno vyhnout:

Pavla: „Navíc já musím říct, že jsem měla trochu lepší start v tom, že se na mě testosteron ještě nestih tak vyřádit. Takže třeba vousy mi nikdy nerostly a teď s tím nemám takový problémy.“ [65]

4.17.3.3 Odstartovaná puberta

S myšlenkou opožděného nástupu prožívání puberty, který je odstartován spolu se zahájením hormonální terapie, souvisí následující výpověď:

Pavla: „Vlastně jediný, co jsem tak nějak slyšela, bylo, že se chovám jako pubertáčka. (...) Možná je to tím, že jsem se změnila v tom, že jsem se víc otevřela těm lidem. Protože dřív jsem (...) se stranila kolektivu.“ [62]

Vyvstává otázka, jestli změny chování ve vrstevnické skupině přičítat vlivu hormonální terapie, nebo je interpretovat v souvislosti s přechodem do psychicky vlastní genderové role. Účinky obou těchto hlavních vlivů se budou pravděpodobně sčítat:

Pavla: „Já nevím, jestli změnu chování přikládat jenom hormonům. Ono je to spíš tou pohodou. Je taky dost možný, že se i trochu stylizuju. Ale jinak... - mně totiž nepřipadá, že bych se nějak změnila - kromě toho, že víc žiju s lidma.“ [62]

4.17.3.4 Psychické a fyzické aspekty puberty

V souvislosti s tím, co zde bylo doposud řečeno, lze konstatovat, že puberta v pravém smyslu slova se svou psychickou i fyziologickou komponentou může u dospívajících řešících problém transsexuality nastat jen v souvislosti s přechodem do odpovídající role a následným zahájením hormonální terapie.

V genderově opačné roli skutečná puberta nenastává, protože její vnitřní i vnější projevy jsou bržděny jak sociální tlakem na konformitu, tak morální cenzurou samotného dospívajícího. Z jednotlivých příběhů je vidět, že pubescentní a adolescentní témata se nerozjíždějí, dospívající se jim raději brání, snaží se jim vyhnout, hledá únikové cesty a

jiné alternativy. Přijatá, nebo lépe řečeno vynucená sociální role, která je v rozporu s jeho vnitřním založením, pak rozvoj příslušných témat a krizí dospívání vůbec neumožňuje.

4.18 Operace

Ohledně tématu operací se v příbězích objevují velice pestré náměty. Zhruba by se daly rozdělit do dvou základních kategorií: strach a obavy - radost a tečka. Tečkou mám na mysli vlastně dokončení celého procesu, přestože zcela definitivně končí vlastně až následnou výměnou veškerých dokladů.

4.18.1 Strach a obavy

Podobné emoce spojené s operativním výkonem a nástupem do nemocnice jsou zcela běžné. Co není běžné, respektive co je zde specifické, je fakt, že se jedná o výrazné zásahy do tělesného schématu, které, přestože jsou vlastně žádoucí, jsou poměrně radikální a jejich výsledek může být někdy také nejistý:

Lenka: „Nemám za sebou ještě tu zásadní operaci. Já se jí hrozně bojím. A bála bych se asi každý operace - a týhle asi zvlášť. A bojím se z několika důvodů. Třeba proto, že přístup lékařského nebo zdravotnického personálu k týhle problematice nepovažuju za úplně seriózní nebo důslednej - u nás. Pak taky nejsem zcela přesvědčená o funkčnosti těch operativních výsledků. Takže i z toho důvodu to zvažuju; i když samozřejmě pro mě je to nepříjemný - nemám z toho žádnou radost, že ta anatomie zůstává do značné míry pořád stejná.“ [55]

4.18.2 Radost a tečka

Kromě obav jsou operace také spojené s radostí, protože vlastně znamenají konec celého procesu a pro dospívajícího tím končí celé martýrium. Současně se v důsledku operativních zákroků upravují jemné tělesné nuance, které jsou vnímány vesměs pozitivně:

Luděk: „(Teď po operaci), když se kouknu na sebe, tak zadek úplně minimální, svaly rostou, jo? A to... hlas úplně jinej... všechno jde skvěle (...) No a teď hubnu, a hubnu přesně na těch správných místech, je to úplně bomba. Až teď je to vidět. A před tím... nevím - jako jo, ale nemá to na teď, kdy se to teď jemně doladuje.“ [44]

4.18.2.1 Tečka pro všechny zúčastněné

Operace jsou svým způsobem tečka i pro všechny ostatní, kteří „přihlíželi“ celému procesu jako okolí, jako lidé, kteří byli v kontextu. Tím, že dospívající dorazí do této poslední fáze, že dojede do cílové stanice, je „dokonáno“ a jasno - když nedojede, mohou zůstat ve vzduchu viset nějaké otazníky:

Luděk: „Operace (...) pro mě prostě - i pro ostatní - je to takovej úplně vlastně záchytný bod.“ [45]

Lenka: „Hmmm, no myslím si, že to okolí (...) má určitou představu o tom, že nastoupíš do takovýho vlaku, kterej tě doveze do té cílové stanice. A tím, že vlastně tak úplně tam nedojedeš, ale vystoupíš třeba o stanici

dřív, tak vlastně pro ně můžeš bejt docela jako matoucí. (...) Pro lidi je operace taková jako tečka, kterou se to uzavře pro ně. Řeknou si „vona už má teda teď tu vagínu, takže teď už má všechno hotový a je to jasný.“ [56]

4.18.3 Důležitost pohlavní anatomie pro sociální konstrukci genderu

Někteří účastníci výzkumu spontánně hovořili o tom, jak důležité je z hlediska okolí mít vyřešený a dořešený tento anatomický aspekt. Zdá se, že v tomto případě funguje konstruování genderu opravdu ukázkově - na hypotetickém, tj. ne nutně ověřeném předpokladu je budována příslušnost k pohlaví, které vlastně není vidět.⁵³

Luděk: „hlavně si myslej, že když řeknu, že se někdo nechal přeoperovat - a i třeba já - tak to berou tak, že jako kompletně se předělá celej člověk. A viděj v tom něco jinýho. A i ty reakce jsou prostě pak úplně jiný. A i ty lidi, který se futr vyhejbalí tomu mi říkat Lud' o, jo, že říkali, že si prostě nezvyknou - tak teď najednou to šlo. Protože si říkali „jo, tak už ho má, tak už je to prostě chlap“... takže tohleto bylo prostě zásadní.“ [45]

4.18.3.1 Role nezařaditelnosti

V případě, že anatomická stránka není ještě dořešená, zdá se, jakoby něco nebylo ještě zcela dotazené do konce, a jakoby chyběly potřebné jazykové možnosti, kterými bylo lze vyjádřit a popsat skutečnost, která tak zůstává mimo platformu pochopitelnosti:

Lenka: „Myslím si, že je to bude určitě mást, protože žena s penisem určitě pro ně bude mnohem méně pochopitelná než žena, která... kdysi... kdysi penis měla, ale už ho nemá a už je všechno v pořádku.“ [56]

4.19 Vnitřně se vyrovnat s odlišností

Námět *vyrovnání se* jsem zařadil až na samotný závěr seznamu analyzovaných témat, přestože sem, na konec cesty procesem přeměny pohlaví, ho zdaleka ne všichni účastníci výzkumu umístili.

Transsexualita je něco, co zásadním způsobem ovlivňuje životní dráhu svého nositele; má své nepřehlédnutelné průměty v jeho minulosti, přítomnosti i v budoucnosti. Je to událost, která se lidem může přihodit ve smyslu Heideggerovské vrženosti. Účastníci výzkumu se pokusili této nepříznivé vrženosti, danosti nebo chcete-li osudu čelit tím, že prošli procesem přeměny pohlaví.

Jak to tedy vypadá na jeho konci? A existuje vůbec někde nějaký konec tohoto dlouhého a namáhavého putování? Odpověď, kterou hledám v jednotlivých vyprávěních, se pokusím nějak uceleně prezentovat zde, v závěrečné části kapitoly o charakteru a úskalích životní cesty dětí a dospívajících, kteří prošli procesem přeměny pohlaví.

⁵³ Jedná se spíše o ilustrativní nadsázku. Samotná anatomie sice není vidět, ale je vidět gender, který je snímáný „z povrchu těla“ a který už je hormonální terapií ošetřen tak, aby korespondoval s psychickou pohlavní příslušností (viz obrazová příloha)

4.19.1 Minulost, přítomnost a budoucnost

Dilema jak naložit se svojí minulostí, kterou většinou vnímají jako kompromitující a nežádoucí, líčí všichni účastníci výzkumu. Na jedné straně všichni popisují obrovskou touhu udělat za vším tlustou čáru, aby na ně noční můry z minulých dob nemohly. Na druhé straně si jsou velmi dobře vědomi toho, že se to všechno stalo a že není zcela možné se od toho navždy odpoutat.

Pro většinu informantů byla navíc v době výzkumu jejich „kompromitující“ minulost, kterou prožili v opačné genderové roli, současně jedinou dostupnou minulostí. V nové roli žili teprve krátce a žádné historické „dějiny“ se zatím do jejich životopisů nestihly napsat - s výjimkou absolvování procesu přeměny pohlaví, jehož dalekosáhlému zveřejnění se chtěli spíše vyhnout.

Způsobů, jak se s dilematem „života rozlomeného vedví“ pokusili vyrovnat, se v příbězích objevuje několik. Podívejme se, jaké to jsou.

4.19.1.1 Spálení veškerých mostů

Tuto variantu popisuje jen jeden účastník výzkumu⁵⁴, který k ní přistoupil proto, že ji považoval za jediné možné uspokojivé řešení:

Matěj: „Ti lidé, se kterými jsem se znal předtím a teď, se vůbec nesetkávají. Proto jsem se také přestěhoval do jiného města. Vůbec celé ty dva světy předtím a teď jsem od sebe oddělil. A já jsem se za těch 6 let taky dost změnil. Takže kdyby se ke mě někdo hlásil... tak dnes bych se už tvářil, že toho dotyčného neznám. To mě trošku mrzí. Je to důsledek toho, že jsem se k tomu (*ke změně pohlaví - pozn.výzkumníka*) dostal až později.“ [25-26]

4.19.1.1.1 Cena spálených mostů

Na nevýhody situace, kdy se člověk odřízne od ostatních, upozorňuje jiná účastnice výzkumu. Hovoří o obrovské ceně, kterou ještě v období před coming outem platila za ztrátu vztahů s blízkými lidmi:

Pavla: „No, možná ať se nesnaží pálit mosty. Protože tím, jak já jsem se bála, že je vlastně všechny ztratím, tak jsem se jim vlastně čím dál víc sama odcizovala. Děkala jsem to schválně, protože jsem si říkala, že je prostě stejně ztratím a nemá to smysl... Tak jsem to tehdy prostě cítila, buďovala jsem si odstup. A to právě nestojí za to, protože to dopadne dobře... určitě vždycky.“ [68]

O určité nemožnosti a především nesmírné ztrátivosti řešení, kdy se spálí všechny mosty a zpretrhají všechny vazby, svědčí i následující citace:

⁵⁴ Pro upřesnění uvádím, že procházel procesem přeměny pohlaví v době, kdy „spálení mostů“ bylo výrazně častější. Bylo dokonce odborníky doporučované, protože se mělo se za to, že je to vhodnější řešení (Spencerová, 2003). Od té doby se celkové společenské klima změnilo a k podobnému dalekosáhlému oddělování se od vlastní minulosti již většinou nedochází.

Lenka: „Myslím si hlavně, že je hrozně těžký minulost úplně odříznout a nehlásit se k ní, protože samozřejmě pokud nezměníš prostředí, tak se ti na každém kroku připomíná. Lidi tu tvoji minulost znají. Takže pak jediné by člověk musel radikálně změnit prostředí, spálit všechny mosty a tvářit se, že nic nebylo. Myslím si, že to je hodně těžký a touhle cestou bych asi nešla.“ [57]

4.19.1.2 Přijetí minulosti

Přijetí problematické minulosti a plánovitý pokus o její smysluplné včlenění, respektive znovu-a-jinak-začlenění do svého životního příběhu popisuje několik účastníků výzkumu:

Lenka: „To znamená: neměním prostředí, zůstala mi velká většina původních přátel a tak dále. Oni moji minulost tím pádem znají a já před ní nemůžu nikam utýct. Mám to tak, že postupně dávám na minulost menší a menší důraz, i když samozřejmě ten problém, kterej jsem musela řešit, ovlivnil muj život hodně výrazně. Ale snažím se spíš... ráda bych se orientovala na budoucnost a na přítomnost.“ [57]

4.19.1.2.1 Hledání Franklovského smyslu

Přijetí minulosti a její začlenění do kontinuity života s sebou nese potřebu si minulost nějakým způsobem interpretovat, vyložit si jí znovu-a-jinak a dát jí tak v kontextu svého životního příběhu nějaký přijatelný smysl:

Andrej: „Já až donedávna jsem měl tu minulost takovou hodně zpřítomnělou. Protože jsem chtěl dát všem těm rokům, který nebyly příjemný, nějaký smysl. Takže jsem se snažil ostatním trans předávat ty informace a zkušenosti, který by mohli na svy cestě potřebovat. Protože, že jo, člověk celou tou zkušeností získal řadu poznatků, který jsou ale v běžným životě k ničemu. No... Takže tím předáváním jsem měl pocit, že se z těch mých jinak nepoužitelných zkušeností staly hodnotný věci.“ [81]

4.19.1.3 Orientace na přítomnost

Dalším ze způsobů, jak se vyrovnávat s náročnými aspekty, které s sebou transsexuální problém vnesl do života účastníků výzkumu, byla postupná snaha uzavřít bolest a ztráty spojené s minulostí a přeorientovat se na přítomnost a na to, co *tady a teď* nabízí:

Andrej: „...takže teďka chci konečně pracovat sám na sobě a radovat se ze života, čemuž jsem se zatím úspěšně bránil (pobavený smích) Takže chci začít sportovat a prostě užívat si to. Konečně se osamostatnit od rodičů, věnovat se svým koníčkům, najít si nový přátele... prostě žít v přítomnosti a radovat se ze života, to je úkol pro teďka. A minulost... takový ty věci kdo mě kdy ublížil, což jsem dřív docela řešil, tak to už mě fakt nezajímá.“ [81]

4.19.1.4 Orientace na budoucnost

Spolu s tím, jak se blíží konec procesu přeměny pohlaví a jak se dospívající i celá jeho situace začíná pozvolna zklidňovat, vstupuje na scénu perspektiva budoucnosti, která má teď zcela jiný rozměr. Již to není hrozivá, černá díra, kde by nebylo nic, na co je možné se těšit. Účastníci výzkumu popisují, jak se začínají těšit, dělat plány, snít. Sny v tomto

období dostávají zcela jiný rozměr, než dřív měly. Na rozdíl od situace před coming outem a před tím, než se vůbec ozřejmila podstata problému, sny se nyní staly dostupné:

Andrej: „...Já bych se chtěl teď věnovat takovejmu úplně obyčejnejm věcem, který jsem nikdy nedělal. Zjednodušit ten život. Najít takový běžný témata pro rozhovor s běžnejma lidma - to já už vlastně nemám. Takže chci na tom teďka pracovat.“ [82]

4.19.1.4.1 Otázka založení rodiny

Jeden z mála snů o budoucnosti, který zůstává pro adolescenty, kteří řešili svou transsexualitu procesem přeměny pohlaví, nedostupný i po dokončení celého procesu, je nemožnost mít vlastní biologické potomky z důvodu ztráty plodnosti. To samo o sobě ale rozhodně nemusí vést k absolutní rezignaci na rodičovskou roli; a pokud to k tomu nevede, zdá se, že orientace na budoucnost začíná být pozitivně laděná a zakotvená v realitě:

Pavla: „Tak třeba co se týče dětí, tak... ve světlejších chvílkách si říkám, že třeba zkusím adopci.“ [64]

Toto téma otevírá další oblast, která hraje v závěrečném bilancování a vyrovnávání se s odlišnou životní dráhou významnou roli - a to je otázka jak naložit se souvisejícími ztrátami.

4.19.2 Přijetí určitých ztrát

4.19.2.1 Zhoršení eventuelně ztráta některých vztahů

Proces přeměny pohlaví do větší či menší míry mění prakticky všechny vztahy, na všech úrovních. Žádný nezůstane zcela nedotčený, protože všechny vztahy s druhými lidmi jsou založeny na pohlavní příslušnosti zúčastněných.⁵⁵ Některé vztahy se v důsledku vyjasnění problému a ozřejmění situace spontánně zlepšují, na jiných je třeba pracovat, některé začnou naopak upadat a třeba i skončí.

Pokud se v takovém případě jedná o blízký nebo důležitý vztah, je to vnímáno jako citelná ztráta - možná oběma stranami, zde však může zaznít jen hlas jedné z obou zúčastněných:

Lenka: „On (otec) byl ze začátku proti tomu a nevěřil, že to tak skutečně je. Myslel si, že se to dá třeba řešit jinejma cestama... A nebyl moc ochotnej mi naslouchat, nezajímal se o to, jak jsem to prožívala do té doby (...) Možná čekal, že si to nějak rozmyslím, což se samozřejmě nestalo. Vztah s otcem se tím pádem docela výrazně narušil a do dneška se to nespravilo. A přestože se otec zhruba rok od coming outu s tím smířil - částečně pod tlakem rodiny, protože byl už jedinej, kdo to bojkotoval, tak mu asi nic jinýho nezbylo - mám pořád pocit, že to přijetí je jenom tak na povrchu, ale že vlastně uvnitř se s tím nesrovnal.“ [56]

⁵⁵ Bez ohledu na to, zda jsou či nejsou erotické nebo sexuální povahy. Například vztah bratr-sestra a sestra-sestra jsou v zásadě odlišné. Podobně otec-syn, otec-dcera; učitelka-žák, učitelka-žákyně apod.

4.19.2.2 Vakuum tvořené absencí zkušeností

Další ztrátou, se kterou je zapotřebí se nějak vyrovnat, je výrazná absence běžných zkušeností, které jsou sbírány v průběhu života v příslušné genderové roli.

4.19.2.2.1 Vývojový deficit

Tím, že účastníci výzkumu vyrůstali v genderově inverzních rolích, postrádají důležité zážitky a vědění o tom, jak funguje skrytý vnitřní svět jejich vlastní genderové skupiny, do které jim nebyl umožněn přístup. Jsou to zdánlivě nepatrné věci, jejichž bazální význam ale jasně pociťují:

Katka: „Jedna věc je rozhodnout se, že něco chceš, a druhá věc je najít nějakou tu vnitřní rovnováhu - a to trvá. Protože člověk má určitéj vývojovej deficit. Jsou prostě určitý věci, který v životě musíš zažít, musíš si je zkusit. A to, že si je představuješ, to, že je prožíváš nějak vnitřně - to ti zase tak moc nepomůže (...) když musíš najednou přejít do ty nový role, na kterou člověk fakt jako není zvyklej, jo. Tak to mi dělalo... - tam to vnitřní napětí prostě bylo, no. Teďka už se pomalu vytrácí - ono se možná úplně nevytratí stoprocentně nikdy, protože člověk má určitý omezení...“ [34]

Je třeba se vyrovnat s určitou vývojovou prázdnotou, nebo lépe řečeno přerušením. Dostupné vzpomínky, fotky, příhody... to všechno se většinou odehrávalo v genderově inverzní roli a jako takové to má jen omezený potenciál. Ale nic jiného není k dispozici:

Lenka: „Ale jinak se od minulosti neodstříhávám, nechala jsem si třeba starý fotky, naskládala jsem si je dokonce do alb, abych se na ně mohla občas podívat - a i když je to takovej neveselej pohled (smutný smích), tak je to nějaká součást osobní historie a nechci to úplně pohřbít. Je to tam, je to k vzteku, že to bylo zrovna tak, jak to bylo, ale prostě to tak bylo, takže se toho nevzdávám, nebo to nepopírám.“ [57]

4.19.2.2.2 Další hledání sebe sama

Někteří účastníci výzkumu popisují, že jejich nezkušenost v adekvátní genderové roli, jejich určitá jakoby nedotčenost, nebo nepopsanost je vedla k dalšímu hledání o otázkách po tom, kým vlastně jsou. Nyní již ne ve smyslu pohlavní příslušnosti, ale svých vlastních zájmů, cílů a snů:

Pavla: „Já nevím, já si říkám, že teďko se teprve musím sama najít. To, že jsem teď začala s přeměnou a tím vším... - mám pocit, že to vede k určité stylizaci. Že mě to nutí, abych se chovala jako dokonalá holka. Co dokonalá holka umí, co dokonalou holku baví...“ [64]

Andrej: „Takže chci začít sportovat a prostě užívat si to. Konečně se osamostatnit od rodičů, věnovat se svým koníčkům, najít si nový přátele...“ [81]

4.19.3 Veřejná a privátní rovina procesu přeměny pohlaví

V těchto úvahách o vyrovnávání se s minulostí a s novou životní situací bych se ještě jednou rád vrátil k otázce nakládání s „minulým životem“ a k tomu, jak moc je dané téma

vnímáno účastníky výzkumu jako veřejné či neveřejné - a to včetně „problematické“ informace o změně pohlaví.

4.19.3.1 Zproblematizování minulosti v procesu přeměny pohlaví

Domnívám se, že si budu muset opět vypomocť slovem dilema: na jedné straně se jedná o minulost, jejíž problematická povaha nebyla nikým vysloveně schválně zaviněná. V tomto smyslu účastníci výzkumu jednoznačně prohlašují, že se nemají za co stydět. Zároveň ale platí, že je to minulost, která je pro ostatní lidi naprosto nepochopitelná, protože leží daleko za hranicí průměrné představitivosti - do této životní zkušenosti není možné se běžně vcítit, nemáme k dispozici dostatečně výstižnou analogii, chybí slova.

Navíc, v určitém smyslu slova je to minulost jaksi „nevlastní“ - ale přesto je jediná, která existuje. A konečně, je to minulost, která vrhá velice obávaný stín pochybností na pravost, původnost a validitu aktuální genderové příslušnosti a role:

Luděk: „A chci, aby mě někdo potkal a aby si řek - „to je pěkněj kluk“ a ne „no, ty jo, teď jak je přeoperovanej, tak vypadá dobře“ - to prostě ne.“ [44]

4.19.3.1.1 Nechuť k paušálnímu zveřejňování

Účastníci výzkumu dávali většinou najevo určitou vnitřní neochotu se k tématu transsexuality a ke svojí minulosti příliš hlasitě a příliš veřejně hlásit v prostředí, kde je nikdo nezná.

Tuto zdrženlivost je podle mého názoru možné vysvětlit rozdílem mezi veřejným a neveřejným aspektem přeměny pohlaví. Jsou to dvě odvrácené strany jedné mince, jednoho procesu. Je zapotřebí mezi jasně nimi rozlišovat, aby diskuse o vyrovnávání se s takovou situací byla smysluplná a nekončila ve slepé uličce konstatováním: vždyť mají co chtěli.

4.19.3.2 Veřejný aspekt procesu přeměny pohlaví

To, že celá přeměna má svojí veřejnou, „odkrytou“ a všem kolem přístupnou stránku, je zřejmé. V tom tkví sama podstata procesu přeměny pohlaví, který se navenek startuje právě otevřeným *oznámením*. Jeho anglický ekvivalent *coming out* znamená *vyjít ven* - ven z úkrytu, z utajení, směrem do veřejného prostoru, tedy tam, kde se oznamuje, vyhláší a všem na vědomost dává, že nastává změna. Proces přeměny pohlaví není bez

tohoto veřejného aspektu vůbec myslitelný, protože jeho cílem je právě změna sociální, tedy veřejné genderové role.⁵⁶

4.19.3.2.1 Veřejné rozhlašování zprávy

Z našich příběhů vyplývá, že dospívající byli rádi, když se tato informace rozšiřovala a když byla zároveň přijímána a respektována. Šíření této informace oceňovali však pouze v průběhu samotného procesu, kdy to bylo zapotřebí v souvislosti s přechodem z původní do adekvátní genderové role:

Jakmile se pomyslně „přesunuli“ a začali se zabydlovat ve své adekvátní roli, chtěli se k tomuto tématu vracet stále méně:

Pavla: „Doufám, že po prázdninách už budu trošku probraná.“

Výzkumník: „Jako že už sestoupiš ze žebříčku top témat k diskusi, jo?“ (pobavený smích)

Pavla: „Přesně tak.“ [61]

4.19.4 Přechod z veřejného do privátního prostoru

S tím, jak se proces přeměny pohlaví blížil ke konci, nadšení informantů pro zveřejňování informací postupně opadalo. Je to zajímavě vidět i na do jisté míry odlišném ladění individuálních příběhů v závislosti na tom, v jaké fázi procesu se v průběhu výzkumu jeho účastníci nacházeli a jak svůj příběh podali.

4.19.4.1 Změna statusu „informace“ o transsexuálním problému

Ve fázi oznamování má tato informace především pozitivní rozměr ve smyslu odkrytí a zveřejnění osobnosti a možnosti „dát se poznat“:

Petr: „A navíc já jako mám takovou tendenci – ne že bych to říkal každému jako na ulici, ale prostě pokud uznám za vhodný, že třeba potkám někoho ještě ze základky (...) tak mám potřebu jim to vyloženě říct, pokud to byli lidi, kteří můj život natolik ovlivnili - nebo já jejich - že bych se s nima zase začal rád stýkat, tak jim to říkám víceméně třeba buď to u piva - nebo se náhodou potkáme.“ [15]

S přechodem do adekvátní role a s částečnou ventilací nakumulovaných emocí se dramaticky mění postavení „této informace“ v životech adolescentů. V pozdějších fázích procesu totiž začíná dělat spíše medvědí službu - zpochybňuje ryzost a úplnost aktuálního stavu. Ruší. Připomíná traumatické zážitky, nesmírnou bolest a ztráty. Navíc, je

⁵⁵ Proto dochází k intenzivnímu oznamování, proto jsou tak důležité reakce okolí, proto dochází ke změně dokladů, proto je vyvíjeno značné úsilí o to, aby byla změna druhými lidmi dobře přijata. Proces přeměny pohlaví a výsledek, ke kterému vede, je naprosto nepřehlédnutelný a je veřejný - je to jeho smyslem.

nepochopitelná, není součástí zkušenosti ostatních, není ji s kým sdílet - a tak na sociální rovině spíše než k pochopení nebo účasti⁵⁷ vede k vyloučení ze skupiny:

Andrej: „Uvidim, jaký to bude, ale nějak netoužim po tom, aby ty lidi, s kterejma se teďko setkám, věděli, že jsem trans (...). Ani se o nich (o zkušenostech) nedá normálně mluvit, protože jsou pro ostatní lidi dost nepochopitelný - takže kdybych to dělal, stal by se ze mě akorát outsider. Už to tam nechci tahat, kvůli tomu jsem to nedělal, abych pak chodil s tím cejchem na čele. To neznamená, že bych se za tu minulost, za to, že jsem trans, nějak styděl. Ale nechci si tím komplikovat většinu vztahů. (...) Prostě necítim potřebu to vytahovat, když se například při sportu seznámim s nějakým bio klukem - proč bych mu to říkal? Akorát se pak se na mě bude divně koukat ve sprchách...“ [82]

4.19.5 Privátní aspekt procesu přeměny pohlaví

Toho, že celá problematika má také svou osobní sféru, jsem se již dotkl výše. Tady bych se chtěl už jen krátce zamyslet nad tím, proč tomu tak u primárně veřejného procesu je.

4.19.5.1 Únik soukromých informací

V běžných sociálních situacích je na volbě každého člověka zda a s kým bude o svých neveřejných osobních záležitostech hovořit. Slovní spojení „proces přeměny pohlaví“ zcela otevřeně a okamžitě odkazuje na tyto oblasti, aniž se „ptá“, zda je to tomu, koho se to týká, příjemné. Na jakou sféru odkazuje? V první řadě na pohlavní tělesnost a především na problém s ní spojený, na pohlavní orgány, potažmo sexuální aktivity⁵⁸ - to jsou oblasti, které si každý člověk žárlivě střeží a přísně kontroluje, koho do těchto sfér pustí, byť by to mělo být i jen v diskusi.

V tomto smyslu mají lidé, kteří prošli procesem pohlaví, relativně minimální možnost zabránit nebo jinak ovlivnit automatické „vyskočení“ těchto témat z roviny soukromé, která je před invazí druhých lidí chráněna, na rovinu veřejnou, kde se téma stává jakoby majetkem všech - kdokoli ho může v rozhovoru uchopit a libovolně rozvíjet.

Z tohoto důvodu účastníci výzkumu nijak nestojí o přílišné zveřejňování této informace a na toto riziko upozorňují i další, kteří by se eventuelně touto cestou vydali:

Luděk: „Na přílišnou důvěřivost. Aby se nesvěřovali tak moc, protože já jsem si taky říkal, že na tom nic není - ale přece jenom se najdou lidi, který dokážou tímhletem tak ublížit, jo, tak popíchnout... a vlastně toho člověka tak schodit, že je to až neuvěřitelný. Takže aby jim neřikali víc, než musej - a aby si dávali pozor na pus, no. Já jsem si říkal, že nejlepší je otevřenost, ale... nevím.“ [47]

⁵⁷ Náročná nebo krizová životní situace, které byly jako takové ve společnosti uznány, si získaly pozici respektu a účasti, a jsou eventuelně spojovány s nabídkou pomoci. Transsexualita sem zatím spíše nepatří.

⁵⁸ Tyto oblasti a s nimi související možné problémy se týkají každého člověka. Všichni jsme někdy měli nebo máme v této oblasti nějaký problém, ale většinou si ho vyřešíme nebo ho zvládáme sami, bez asistence a pomoci druhých lidí - ale také bez jejich *invaze*.

4.19.5.2 Nechut' neustále vysvětlovat něco, co je v pořádku

Dalším důvodem je určitá averze k neustálému vysvětlování a obhajování, která se objevuje u některých účastníků výzkumu. Je to pochopitelné, protože okolnosti, kdy je třeba neustále obhajovat svojí osobu a vysvětlovat svoji situaci se neslučují s rovnocenným postavením zúčastněných aktérů. Vysvětlování evokuje nutnost se obhájit a vybojovat si své místo na slunci. To se děje po celou dobu procesu a může se to stát časem únavné:

Lenka: „Nestojím tam o to být v tomhle směru otevřená. Myslim si, že do toho nikomu nic není, i když samozřejmě na tom, čím jsem prošla, není nic špatného. Nicméně někteří lidi v tom maj tendenci vidět něco, co v tom vůbec není, mají na to zkreslený pohled. A než je přesvědčovat, že se pletou, a že je to vlastně všechno v pořádku, tak je snazší a pohodlnější se snažit, aby se to nedozvěděli vůbec.“ [57]

Názor odborníka

Považuji za přínosné a vhodné uvést na tomto místě názor odborníka v daném oboru. Proto jsem požádal MUDr. H. Fífkovou o laskavé zodpovězení čtyř otázek, souvisejících s problematikou řešení transsexuálního problému studujících v jejich školním prostředí. Její odpovědi jsou v zásadě v souladu s tím, o čem vypovídají jednotlivé příběhy. Stručně řečeno, čím vstřícnější okolí, tím hladší re-adaptace studujících.

1. Kdy je podle Vašeho názoru možné začít problém s transsexualitou řešit ve školním prostředí?

Kdykoli, kdy je zajištěna spolupráce dítě-rodíč-škola, způsobem, na kterém je možné se domluvit a který je třeba přizpůsobit věku dítěte a dalším individuálním specifikum. Přičemž řešit může znamenat mnoho různých cest.

2. Existuje nějaké obecné doporučené období, například po maturitě, nebo doporučená strategie, například přejít na jinou školu?

Já bych se přimlouvala v každém případě za to aby dítě své prostředí neměnilo, pokud to není nezbytně nutné, úsilí je lepší věnovat práci s okolím a snáze zprostředkovat všem okolo akceptující postoj.

3. Jaký je největší problém, se kterým se v kontextu procesu přeměny pohlaví ve školním prostředí u svých klientů setkáváte?

V posledních letech je až neuvěřitelné, s jak vstřícným postojem zejména středních, ale i některých základních škol se setkáváme. Největším problémem může být obava z odmítnutí a nevíra v sebe. Jistě že se naši klienti a klientky čas od času

setkávají s negativní reakcí někoho ze spolužáků. Myslím ovšem, že je to v míře ve školním prostředí obvyklé.

4. Co naopak Vaším studujícím klientům nejvíce pomáhá?

Informované okolí, vstřícný učitel, chápající vedení, které se nadržuje striktně předpisu a umožní kreativitu při volbě WC, šaten, oslovení tak, aby potřeby mých klientů byly co nejlépe naplněny a nedocházelo k nadbytečným stresům.

5 VÝVOJOVÉ FÁZE UVĚDOMOVÁNÍ A PROSAZOVÁNÍ POHLAVNÍ IDENTITY U TRANSSEXUÁLNÍCH DĚTÍ A DOSPÍVAJÍCÍCH

5.1 Úvodem - předmět badatelského zájmu

V této části nezabývám formováním a podmíněností pohlavní identity, která je dle Freudovy psychoanalýzy dána identifikací, dle environmentalistických teorií výchovou v genderové roli a dle biologizujících teorií prenatalně vývojem příslušných center mozku.

Od etiologie v tuto chvíli odhlížím, abych mohl zkoumat něco jiného: proces postupného uvědomování si a prosazování vnitřní pohlavní identity transsexuálních adolescentů ve vnějším světě sociálních vztahů.

Uvědomování si své identity v se děje v intimním prostoru osobnosti, do kterého je přístup zvenčí omezen různými bariérami, a to včetně tělesné, což u transsexuality platí dvojnásob. *Prosazování* identity se pak děje na sociálním území a má veřejnou dimenzi.

5.1.1 Inspirační zdroje

Určitá základní kostra vývojové trajektorie zrání pohlavní identity u transsexualismu mi částečně emergovala již během analýzy jednotlivých příběhů. K nápadu podrobněji rozpracovat naznačená vývojová stádia a pokusit se je nějak smysluplně uspořádat mě

přivedla Marciova koncepce, ve které popisuje různé kvalitativní úrovně aktuálně dosažené identity.

5.2 Čtyři typy identity podle Marcii

Marcia navázal na Eriksonův přístup k životnímu období adolescence jako k úkolu hledání sebe sama. Ve své teorii nabízí celkem čtyři možné profily identity, při jejichž klasifikaci pracuje se dvěma klíčovými pojmy: *krize* a *závazek*.

Krizí stejně jako Macek rozumí takové období, „kdy je adolescent vtažen do procesu volby a rozhodování v důležitých oblastech současného a budoucího života (životní filosofie, vztahy, volba povolání - pozn. autora). Jinak řečeno, je to proces aktivního hledání a objevování“ (Macek, str. 20). *Závazek* je vyjádřením investice a zodpovědnosti, kterou člověk přijímá spolu s určitým životním cílem a programem.

Kombinace přítomnosti či nepřítomnosti obou těchto charakteristik pak dala vzniknout čtyřem teoretickým stavům identity (viz Tabulka 1):

Tabulka 1: Kritéria typů identity podle Marcii (1980, str. 162)

Status identity				
Aktuální pozice	Dosažená identita ⁵⁹ (achievement)	Předčasně uzavřená (foreclosure)	Difúzní, rozptýlená (diffusion)	Nezávazná identita (moratorium)
Krize	Přítomná	Chybí	Může či nemusí být přítomná	Přítomná
Závazek	Přítomný	Přítomný	Chybí	Chybí

5.2.1 Rozpracování Marciových myšlenek z perspektivy vývoje

O těchto typech identity lze uvažovat také jako o vývojových úrovních nebo fázích, kterými adolescent prochází na své cestě hledání sebe sama. O vývojovou klasifikaci se pokusila Krogerová, která došla k závěru, že přechod do dospělosti probíhá v pořadí: rozptýlená identita - předčasné uzavření - moratorium - dosažení identity (Macek, 2003).

Podle Marcii na konkrétní trajektorii jednotlivce příliš nezáleží. Je pouze nezbytné, respektive platí, že moratorium s jeho krizí a experimentováním předchází

⁵⁹ Vhodnější by byla možná *dosažovaná* než jednorázově *dosažená* identita v tom smyslu, že se jedná o vždy znovu aktualizovanou volbu, jak naznačuje přítomnost krize. Macek (2002) překládá Mariův termín *identity achievement* jako *aktivní hledání*.

plnohodnotnému dosažení identity (achievement) - jinudy cesta nevede. Dosažená identita je finálním stádiem a jako taková je spojena s prohlubováním „sebereflexe, s aktivitou a se subjektivní potřebou vytvořit smysluplnou kontinuitu mezi vlastní minulostí, přítomností a budoucností.“ (Macek, 2003, str. 21)

5.3 Teorie vývoje pohlavní identity na transsexuální trajektorii

Marciovu myšlenku různých statusů identity jsem aplikoval na specifickou vývojovou cestu adolescentů s transsexuálním problémem a pokusil jsem se o obdobnou periodizaci procesu dosahování, respektive prosazování jejich identity. Na následujících stránkách podávám přehled navrhovaných statusů identity tak, jak se mi podařilo je z jednotlivých příběhů extrahovat, pojmově uchopit a zpracovat.

5.3.1 Klasifikační kritéria jednotlivých vývojových stádií identity

Dospěl jsem ke 4 základním statusům identity. Jako klasifikační kritérium jsem zvolil vzájemný vztah mezi třemi proměnnými:

1. vnitřní, psychickou pohlavní identitou (tj. subjektivním pocitem příslušnosti k tomu či onomu pohlaví),
2. vnější, sociální genderovou rolí a
3. vlastní aktivitou jedince, která respektuje buď:
 - a. vnitřní (psychickou) realitu, a je zaměřena na (3a) prosazení psychické identity ve vnějším sociálním světě; nebo respektuje naopak
 - b. vnější (sociální) realitu, a je tedy zaměřena na (3b) adaptaci na očekávanou genderovou roli.

Navrhované kategorie, které shrnuje tabulka (viz Příloha Tabulka 2), jsou jedny z možných. Ve své čisté podobě se v reálném životě vyskytují asi jen zřídka.⁶⁰ Takto načrtnuté rozdělení jednotlivých fází také rozhodně není vyčerpávajícím popisem celkové trajektorie možného vývoje. Spíše jen umožňuje snadnější orientaci na složité cestě, kterou při svém hledání procházejí děti a dospívající, kterým se transsexualita postavila do cesty jako náročná překážka, kterou museli zdolat.

⁶⁰ Podobně jako jiné hypotetické konstrukty a jazykové výrazy, které byly do psychologie zavedeny v rámci snah o utřídění poznatků o člověku. Například Hippokratův melancholický temperament, Sheldonův mezomorfní somatotyp, Jungův typ vědátorské osobnosti a mnohé další jsou vlastně jen aristotelovskými formami, jejichž látková (obsahová) „náplň“ reprezentuje či vystihuje původní teoretickou formu jen do určité míry.

5.3.2 Charakteristika jednotlivých vývojových stádií

5.3.2.1 Neuznaná identita:

- psychická identita a vnitřní prožívání není okolím akceptováno,
- sebeprosazující tendence a snahy dítěte jsou odmítány a je vyvíjen tlak směrem k adaptaci na očekávanou genderovou (pohlavní) roli,
- na straně dítěte dochází k postupnému psychickému vyčerpání, úbytku sil a většímu či menšímu útlumu sebe-prosazujících aktivit,
- aktuální status identity pomalu mění své charakteristiky a mění se z tzv. *neuznané na zapomenutou*.

5.3.2.2 Zapomenutá identita (rezignace, nebo přijetí opačné role):

- u dítěte se začínají objevovat pokusy o hledání východiska z neřešitelné situace snahou o adaptaci, výsledkem je určitý kompromis mezi spontánní tendencí vyjádřit vnitřní dispozice a nutností uspokojit sociální očekávání,
- v důsledku toho jeho jasné vědomí vlastní pohlavní identity časem pozvolna slábne, eventuálně se vytrácí docela,
- dítě/adolescent přistupuje k přijímání a vytváření copingových strategií pro přežití v očekávané genderové roli,
- buduje poměrně masivní psychické obrany v psychoanalytickém slova smyslu,
- potlačené obsahy se mohou příležitostně objevovat a činit dítě/adolescenta nejistým,
- situace může v zásadě vyústit do dvou základních výsledků:
 - úplná nebo částečná rezignace a nezájem,
 - opakované hledání a vyvíjení identitního úsilí, které se může ubírat opět dvěma hlavními směry:
 - buď se po čase skrze zapomínání, přehlížení vnitřních pohnutek, sebeodcizení a pokusy o adaptaci opět stáčí a vrací zpět stádia *zapomenuté identity*; nebo
 - směřuje k hlubšímu sebeuvědomování, k postupnému přijímání nejvnitřnějšího založení, odhlížení od společenských očekávání a tím zvolna posouvá aktuální identitu směrem k jejímu znovu-uvědomení.

5.3.2.3 Znovu-uvědomená identita:

- dochází k selhávání psychických obran/zábran buď pod dojmem kritické události a/nebo vlivem chronického stresu daného jednak subjektivně pocíťovaným diskomfortem a/nebo opakovaným a vleklým neúspěchem v sociálně očekávané genderové roli,
- důsledkem bortících se obran je opětné vynořování původního komplexu já (zasunuté vzpomínky, pocity, přání),
- aktualizují se staré otázky a pochybnosti z období neuznané identity,
- dochází k bilancování a revizi platnosti původně neuznané identity, což může vést ke dvěma výsledkům:
 - buď k opětovnému odmítnutí sociálně neuznané pohlavní identity, návrat do stádia zapomenuté identity a k další, často ještě intenzivnější snaze o adaptaci a o úspěch v původní genderové roli, nebo
 - k dalšímu prohlubujícímu se rozpomínání na dříve neuznanou identitu, na své pravé „já“ a dříve či později pak i k radikálnímu rozhodnutí svou pohlavní identitu prosadit a realizovat i ve vnějším světě sociálních vztahů.

5.3.2.4 Prosazená

- znovuuvědoměná (původně neuznaná) identita je vnitřně přijata jako osobní hodnota,
- je vynaloženo značné úsilí na její uznání ve vnějším světě sociálních vztahů a institucí prostřednictvím procesu tzv. přeměny pohlaví,
- v jeho průběhu je identita opakovaně zpochybňována jak ze strany sociálního okolí, tak často i samotného dospívajícího,
- vnitřní identita je nakonec definitivně prosazena (minimálně úředně) dokončením procesu tzv. přeměny pohlaví

5.4 Srovnání s Marciovými stádii

Položil jsem si otázku, zda existují nějaká spojení nebo podobnosti mezi Marciovými a mými stádii. Než přistoupím k jejímu prozkoumání, připomínám, že Marciova 4 stádia jsou: *moratorium*, *diffusion*, *foreclosure* a *achievement*; já zavádím kategorie *neuznaná*, *zapomenutá*, *znovuuvědoměná* a *prosazená (pohlavní) identita*. Pojděme se nyní podívat, zda spolu nějak souvisí.

5.4.1 Analogie I: Marciova *nezávazná* identita - *zapomenutá* a *znovuuvědomená* identita

Účastníci výzkumu popisují poměrně dlouhé období, kdy se snažili adaptovat, ale byli znovu a znovu ve svém úsilí rušení něčím, co by bylo možné nazvat jako znepokojující vzpomínky či tušení a/nebo nezapadající pocity a přání. Z fáze *zapomenuté* identity se tak dostávali do fáze *znovuuvědoměné* identity, ale protože na této rovině často nenacházeli řešení, vraceli se zpět k pokusům o adaptaci na určenou sociální roli. Takhle se mohli „zacyklit“ na několik let, zkoušet různé strategie a různé přístupy a obě dvě zmíněné fáze v průběhu života několikrát vystřídat.

Když tento odstavec zobecním, mohu myslím říci, že obě fáze, respektive oscilace mezi nimi do značné míry koresponduje s Marciovým statutem *nezávazné* identity - a to v tom smyslu, že se v obou případech jedná o moratorium.

5.4.1.1 Moratorium - čas pro hledání a zkoušení

V naší západní kultuře se adolescentní moratorium respektuje jako určitý chráněný prostor, který umožňuje odložit náročné úkoly dospívání na později a mezi tím důkladněji prozkoumat různorodé možnosti jejich řešení (Macek, 2003).

Dospívající s transsexuálním problémem mají dobrý důvod k odkládání přijetí definitivních závazků dospělosti. Jsou chyceni v dilematu zda zůstat věrni sami sobě, nebo vyhovět sociálnímu požadavku, jehož důsledky se radikálně promítají do všech oblastí jejich života a do všech jejich plánů o budoucnosti. Dlouho váhají, přešlapují na místě a/nebo se snaží najít přijatelný kompromis. Jinými slovy je možné říci, že oscilují mezi fázemi *zapomenuté* a *znovuuvědomované* identity. Toto střídavé přiklání se na tu či onu stranu jim poskytuje čas a prostor ke zkoušení rolí a hledání sebe sama - právě v tom tkví význam moratoria.

Moratorijní oscilování, váhání a hledání pokračuje v našich příbězích tak dlouho, dokud si jejich aktéři dostatečně neujasní⁶¹ svou situaci a nerozhodnou se prosadit svou skutečnou vnitřní identitu i ve vnějším světě. Tím vstupují do poslední fáze - prosazování identity.

5.4.2 Analogie II: Marciova *dosažená* identita - *prosazená* identita

Účastníci výzkumu vypráví, jak se v poslední fázi znovu pokusili o řešení svého dilematu oním původně neúspěšným způsobem, který jako děti nezvládli. Nyní se k této

⁶¹ Ujasnění situace souvisí s jejím pojmenováním a přivedením k řeči vůbec - jakmile se naleznou slova, situace získává určitý punc reálné existence, je lépe postihnutelná a tedy i řešitelná.

možnosti znovu vrátili - už jako adolescenti - a ještě jednou bojují o uznání své druhými lidmi původně nerozpoznané a tedy ani neuznané (pohlavní) identity. Rozhodují se projít procesem tzv. přeměny pohlaví - nejkompexnějším, přesto že ne jediným způsobem, jak tohoto cíle - rozuměj uznání identity - v českém prostředí dosáhnout.

Z výše uvedeného můžeme vidět, že jejich rozhodnutí bylo výsledkem akutní identitní krize, do které byli v časovém rámci moratoria plně ponořeni - a vlastně už daleko dříve. Je-li ale *prosazená* identita následkem aktivního, upřímného a současně nelehkého hledání sebe sama, tj. je-li výsledkem moratoria a jeho krize, pak je zapotřebí zvážit možnou analogii mezi ní a Marciovou *dosaženou* identitou (achievement).

5.4.2.1 Dosažení identity - zúročení moratoria

Status dosažené identity v sobě podle Marcii kombinuje zážitek nejistoty a hledání se současným úsilím o řešení aktuálních závazků a ochotou převzít zodpovědnost za svůj život. Macek (2002, str. 21) doplňuje, že adolescent zažívá „pocit kontinuity a sebeakceptaci, posiluje svoje já a v konečné fázi je schopen sexuální intimity“.

Když se ohlédneme za jednotlivými příběhy, můžeme tam výše uvedené pocity vyčíst mezi řádky nebo přímo na nich, černé na bílém. Pro účastníky výzkumu bylo přijetí jejich vlastní pohlavní identity obrovským krokem k sebepřijetí, kdy mohli stát sami za sebou, za svým opravdovým, i když možná ne na první pohled zcela zřejmým *já*. Citovaná zmínka o sexuální intimitě je velice zajímavá a zasluhovala by detailnější pozornost, ale svým rozsahem už bohužel překračuje i tak dost široký rámec této práce. Rád bych v této souvislosti upozornil alespoň na jedno: přijetím svých vnitřních pocitů se adolescent s TRS problémem stává schopným intimity v tom smyslu, že již nemusí své city a pocity předstírat a pokoušet se o jakousi pseudointimitu. Může se ve vztahu naopak otevřít a nechat se tím druhým poznat - a to je podstata intimity, kterou Erickson chápe jako hlavní téma dalšího vývojového stádia.

Tím jsem se pokusil jsem se ukázat, že mezi oběma popisovanými statuty identity - Marciovým *achievement* a *prosazenou* identitou - panuje zřejmá shoda v uplatněných kritériích. To potom znamená, že *prosazenou* identitu aktérů jednotlivých příběhů můžeme ve světle výše uvedeného teoretického rozboru považovat za *achievement* v Marciovském i Eriksonovském smyslu slova a tedy za naplnění vývojového úkolu adolescence.

5.5 Kritická diskuse: Existuje obecná vývojová trajektorie u TRS dětí?

Zdá se, že proces dosahování identity probíhal u účastníků výzkumu v tom pořadí, jak je uvedeno v přehledové tabulce, tj.:

neuznaná identita → zapomenutá → znovuuvědoměná → prosazená identita.

K tomu je ale třeba hned dodat několik upřesňujících poznámek, protože ne všechny příběhy svědčí o stejné cestě, o stejné trajektorii. Základní trasa, nebo přesněji řečeno určité mezníky na této trase jsou společné, ale postranní cestičky se mezi nimi proplétají v každém příběhu trochu jinak. Pojd'me se nyní podívat jak.

5.5.1 Problematičnost kategorie *neuznaná* identita

Určitá problematičnost této kategorie tkví v tom, že ne všichni lidé, kteří prošli procesem přeměny pohlaví, udávají takové rané vzpomínky, které by podporovaly předpoklad její obecné platnosti. Přestože účastníci výzkumu tyto vzpomínky uvádějí, je zapotřebí se vyrovnat s řadou možných námitek.

V první řadě se jedná se o (1) retrospektivní výpovědi, které mohou být subjektivně zabarvené nebo dokonce konstruované, navíc se udávané vzpomínky (2) váží k různě starým životním obdobím a tak vzniká otázka, kdy přesně se pohlavní identita dětí s TRS dostává do této fáze. Je to hned v období prvního uvědomování, tj. kolem tří let věku, nebo až teprve později? Kdy později?

5.5.1.1 Neviditelnost fáze *neuznané* identity

Na druhé straně nelze tyto průhledy do minulosti zcela ignorovat a bagatelizovat. Retrospektivní vzpomínky se z hlediska přítomnosti mohou jevit jako poněkud účelové a především zpětně těžko ověřitelné, ale položme si otázku: když se tváří v tvář setkáme s dítětem, které aktivně prosazuje svoji z našeho pohledu zkříženou identitu, jak si to vyložíme? Jak se vyrovnáme s jeho sdělením, které pro svou aktuálnost ještě nestihlo dostat retrospektivní patinu? Budeme ho brát vážně, nebo budeme doufat, že z toho „vyroste“, že ještě „nemá rozum“, že ještě „neví“, případně tuto zprávu zcela přejdeme?

Kategorie *neuznané* identity je pochopitelně konstruovaná, vysoudil jsem ji na základě analýzy příběhů a jako taková je diskutabilní, o její „existenci“ můžeme vést polemiku. Na její obhajobu bych chtěl však upozornit, že stejně konstruovaná může být i naše „slepota“ vůči právě této interpretaci genderově nekonformního chování. Za našim odborným i laickým přesvědčením, že dítěti rozumíme, se možná skrývá neochota připustit, že by o tak

základní věci, jako jestli je dítě chlapeček nebo holčička, by mezi námi a jím mohlo vzniknout nedorozumění.

5.5.1.2 Dvě základní možné interpretace genderově nekonformního chování

Vývojovou fází určité nejistoty ohledně vlastní pohlavní identity, respektive příslušnosti přijímá většina nejen psychoanalyticky zaměřené literatury a odborníků. Některé nekonformní chování u dětí jistě je možné a vhodné vysvětlit jako vývojovou nejistotu nebo nerozlišenost ve smyslu nezralosti. V určitých specifických případech⁶² je však na místě si minimálně položit otázku, zda dítě poznenáhlu nevstupuje do období *neuznané* identity, jakkoli může být tato hypotetická kategorie vnímána jako problematická a sporná.

5.5.1.3 *Nepoznaná* identita jako alternativa *neuznané* identity

Ještě než uzavřu tuto polemiku, chtěl bych se vrátit na její začátek a dokončit myšlenku o tom, že ne všichni lidé s TRS problémem⁶³ udávají rané vzpomínky na stadium *neuznané* identity. Vidím dvě základní vysvětlení, i když nalézt by se jich dalo určitě více: (1) vzpomínky „existují“, ale byly natolik traumatické, že se v psychoanalytickém smyslu slova staly předmětem vytěsnění a nejsou (aktuálně nebo možná celoživotně) přístupné vědomé paměti (Fifková, 2002), (2) vzpomínky „neexistují“, protože pohlavní identita nebyla v dětství výrazně uvědomovaná - tedy ani prosazovaná a nemohla být proto druhými lidmi *neuznaná*.

Abych tuto eventualitu ošetřil, připojuji k navrhovaným fázím ještě *nepoznanou* identitu jako pracovní kategorii pro takové případy, kdy nebyla pohlavní identita v dětství víceméně jasně manifestovaná a k jejímu uvědomování docházelo až později.

5.5.2 Jedinečnost individuální trajektorie a posloupnosti fází

Na našich příbězích je patrné, že ne všichni lidé musí nutně projít všemi popsányými fázemi, respektive, že v rámci každého konkrétního příběhu mohou různé fáze (1) pokrývat různě dlouhé časové úseky osobní historie, (2) být různě intenzivní a (3) objevovat se buď postupně jedna po druhé nebo se zacyklit.

⁶² Nerad bych vzbudil dojem, že každé pohlavně nekonformní chování dítěte považují za první předzvěst možných problémů s identitou - to jistě ne. Vždy je třeba se ptát na kontext takové nekonformity a na to, co může být pod jejím povrchem. Je to jen hra, pohrávání si s rolemi, přirozený vývoj - nebo to vypadá jako poměrně jasná informace, kterou se nám dítě snaží sdělit? Nezačínáme ji dítěti opakovaně vracet jako „neplatnou“ a „pomýlenou“ s očekáváním její reformulace, „opravy“? Zodpovědět si na tuto otázku je obrovské dilema - jak pro rodiče, tak pro odborníky a samozřejmě i pro samotné dítě.

⁶³ Rané (předškolní) vzpomínky udává více mužů (FtM), ženy si TRS rozpor obvykle začnou uvědomovat o něco později, často v pubertě a adolescenci (Fifková, 2002).

5.5.2.1 Cesta minimální adaptace na očekávanou genderovou roli

V případě lidí, kteří se o adaptaci snaží minimálně, je fáze *zapomenuté* identity s jejím slábnoucím genderovým vědomím sebe sama jen naznačena (viz tabulka 2 odkaz 1). Možná by bylo přesnější říci, že takové děti a adolescenti spíše setrvávají někde na pomezí mezi *neuznanou* a *zapomenutou* identitou - své rodové příslušnosti si jsou stále jasně vědomi (viz tabulka 2 odkaz 1), ale už se nesnaží o její prosazení tak razantně jako dřív (viz tabulka 2 odkaz 3a), aniž by se zároveň pokoušeli o adaptaci na očekávanou roli (viz tabulka 2 odkaz 3b). Pro ilustraci takovéto trajektorie bych chtěl připomenout Lud'kův příběh. Z účastníků výzkumu je typickým příkladem výrazného ignorování tlaku na konformitu.

5.5.2.2 Cesta maximální adaptace na očekávanou genderovou roli

Na druhé straně pomyslného spektra budou zase lidé, kteří přejdou na adaptační strategie poměrně záhy a vynaloží značné úsilí na to, aby v přidělené roli uspěli. Z účastníků výzkumu je typickým příkladem v jednom popisovaném období svého života Andrej, zajímavou ilustraci adaptivních strategií přináší také Lenka.

5.5.2.3 Zacyklení nebo stagnace před stadiem prosazené identity

Mechanismus zacyklení jsem už zmínil výše, na tomto místě chci jen upozornit na jeho roli. Každou individuální vývojovou trajektorii totiž charakteristicky utváří nejen rychlost přecházení z jedné fáze do druhé, ale i počet cyklů, které teoreticky proběhnou mezi fázemi *zapomenuté* a *znouuvědomené* identity.

Tyto cykly vytváří pro řešení TRS problému jakýsi prostor moratoria: adolescent (znovu) začíná hledat svou pohlavní identitu, začíná se rozpomínat, čímž se sám sobě nebezpečně přiblíží a tak se zase stahuje zpět, dočasně zapomíná na své já, aby se mu pak znovu odvážil přiblížit - a to se několikrát a na různých úrovních opakuje. Například na rovině stylu oblékání, volnočasových aktivit, identitních pocitů, erotických fantazií apod.

Zacyklení je způsobeno rozporupnými tlaky: touhou po svobodném sebevyjádření a hlubokými obavami ze zavržení. Čím více si adolescent uvědomuje povahu celého problému, čím otevřeněji si připouští povahu fungování své psychiky a čím jasněji si uvědomuje, že své prožívání může buď akceptovat, nebo potlačovat, ale nikoli změnit, tím víc narůstá krize, kterou je nutné nějak vyřešit.

5.5.2.4 Přeměna pohlaví a další možná řešení

„Přeměna pohlaví“ je řešením, které plně respektuje psychickou identitu. Umožňuje ztotožnění člověka se sebou samým i na sociální rovině, a to včetně administrativně-právních úprav, které ovlivňují život v dospělosti daleko podstatněji než v dětství a adolescenci. Účastníci výzkumu popisují, že jim radikální řešení umožnilo být lidmi, kterými chtěli a měli být, „aby žili opravdový, vůči sobě samým upřímný a nefalšovaný život“ - právě tak jsem spolu s Helusem definoval identitu v úvodu této práce (Helus, 2003, str.147).

Ne všichni adolescenti/lidé s transsexuálním problémem přistoupí k radikálnímu řešení dilematu, ve kterém se nachází. Důvodů je jistě mnoho. Rád bych zdůraznil, že proces přeměny pohlaví není jediným možným východiskem pro člověka, který problém transsexuality řeší. S trochou nadsázky je možné říci, že existuje tolik řešení, kolik je lidí.

6 DISKUSE SE SOUČASNOU LITERATUROU

V této části bych rád dal do vzájemných souvislostí explicitní i implicitní přístupy prezentované v naší současné literatuře a podíval se, jak korespondují s myšlenkami v jednotlivých příbězích. Volím vždy jedno nosné téma, o kterém následně vedu polemiku a porovnávám pojetí prezentované v literatuře s tím, jak se k tématu vyjádřili účastníci výzkumu.

Postupně proberu následující témata:

- Zkřížená pohlavní identifikace jako pokus získat lásku rodičů versus svědecké výpovědi
- Zkřížená pohlavní identifikace jako projev tvrdohlavého odmítnutí role versus svědecké výpovědi
- Zkřížená pohlavní identifikace jako ztělesnění chaosu versus svědecké výpovědi
- Operativní řešení jako pouhý nedokonalý převlek versus svědecké výpovědi
- Zkřížená pohlavní identifikace jako zmaření možnosti zralé generativity versus svědecké výpovědi

6.1 **Přirovnání diskuse k soudnímu sporu**

Pro moderování následující debaty využívám příhodné analogie vědecky plodné diskuse a určitého „soudního“ sporu, do kterého vstupují rozporné a někdy i protichůdné teorie jako dvě „znepřátelené strany“ a ze kterého - poté, co prošly tavicím kotlem soudního

procesu - vycházejí různě pozměněné: „rozvedené“ nebo naopak sjednocené, „očištěné“ co do své platnosti a jindy „neprůkazné“ pro nedostatek důkazů nebo „obviněné“ z předpojatosti. Jejich původní teze jsou reformulované, jejich závaznost, platnost a badatelská hodnota jsou - konstruktivisticky řečeno - vědeckou obcí nově a jinak dojednané.

Právě kvůli této zajímavé nosnosti soudní analogie jsem do nadpisů zakomponoval spojku *versus* - půjde totiž o určitou rozepři, do které vstoupí dva názorové proudy, které na tyto otázky odpovídají antagonisticky.

Navíc v této části používám termín *zkřížená pohlavní identita*, kterým chci akcentovat to, jak je vnímána genderová identita „svědků“ - jak nazývám účastníky výzkumu ve zvolené analogii soudního sporu. Jejich identita je nahlížena jako zkřížená, tj. obrácená, jiná, než by měla být. Je to právě *identita*, která je „špatně“, která je obráceně, která by se měla napravit.

A co na to „svědci“?

Pojďme se nyní podívat na vlastní „přelíčení“.

6.2 **Zkřížená pohlavní identifikace jako pokus získat lásku rodičů versus svědecké výpovědi**

6.2.1 Volnost genderové role

Psychoanalytička Fraibergová (2002) vychází ze základních tezí psychoanalýzy když říká, že „skoro každé dítě prochází obdobím, kdy si hraje na bytost opačného pohlaví, a že tyto projevy nemusíme považovat za znepokojující, a není třeba kvůli nim sjednávat schůzku s dětským psychologem.“ (Fraibergová, 2002, str. 195). Současně se řadí mezi spíše volnomyšlenkářské zastánce svobody genderového projevu a tradiční dualistická schémata pohlavních rolí poněkud zpochybňuje/rozvolňuje odkazem na to, že „civilizované způsoby a chování nejsou ani maskulinní ani femininní“ (str. 201).

6.2.1.1 Sourozenecká rivalita

Fraibergová dává do souvislosti genderově výrazně nestandardní chování dítěte s (1) rodinnými vztahy a (2) (sourozeneckým) bojem o výhodnou pozici a o lásku rodičů. Etiologii pohlavně obráceného chování hledá v zoufalé snaze dítěte upoutat rodičovský zájem a zasloužit si lásku a ocenění.

Jak podle ní může vzniknout a vývojově se fixovat problém zkřížené identity?

Ke svému modelu došla Fraibergová na základě klinického pozorování a interpretace chování dívky během terapie, kdy „to vypadalo, jako by nevěřila, že může být milována jako dívka... děvčátko se nabízelo světu jako chlapec, protože věřilo, že tak bude mít větší hodnotu... nestačilo ji ujistit, že ji rodiče milují a že jí bratr žádnou část rodičovské lásky neodloudil. Potřebovala se navíc dozvědět, že ji mají rádi jako holčičku.“ (str. 197)

Fraibergová tedy předpokládá následující formativní mechanismus: dítěti se z jeho subjektivního hlediska zdá, že se mu v jeho genderové roli nedostává dostatečné rodičovské pozornosti a lásky - a pokud dojde k přesvědčení, že v opačné genderové roli by tomu tak bylo, může se rozhodnout tuto roli přijmout. Ke svému chování je motivováno touhou po (znovu)získání rodičovské lásky.

6.2.1.2 Navrhovaná prevence

Fraibergová se zaměřuje především na nutnost včasného ubezpečení, že pohlaví dítěte je žádoucí a rodiči ceněné takové, jaké (biologicky) je. Její slovní formulace přímo nenaznačují, že by obdobné situace mohly pro dítě znamenat něco víc než možnost přijetí genderově obrácené sociální role. Myšlenka, že by mohlo dojít ke konstituování obratu ve smyslu skutečného přesměrování psychické pohlavní identity je tu sice naznačena, ale zůstává spíše na pozadí: „pouze v případě, že v dívčí osobnosti převládají maskulinní sklony a feminita je odvrhována, můžeme cítit znepokojení nad dalším osudem dítěte.“ (str. 196)

6.2.1.3 Shrnutí

Můžeme shrnout, že Fraibergová nabízí jako interpretační schéma vysvětlující přijetí opačné pohlavní role, jejímž extrémním vyjádřením je podle některých autorů transsexualita (Chvála, Trapková, 2004) zoufalou snahu dítěte zhodnotit samo sebe v očích rodičů a učinit se hodným jejich lásky. Dítě, které má pocit, že je odstrčené a nemilované, přechází do opačné genderové role proto, že tak doufá získat více pozornosti a lásky.

6.2.2 Svědecké výpovědi účastníků výzkumu

Podle výpovědí účastníků výzkumu to však bylo přesně naopak: právě hrozba ztráty rodičovské lásky a možnost devalvace a zesměšnění vlastní osoby pro ně byly často silným motivem svou vnitřní tendenci k genderově opačnému chování příliš neprojevoval. Někteří účastníci popisují, jak je jejich snaha chránit rodiče před následky celé situace vedla k někdy až skutečně zoufalým pokusům se na svou biologicky danou roli a s ní spojené rodičovské očekávání adaptovat. Zařadit se do hlavního proudu, být jako ostatní a udělat

rodičům radost - o to se pokoušeli, přičemž se v tichosti vzdávali své vnitřní spontaneity a přebírali očekávanou genderovou *rolí* spíše v divadelním než čistě sociálním smyslu slova.

6.2.2.1 Boj o lásku rodičů v roli opačné vůči „zkřížené“

Když sledujeme, kam dějová linie našich vyprávění dál míří, zdá se, že skutečný, nejtvrdší a zřejmě rozhodující boj o lásku rodičů se začíná rozehrávat až teprve ve chvíli, kdy se dítě odhodlá svou osobnost již dále neskrývat a kdy definitivně odkládá maskovací mimikry své genderové role, pro ilustraci řekněme role dívčí. Potom to, co se zvnějšku jeví tak, že dítě bojuje *jako* chlapec o lásku a náklonnost, je z pohledu zevnitř bojem *opravdového* chlapce, který je však z anatomického a sociálního hlediska neviditelný.

6.2.2.2 Shrnutí

Pojďme si opět shrnout, co naše vyprávění naznačují: podle nich bazální příčinou genderově nestandardního chování není snaha získat lásku a ocenění rodičů - ty jsou tímto chováním naopak vitálně ohroženy. V zájmu zachování dobrého vztahu s rodiči dítě rozvíjí různé adaptační strategie. Své impulsy se snaží do různé míry kontrolovat a cenzurovat - nejprve jen před druhými a nakonec postupně i samo před sebou.

6.2.3 Resumé

Přejímání opačné pohlavní role může být podle Fraibergové vyjádřením pokusu o získání rodičovské lásky - snaha získat lásku a udělat rodičům radost však podle výsledků výzkumu vede naopak k úsilí o genderovou konformitu.

Příběhy neobsahují téma o tom, že problém s transsexualitou vzniká v důsledku boje o rodičovskou lásku/přízeň/ocenění.

6.3 **Zkřížená pohlavní identifikace jako tvrdohlavé odmítnutí určené role versus svědecké výpovědi**

6.3.1 Temperamentové dispozice

Chvála a Trapková (2004) jsou v otázce transsexuality zastánci teorie sociálního učení v interakci s projevy vrozeného temperamentu. Na základě svých klinických zkušeností zdůrazňují spoluurčující vliv vzdoru a tvrdohlavosti - charakteristik, které podle jejich názoru mohou výrazně přispívat ke konstituování nestandardního genderového chování, jehož krajním vyjádřením pak je podle jejich názoru transsexualita.

6.3.1.1 Tvrdohlavost, neústuponost

Autoři hovoří o dětech, se kterými se někdy v terapii setkávají, a „které si odmalička dovedou tvrdě prosazovat svou vůli i za cenu sebedestruktivních příznaků ovládajících celou rodinu“ (str. 195). V poznámce potom dodávají, že „pokud mysl takových dětí nalezne, čím může své rodiče vydírat, a pokud se to hodí, může jít o život. Jestliže se rozhodnou nejíst, hrozí, že zemřou, než by ustoupili. A jestliže se rozhodnou, že nejsou holčičkou, ale chlapečkem, dosáhnou toho za každou cenu“ (Chvála a Trapková, str. 195). Za vrozený považují autoři pouze zmíněný neústupný temperament, nikoli sexuální identitu, která v jejich pojetí může (ale nemusí) být za určité celkově nevýhodné konstelace rodinného prostředí logickým výsledkem oboustranné interakce rodina-temperament⁶⁴.

K otázce neústupnosti Fraibergová ještě podotýká, že je třeba, aby se dítě genderově opačných postojů a ambicí vzdalo⁶⁵. To udělá tehdy, když zjistí, že být „svým biologickým pohlavím“ mu přináší více uspokojení a když rodiče dítě právě takové oceňují a milují.

Pokud se však vzdát nechce, jeví se to navenek jako umanutá a neopodstatněná rigidita - dítě trvá na svém, není tvárné a flexibilní, nereaguje na výchovné intervence. Takové chování může být interpretováno jako tvrdohlavost a/nebo schválnost typu „*A just ne!*“.

6.3.2 Svědecké výpovědi účastníků výzkumu

Ale může být interpretováno i jinak: tvrdohlavost je jen negativním, Jungiánsky řečeno stínovým aspektem pevnosti, nebo chcete-li nezlomnosti, jejíž pozitivní stránkou je vytrvalost. Je to téměř totéž, jen se mění záporné znaménko hodnotícího hlediska na kladné. Jestliže takto změním úhel pohledu, potom to, co se v prvním případě jeví jako obtížná tvrdohlavost, začne vypadat více jako vlastnost, která je na cestě přeměny pohlaví nepostradatelná. Povaha obtíží, kterým dospívající na své cestě musejí čelit, je bez výrazné dávky vytrvalosti v podstatě nepřekonatelná. Dokonce jsem toho názoru, že dospívající bez vytrvalého hledání odpovědi na otázku *Co je tady špatně, co nesedí?* svou skutečnou identitu ani nemůže najít, protože zůstává ve stadiu zapomenuté identity.

6.3.3 Resumé

To, co Chvála s Trapkovou považují za komplikovanou tvrdohlavost s predisponujícím vlivem, můžeme naopak z hlediska výsledků výzkumu chápat jako temperamentovou

⁶⁴ V této souvislosti mluví o dvou významných charakteristikách temperamentu: o neústupnosti, a pak o temperamentových vlastnostech charakteristických spíše pro opačné pohlaví, než je biologické pohlaví dítěte.

⁶⁵ Doslovná citace: „Je třeba, aby se jich (chlapeckých postojů) dívka vzdala, protože být děvčátkem jí přináší více uspokojení.“ (Fraibergová (2002), str. 198)

vlastnost, která (1) opakovaně přivádí adolescenta k vyvíjení identitního úsilí, a která mu následně (2) pomáhá vytrvat při zdolávání překážek v procesu přeměny pohlaví.

Na důležitosti role, kterou u transsexuálních jedinců hraje temperament, se tedy společně shodneme. Ale zatímco oba autoři vidí „nezlomnost“ v jednoznačně negativním světle jako nežádoucí napomáhání fixace „omylu“ nebo „trucu“, já z jednotlivých příběhů vyčítám naopak významnou roli jejího kladného aspektu, který slouží jako hnací síla identitního hledání.

6.4 Zkřížená pohlavní identifikace jako ztělesnění chaosu versus svědecké výpovědi

6.4.1 Chaos

Výstřední myšlenku, že transsexualita, respektive její nositel, je ztělesněním pohlavního chaosu explicitně nabízejí ve své publikaci Chvála a Trapková. Toto pojetí vychází z jejich zájmu o transgenerační zkoumání (1) narůstání genderového chaosu v rodinné historii a (2) postupného zesilování zmatků v pohlavní identitě rodičů a prarodičů transsexuálního dítěte.

6.4.1.1 Splývání genderových rolí

Jsou přesvědčeni, že v historii takových rodin se původně poměrně vzdálené tradiční genderové role mužů a žen k sobě začínají nenápadně přibližovat a postupně splývat, až nakonec přestává být jasné „kdo je kdo, kdo vládne spíše jazykem mužským a kdo ženským, ke které sexuální identitě kdo patří a jak se situace narozených dětí stává z generace na generaci nepřehlednější. Až v té poslední se narodí jedinec, který chaos doslova ztělesní: cítí se být zástupce opačného pohlaví, než je jeho biologické.“ (Chvála a Trapková, str.191). Možnou prevencí transsexuality pak autoři spatřují v systematické práci na celospolečenském doceňování významu mužského a ženského jazykového modu v rodinách (nebo trochu jinak řečeno mužského a ženského způsobu vztahování se k druhým) a udržování tradičního dichotomického pojetí genderových rolí a úkolů v rodině.

6.4.1.2 Atribuce chaosu

Úvahy o zmatenosti a chaosu, který vládne v myslích transsexuálních lidí, nejsou nijak nové. Jejich kořenem je určitá nepochopitelnost psychofyzického nesouladu, který je podstavou věci. Z hlediska druhých lidí je transsexuální člověk vnitřně zmatený, protože

nemá jasno v tom, co oni jasně vidí na první pohled. V důsledku toho je pak chaos sociálně atribuován člověku s transsexualitou a stává se následně *jeho* charakteristikou⁶⁶.

V tom právě tkví jádro vzájemného nedorozumění: to, co se vnějšku jeví jako (biologicky a sociálně) evidentní, je v přímém rozporu s tím, co se jeví jako vnitřně (psychicky) evidentní jednotlivci. Pojd'me se proto nyní podívat, zda, a pokud ano, tak kde a jakým způsobem vnímali chaos ve svém životě účastníci výzkumu.

6.4.2 Svědecké výpovědi účastníků výzkumu

O nejasnosti, zmatku a můžeme říci dokonce galimatyáši, hovoří všichni, a táhne se všemi příběhy jako červená nit. Na tomto místě je však třeba podotknout, že chaos je jen podmnožinou, nebo chcete-li komponentou z mnoha dalších, které dohromady tvoří pestrou směsici hojně popisovaných nepříjemných pocitů.

6.4.2.1 Chaos v sociální sféře

Účastníci popisují zmatek prakticky ve všech sociálně zabarvených oblastech svého života. Také se zdá, že mimo dosah sociálních situací se nepříjemné pocity redukovaly - v osamocení si od nich mohli částečně odpočinout. Naproti tomu ve společensky genderově jasně diferencovaných situacích jejich subjektivní pocity nepořádku, chaosu a celkové nepřiměřenosti naopak kulminovaly a stávaly se až nesnesitelnými.

6.4.2.2 Shrnutí - transsexuální situace se pojí s chaosem

Můžeme tedy zatím shrnout, že v souladu s citovaným názorem Chvály a Trapkové zde jisté spojení transsexualita-chaos existuje - účastníci výzkumu ho popisují a intenzivně prožívají zejména v genderově diferencovaných sociálních situacích. Zbývá nám prozkoumat ještě poslední, velice citlivou otázku: zda se sami cítí být ztělesněním chaosu.

6.4.2.3 Je původní povaha identity chaotická?

Z určitého hlediska možná můžeme v něčem souhlasit, protože celkové sebehodnocení účastníků výzkumu se v retrospektivě jejich příběhů jeví jako mimořádně nízké. Adolescenti sami sebe líčili jako zruďné, divné, odsouzeníhodné.

Při vyvozování závěrů však musíme postupovat pomalu, opatrně a v první řadě si položit otázku kde vlastně leží kořeny jejich sebepojetí a sebehodnocení⁶⁷? Prvotní verze jejich

⁶⁶ Pokud chceme být spravedliví, je třeba konstatovat, že určitý chaos se týká všech zúčastněných: vzniká v sociálních situacích, a tak se nejistí nebo zmatení mohou cítit v daném kontextu všichni aktéři. Úsměvnou perličkou je, že glosu o chaosu je často možné vztáhnout dokonce i na odborné používání pojmů, které mají tyto situace a stavy popsat.

dětských představ o sobě samých jsou spontánní a bezelstné - jako u dětí bývají - a teprve v důsledku přetrvávajících rozpačitých a/nebo odmítavých reakcí okolí dochází k jejich přehodnocování. Příběhy ukazují, jak se v dětství nad svou identitou zarazili, jak uvažovali nad povahou disharmonie vnímané mezi nimi a druhými lidmi a hledali chybu - většinou sami v sobě. Není to nic překvapivého když si uvědomíme jejich pozici: které dítě může osamoceně čelit zbytku světa?

6.4.2.4 Umíst'ování chaosu dovnitř

Kontext tohoto intrapsychického umíst'ování chaosu do sebe samých může být podle mého názoru časově spojen s fází zapomenuté identity, kdy si dítě v důsledku sociální korekce již není samo sebou zcela jisté, nedokáže si přesně uvědomit a neumí jasně pojmenovat své pocity. Důsledkem této ztráty kontaktu se svým cítěním je, že dítě/adolescent pak ve zvýšené míře vnímá emocionální chaos a hlubokou nejistotu ohledně „správnosti“ požadavků, které jsou na něj okolím kladeny. Slovo „správnost“ dávám do uvozovek - adolescent si většinou racionálně uvědomuje, že vnější logika věci je jasná, ale současně vnitřně vnímá, že něco uvnitř něho emočně nehraje, nezapadá. Situaci se pokouší nějak zvládnout, uspořádat, a vysvětlit ji sobě i druhým. Volí k tomu nejrůznější strategie, z nichž některé mohou z vnějšího pohledu chaos jen umocňovat.

6.4.2.5 Umíst'ování chaosu vně

Protože lidé se většinou z globálního hlediska dlouhodobě nesmiřují se situací, ze které vycházejí v nepříznivém světle, pokoušejí se nalézt takové vysvětlení a řešení, které by bylo přijatelné a za které by současně nemuseli platit ztrátou sebeúcty. Také v našich příbězích pokusy o nejrůznější řešení gradují až ke kritickému bodu, kdy si adolescent uvědomí, že v otázce chaosu záleží na úhlu pohledu: třeba nejsou chaotičtí a zmatení oni sami - chaotická může být jen jejich situace. Jinak řečeno: připustí si tezi, že primárním zdrojem chaosu není nutně jejich osobnost, ale že stejně dobře jím může být vzájemné nedorozumění, které vzniklo mezi nimi a druhými lidmi. Toto je zřejmě nejdramatičtější chvíle dějové linie, kdy se přehazuje výhybka. Směr vyprávění se přesmykne, všechno se vrací se na původní kolej a adolescent začíná pomalu a pracně navazovat zpřetrhané předivo svého životního příběhu tam, kde sám sebe kdysi opustil.

⁶⁷ Obojí se je výsledkem interakce sociálního prostředí a osobnosti.

6.4.2.6 Primární původ chaosu

Ale vraťme se k úvahám o původu chaosu a pohlavních zmatků. Máme zde proti sobě dříve uvedenou myšlenku, že zdrojem či přímo ztělesněním chaosu je sám adolescent s transsexuálním problémem. Jak jsem se pokusil z jednotlivých příběhů mezi řádky vyčíst, zdá se, že tento nelichotivý ortel adolescent za určitých podmínek přijímá.

Čím jasněji si však znovu začíná uvědomovat svoji skutečnou identitu, tím méně je ochoten tuto nálepku akceptovat - právě proto, že má v otázce své identity jasno. S tím, jak začíná postupně i s druhými lidmi vyjednávat svůj nový sociální status, situace se stává přehlednou a chaos mizí ze scény. Nakonec je vystřídán nově dojednanou sociální identitou, která teď už navenek konvenuje s vnitřní pohlavní příslušností adolescenta⁶⁸.

6.4.3 Resumé

Závěrem tedy můžeme konstatovat, že chaos bezpochyby je souputníkem problematiky zkřížené identity (respektive transsexuality). Konstituuje se jako (1) výsledek neporozumění mezi dvěma stranami (dítětem a jeho okolím), jejichž prvotní koncepce o pohlavní příslušnosti jsou chaosu-prosté, avšak protikladné. Chaos je také (2) součástí vznikající komunikační bariéry.

Protože v takové situaci stojí dítě samo proti převaze dospělých, většinou bývá doprovodný chaos atribuován jemu. Názor, že ono samo je ztělesněním chaosu, můžeme potom chápat jako krajní pojetí této atribuce. Vzhledem k tomu, že dítě je do značné míry závislé na hodnocení druhých, často toto sociálně komunikované sdělení internalizuje jako devalvující soud o hodnotě své osobnosti. Určitá externalizace chaosu, jeho umístění stranou, následně oběma stranám naopak umožňuje (1) větší kritický odstup a dává (2) prostor k zahájení vyjednávání o vnitřní identitě dítěte a odpovídající vnější genderové roli.

6.5 Operativní řešení jako pouhý nedokonalý převlek versus svědecké výpovědi

Jsem toho názoru, že téma hodnoty operativního řešení, přestože je ohnisku této práce zdánlivě poměrně vzdálené, si pro svou závažnost zaslouží detailnější prozkoumání. Celkové vnímání a hodnocení operací v kontextu procesu přeměny pohlaví má totiž dva zásadní dopady, a to: (1) na všechny zainteresované profese, a tedy i na pedagogickou

⁶⁸ Sociální identitu zde chápu ve smyslu všeobecně uznávané genderové role ve společenství druhých lidí, řečnická se o vyjednávání pohlavní identity, která již předem existovala a dojednávání nové sociální identity sama podnítila

obec, (2) na všeobecné vnímání procesu přeměny pohlaví v širším celospolečenském kontextu.

Ještě než se pustíme do diskuse, bude užitečné se podívat na dva obrázky, který nám usnadní pochopení podstaty sporu a zřehlední následující úvahy (viz příloha Obr. 3,4).

První schéma je znázorněním situace člověka s transsexuálním problémem ještě před tím, než ho začne radikálně řešit. Ilustrace barevně vyjadřuje, že jeho psychická identita není pro okolí skrze „sociální brýle“ dostatečně čitelná (v důsledku čehož může vznikat chaos, viz. výše). Na druhém schématu můžeme vidět, jak problém s „nečitelností“ mizí, ačkoli je současně zřejmé, že „změna pohlaví“ má své biologické limity a realizuje se jen na některých úrovních.

Nyní mohu přistoupit k porovnání názoru na operace uvedeného v nadpise s výroky účastníků výzkumu.

6.5.1 Operativní řešení - proti

Jedním z často zmiňovaných argumentů proti operativnímu řešení je poukaz na jeho nedokonalost či marnost. Tento názor zastávají především stoupenci environmentalistických etiologií transsexuality, kteří se orientují na neinvazivní psychoterapii transsexuality a léčbu slovem.

Podrobný výčet negativ operativního řešení přináší Chvála a Trapková, když říkají: „Přeměna transsexuála není ani po nevratném chirurgickém zásahu do tělesného schématu nikdy (a) fyzicky úplná a (b) psychologicky důsledná. Nesporně jde o poruchu o to závažnější, že se dnes řeší operativně (c) nikoli proto, aby byla vyřešena, ale (d) aby se kosmeticky zakryla. Skutečná změna tělesného pohlaví není možná, jde jen o více či méně (e) zdařilý převlek zevních pohlavních znaků, aby právě jen navenek konvenovaly s prožíváním sexuální identity, které jedinec změnit nedokáže.“ (Chvála a Trapková, str. 191)

Pojďme blíže prozkoumat tato jednotlivá tvrzení.

6.5.1.1 Otázka psychologické důslednosti I

Otázku (a) fyzické úplnosti operativní přeměny ponechám pro tuto chvíli na okamžik stranou a začnu s problematikou (b) psychologické důslednosti přeměny pohlaví. Je potřeba se ptát, zda v procesu přeměny pohlaví vůbec dochází kromě tělesné změny také k nějaké přeměně v psychologickém slova smyslu, a pokud ano, tak k jaké. Zároveň bude výhodné si konstrukt *psychika* pracovní rozdělit na dvě části - na pohlavní identitu a na

ostatní charakteristiky (povahové vlastnosti, vlohy, nadání, IQ atd.). Naše následující debata pak bude srozumitelnější a umožní nám vyhnout se nežádoucím generalizacím.

Podle vyjádření obou výše uvedených autorů se zdá, že v určitou proměnu psychiky věří, ale nepovažují ji za dostatečnou a vztahují k ní slovní spojení *nedůsledná přeměna* - a to i po operačním zákroku, a patrně tedy také před ním.

Podle vyjádření obou autorů se zdá, že o psychologické realnosti původní prožívané identity nejsou vlastně příliš přesvědčeni. Když hovoří o svém klinickém případě klienta (FtM), nazývají ho střídavě Patrikem a Boženou. To samo o sobě by samozřejmě mohlo být chápáno jako pokus popsat situaci, která je jiným způsobem skutečně obtížně postižitelná. Jejich další popis, např. „žena převlečená fyzicky do muže“, nebo „změnit se fyzickým povrchem i úředně z ženy v muže“ však už poměrně jasně vyjadřuje jejich stanovisko: skutečnou podstatu pohlavní identity člověka spatřují nikoli v jeho psychické vybavenosti, nýbrž v jeho biologickém základu⁶⁹. Právě od něho totiž odvozují rodovou příslušnost, která je trvalého charakteru. V jejich pojetí ji proces přeměny pohlaví nijak zásadně nemění - změny jsou tedy jen „naoko“, pouze „jakoby“, nanejvýš „povrchové“, jak ukazuje i citace:

„vzal na sebe nevratný „převlek“ do mužské podoby, který měli rodiče pro svou dceru „přichystaný“ nejméně dvěma předchozími generacemi...“ (str. 194)

6.5.1.2 Otázka fyzické úplnosti

Výše uvedené výchozí stanovisko autory nevyhnutelně vede ke skeptickému a spíše odmítavému pohledu na operace, protože ty skutečně upravují tělesné schéma jen na určitých úrovních (viz. obrázky), nikoli na všech.

Pohled všech účastníků výzkumu na problematiku operací je v otázce hodnocení diametrálně odlišný. Operace pro ně znamenala významný životní mezník, kterého se pochopitelně obávali, ale na který se současně těšili jako na bránu do skutečného života, kdy (a) již nebudou muset předstírat a (b) budou společností uznáni i po právní stránce (doklady) jako plnohodnotní příslušníci svého (psychického) pohlaví.

A tady nacházím určitý styčný bod obou protikladných přístupů: je jím otázka *fyzické* plnohodnotnosti nebo jinak řečeno úplnosti člověka.

⁶⁹ Uvedený názor, že základem pohlavní identity je anatomie, je nevýhodný v tom, že může vést k celé řadě neřešitelných dilemat v nejasných případech. Nedokáže totiž otázku o pohlavní identitě *kongruentně* zodpovědět tehdy, kdy je biologický základ buď na první pohled nejednoznačný (intersex) nebo mezi jednotlivými rovinami biologického pohlaví panuje nesoulad - která z rovin je potom určující - anatomická, gonadální, hormonální nebo chromozomální? Pokud je to ta viditelná, tj. anatomická, proč právě ona hraje určující roli? Protože je evidentní? Na jaké rovině?

6.5.2 Svědecké výpovědi účastníků výzkumu

Účastníci výzkumu jednoznačně vyjadřují, že si jsou svých určitých omezení a hranic velmi dobře vědomi. Někteří také realisticky konstatují, že výsledky operací mohly být lepší. Tento bod je tedy pro oba názory společný: pooperační stav nehodnotí jako stoprocentně dokonalý, zejména po anatomické stránce. Účastníci výzkumu se však diametrálně liší v jeho interpretaci v širším kontextu svého života. K řekněme „limitovanému“ výsledku operací přistupují jako k životní výzvě, která v žádném případě není jednoduchá, ale na druhou stranu také ne nepřekonatelná.

6.5.2.1 Odložení neviditelnosti

Operaci (+ hormonální terapii, respektive výsledek obou) chápou jako možnost, jak se jejich vnitřní *já* může stát pro druhé lidi viditelné a následně i pochopitelné. Chování, které se dříve zdálo být paradoxní, se „odmaskováním“ jejich vnitřní identity stává srozumitelné. To, co od operace očekávají, je změna genderového „odrazu“, který dorazí k „sociálním brýlím“ (viz obr. 4), takže *právě* „navenek konvenuje s vnitřní identitou, kterou člověk změnit nedokáže“ - a v tomto stádiu o to už ani neusiluje, abych parafrázoval výše uvedenou citaci.

6.5.2.2 Otázka zdařilého převleku

Z pohledu účastníků výzkumu tedy operace není a ani nemůže být „více či méně zdařilý *převlek*“. Převlek znamená *pře-strojení* se za někoho jiného, a to se „přeměnou pohlaví“ z jejich subjektivního hlediska neděje.

Pokud by příměr převleku vůbec použili, tak naopak pro období *před* coming outem a *před* operací, které se někdy charakterizuje populární frází „vězeň ve špatném těle“, přestože přesnější by asi bylo „vězeň ve špatné roli“. Ať tak či tak, toto úsloví vyjadřuje, že „vězeň“ je zamaskován, převlečen za někoho, kým po duševní stránce není. A naše příběhy vypravují o tom, jak i přesto nějaký čas *hraje* tu roli, kterou mu převlek ukládá - více či méně zdařile.

6.5.3 Shrnutí - část I

Pojďme si shrnout, co bylo zatím řečeno: k otázce „fyzické neúplnosti“ je možné konstatovat, že existuje určité všeobecné přesvědčení o tom, že výsledek operace je relativně vzdálen ideálnímu stavu. Z toho faktu pak vychází odmítavý postoj, který pohlíží na operativní zásah jako na mutilující, čistě „kosmetický převlek“, který současně

neumožňuje ani dostatečně důslednou psychickou přeměnu v příslušníka opačného pohlaví - a tak tento převlek vlastně ani nemůže pořádně sedět, pasovat.

Stanovisko účastníků výzkumu akcentuje odlišnou stránku věci, když (1) akceptuje nezbytnost operativního zásahu (s jeho pozitivy i s jeho nedostatky) jako podmínku dalšího nutného kroku na cestě k vysvobození z „nepatřičného *převleku*“, kterým je pro ně genderová role vázaná na jejich původní biologicky podmíněný vzhled, a současně (2) oceňuje operace jako prostředek jak konečně získat „přiměřený *oblek*“ - vzhled a genderovou roli, které jim duševně padnou přesně na míru.

6.5.4 Otázka psychologické důslednosti II

Pojďme se ještě jednou vrátit k otázce (b) psychologické důslednosti, kterou jsem výše načal diskutovat o tom, do jaké míry je psychická identita vnímána jako reálná. V souvislosti se zdůrazňováním nedokonalých výsledků tělesné přeměny hovoří Chvála s Trapkovou také o určité nedůslednosti změn psychických. Nedůslednost spatřují v jisté dvojakosti osobnostních aspektů, kterou u svých klientů pozorovali během terapie. Psychiku transsexuálních klientů charakterizují slovem „podobojí“, tj. ve smyslu neurčité směsice: *trochu* ženská, *trochu* mužská; to uvádějí jako významné potvrzení toho, že přeměnu nikdy není možné dotáhnout do konce, kompletně, důsledně, s pečlivou pozorností věnovanou i těm nejmenším detailům. Tady se ještě na chvíli zastavíme.

6.5.4.1 Repertoár dvojakosti

Zmíněnou dvojakost popisují autoři takto: FtM „spíše rozšiřují svůj ženský repertoár o mužské projevy a chování, jako by vyrovnávaly jejich nedostatek v populaci, kdežto MtF... jako by na mužské vlastnosti nikdy nedosáhli“ (str. 197). Současně tím jakoby naznačují, že si mužské vlastnosti představují umístěné někde pomyslně výše: je třeba k nim dospět a dohmátnout na ně; naproti tomu ženské vlastnosti nahlíží jako snadněji osvojitelné, méně náročné, spíše ležící na dosah. V jejich formulaci zaznívá implicitní názor, že se mužem či ženou stáváme, a že toto *stát se* je otázkou schopnosti. Kdo tuto schopnost nemá, buď někam nedosáhne (MtF), a nebo se zase rozpíná někam, kam mu nenáleží (FtM).

6.5.4.2 Biologické dědictví

Na této myšlenkové linii pak dále přicházejí s tvrzením, že (FtM) si i „v mužském přestrojení ponechávali své přednostní zaměření na vztahy, tělesná sexualita je zajímala až na druhém místě, kdežto ... (MtF) toužili i v ženském převleku především po tělesném

sexu ...“. Tyto klinické zkušenosti a pozorování interpretovali jako potvrzení toho, že zde „se u obou prozrazuje jejich biologický základ i poté, co dosáhli ve společnosti akceptování opačného pohlaví“ (str. 197).

Z jejich slovních formulací vyplývá, že proces přeměny pohlaví nahlíží nejenom jako změnu tělesného schématu a sociálního statutu, ale také jako změnu v psychologickém smyslu, která je současně nějakým způsobem nedokonalá.

Zdá se mi, že při prezentaci této koncepce Chvála s Trapkovou vycházejí a zpětným odkazem se následně opět vrací k tradičnímu pojetí maskulinity a femininity jako dichotomických synonym aktivity a pasivity, dominance a submisivity atd., jejichž platnost je zvykem odvozovat z biologických rozdílů mezi muži a ženami. Tato výkladová koncepce je široce přijímána jako přirozená a samozřejmá, přestože její paušální platnost i biologická determinovanost byla mnoha výzkumy v posledních letech vážně zpochybněna (Renzetti, 2003).

6.5.4.3 Svědecké výpovědi účastníků výzkumu

Podívejme se, jak se k otázce psychických vlastností v souvislosti s přeměnou vyjadřují účastníci výzkumu. V první řadě hovoří o tom, že jim činilo značné psychické problémy se adaptovat na roli, která od nich byla očekávána. To pro ně byl tvrdý oříšek, který se jim nedařilo uspokojivě rozlousknout, ačkoliv mnozí vyzkoušeli nejrůznější strategie - jejich biologická vybavenost jim v tomto ohledu nijak nepomohla. Problém jak sladit vnější sociální roli s vnitřní prožíváním sebe sama jako muže nebo ženy nakonec řešili nikoli adaptací na biologické pohlaví a původní roli, nýbrž zahájením rozsáhlé adaptace na pohlaví psychické.

6.5.4.3.1 Tlak na konformitu

Dále popisují značný tlak na konformitu, a to v nejrůznějších aspektech včetně vlastností a psychických charakteristik, který pociťují v obou obdobích svého života: před coming outem, i po něm. Zejména po coming outu však vnímají, že se od nich očekává nějakým způsobem *vzorové, exemplární* plnění a naplnění té role, o kterou sami požádali. Líčí, jak je jim neustále nastavováno genderové zrcadlo, a jak jsou často poměrně přísně sledováni druhými lidmi, kteří se takřka mění v jakousi „genderovou policii“ a kontrolují důsledné dodržování nepsaných genderových zákonů. Paradoxně tedy může docházet k tomu, že zatímco před coming outem nebyli spontánní proto, že překračování určitých společenských limitů považovali za nevhodné, po coming outu a po dokončení celého procesu nemusí být vždy spontánní zase z obavy, aby jejich nově dojednaná sociální

identita nebyla zpochybněna tím, že by byla považována za neúplnou, nedostatečnou, nebo eventuelně nějak spojována s předcházející genderovou rolí.

Na tento mechanismus genderové kontroly upozorňuje i Fraibergová (2002), když poznamenává, že „...mnohdy je lepší, když si (chlapec) svého (genderově atypického) koníčka nechá pro sebe jako nějakou tajnou nectnost, protože mu hrozí, že přijde o status muže.“ (str. 201)

Na druhou stranu přinášejí sebrané příběhy svědectví o tom, jak se po coming outu adolescenti mohli začít svobodně projevovat a pustit se do věcí, kterých se předtím neodvážili, nebo neměli možnost je dělat.

6.5.4.4 Shrnutí - část II

K diskutované otázce psychologické důslednosti přeměny můžeme nyní shrnout následující:

Zdá se, že proces přeměny pohlaví startuje kromě fyzických změn také určitý „pohyb“ na psychické rovině. Ten je viditelný i pro okolí, a protože je s procesem časově svázán, je často vysvětlován jako jeho důsledek.

Odpověď na teoretickou otázku, zda skutečně dochází ke změnám psychiky, je však komplikovanější, protože proces přeměny pohlaví zřejmě ovlivňuje různé roviny psychiky různým způsobem.

Samotnou pohlavní identitu (psychickou základnu) nemění - podle její předlohy naopak upravuje všechny další aspekty: somatické, společenské a administrativně právní. Na těchto rovinách však mění její viditelnost. Pokud jde o ostatní osobnostní charakteristiky, respektive jejich *projevy*, můžeme na základě rozboru příběhů teoreticky předpokládat, že (1) některé se zachovávají ve více či méně nezměněné podobě (např. zájmy, nadání, IQ, temperament), (2) některé se teprve začnou projevovat (např. některé zájmy, cílevědomost) a (3) některé naopak postupně mizí (např. některé zájmy, úzkostnost, depresivita, vystupňovaný altruismus). Celkový obraz těchto pozorovatelných psychických změn může být interpretován různým způsobem, záleží na úhlu pohledu. Pro názornost uvedme dva krajní názory: konečně jsem úplně sám sebou *versus* změna psychiky není dokonalá, nese stopy „podobojí“.

Současné výzkumy naznačují vzájemné přibližování a částečné splývání těch rysů osobnosti, které byly dříve vnímány jako rodově specifické; to vede ke zpochybňování přirozenosti dichotomie různých aspektů mužské a ženské psychiky a jejího fungování (Renzetti, 2003).

Názor, že psychika lidí, kteří prošli procesem přeměny pohlaví, je „více podobojí“, může být nahlížen v kontextu výše uvedených celospolečenských změn jako poněkud jednostranná interpretace tohoto trendu. Ten je typický pro celou populaci, týká se všech, ale v případě transsexuálních lidí (zejména pokud o jejich transsexualitě víme) je možná více na očích a více se nabízí jako explikační schéma.

6.5.5 Resumé

Chvála s Trapkovou konstatují, že terapie mění *právě jen* navenek; důrazem, který kladou na slovo *jen*, akcentují především současné limity operativních zákroků, které nevidí jako dostatečně účinné a jejich terapeutický efekt spíše devalvují⁷⁰. Účastníci výzkumu naopak oceňují, že operace je mění *právě* navenek - to je také v souladu se smyslem a cílem radikální léčby (viz obr. 4).

Slovo *převlek* se mi zdá v této souvislosti nepřiměřené - naznačuje, že se jedná jen o sociální mimikry, čímž zcela ignoruje psychickou pohlavní příslušnost.

Autoři jako kritérium příslušnosti k pohlaví upřednostňují před psychickou vybaveností všechna ostatní hlediska, především vybavenost anatomickou.

Na otázku *jak* celý proces působí na psychiku a *co* na ní mění, nelze odpovědět jednou větou, protože je to otázka velice komplexní. Psychologické charakteristiky člověka jsou ovlivněny nejen biologickými, ale také psychosociálními faktory.

Můžeme shrnout, že předmětem a cílem procesu přeměny pohlaví *není* změna vnitřního založení ve smyslu změny pohlavní identity - ta je naopak tímto druhem terapie respektována a chráněna jako jedinečná a cenná. Určité psychické změny spojené s přeměnou lze připsat aktuálně probíhajícím proměnám životní situace a perspektiv do budoucna. Jiné je možné vnímat jako projev individuálního svérázu, který může, ale také nemusí pramenit z kontextu transsexuality.

6.6 Zkřížená pohlavní identifikace jako zmaření možnosti zralé generativity versus svědecké výpovědi

Jedním z nejsilnějších a nejzávažnějších argumentů obhajujících zdrženlivé až nesouhlasné stanovisko k operativnímu řešení je poukaz na ztrátu plodnosti. Fakt, že sami adolescenti se této možnosti v procesu přeměny navíc vzdávají dobrovolně, jen umocňuje

⁷⁰ Dokonalá tělesná změna přesahuje současné možnosti medicíny: operace například nemění genom člověka a chromozomální výbava tedy zůstává stejná. Limity operativních výsledků jsou vždy dány aktuálním stavem poznání v biologii a medicíně a chirurgickými možnostmi, a ty se mění. To platí nejen pro tyto druhy operací, nýbrž pro operace obecně.

celkovou kontroverznost a s ní spojené pochybnosti laické i odborné veřejnosti o správnosti a etičnosti tohoto způsobu řešení.

6.6.1 Zmaření možnosti generativity

Chvála s Trapkovou na takové rozhodnutí nahlízejí jako na zmaření možnosti dosáhnout zralého stádia dospělosti: MtF „se vnějšími znaky ztotožní s „obyvatelkami“ ženského světa, nedospěje nikdy k vývojovému úkolu generativity - přivést na svět další generaci“; FtM „se zbavuje možnosti splnit vývojový úkol generativity, porodit a vychovat vlastní děti“ (str. 196-197).

6.6.1.1 Pojetí generativity

6.6.1.1.1 Chvála a Trapková

Jak je vidět, autoři zde ztotožňují generativitu *výhradně* s biologickou plodností. To může být samozřejmě výhodné pro vystavění argumentace proti operacím. Zároveň tím ale Eriksonovské téma generativity radikálně omezují. Navíc do jednoho pytle *nesplněné generativity* současně přihazují také všechny ty, kteří neměli děti z mnoha jiných důvodů, eventuelně vychovali děti, které nebyly jejich přímými biologickými potomky; oba autoři svým výrokiem generativitu těchto lidí minimálně zpochybňují.

Jak pevná je jejich argumentační konstrukce? Abychom to mohli prověřit, položme si následující otázky: Dospívají adolescenti, kteří řešili svůj problém s transsexualitou radikálně, ke generativitě? Pokud ano, jakou má podobu? A jakou roli v tom hraje na první pohled zdánlivě „dobrovolná“ ztráta plodnosti?

6.6.1.1.2 Erikson

Generativitu lze v jejím nejobecnějším významu chápat jako dávání: ze sebe sama směrem k druhým lidem, obsahově to nejlepší, co má člověk na svém skladě k dispozici, čeho je schopen. Eriksonovo „milovat a pracovat“ je dostatečně široké, aby se do něj vešla celá škála činností a citů (Erikson, 2002).

Je třeba předeslat, že generativitu účastníků výzkumu zde můžeme zkoumat jen v omezené míře. Je to především proto, že téma generativity není předmětem této práce a v přiběžích se objevuje jen okrajově. Svoji roli tu hraje také fakt, že ani sami adolescenti ještě nevstoupili do tohoto životního stádia. Na druhou stranu o vývojových úkolech, jak je chápal Erikson, platí, že se ve skutečnosti nikdy v životě neobjevují „zčista jasna“ a také nikdy zcela nemizí ze scény. V určitých obdobích se stávají hlavním problémem k řešení a otázkou číslo jedna, ale jsou tak či onak významná v průběhu celého života.

Domnívám se proto, že téma generativity by zde nemělo být opomenuto především proto, že v kontextu hledání životního smyslu a plánů do budoucna hraje klíčovou roli. Dotýká se témat volby povolání, partnerského vztahu, rodičovské role - jinak řečeno je ztělesněním otázky „mohu druhým lidem přinést něco hodnotného, mohu je nějak obohatit?“.

6.6.1.2 Odmítnutí zralé generativity ztrátou plodnosti

Chvála s Trapkovou na tuto otázku odpovídají v podstatě záporně, když říkají, že možnosti dospět k cíli se adolescent sám zbavuje tím, že volí operaci, která ho od generativity navždy odřízne. Jinak řečeno: vybírá si cestu, která ke skutečnému dospěle zralému cíli nevede. Jeho „generativitu“ autoři popisují jako pouhou hru na „jako“, která není ani skutečná, a vlastně ani žádaná. V této souvislosti by se - z jejich úhlu pohledu - hodil termín *pseudogenerativita*: „takový jedinec vlastně jen dál přispívá k oslabování mužského (nebo ženského, pozn. autora) světa a zesiluje svým drobným přispěním poruchu celého rodu“ (str. 196).

6.6.2 Svědectví účastníků výzkumu

Co nám k tomuto tématu mohou sdělit příběhy? Můžeme v nich „zaslechnout“ několik zmínek o dávání a o obohacování ostatních lidí, přestože nejsou ústředním tématem. Za důležitý pokládám především fakt, že si účastníci výzkumu takové otázky vůbec kladou. Hledají na ně aktivně odpovědi v situaci, která je pro ně samotné nesmírně náročná, a kdy se sami musejí vyrovnávat mimo jiné také se spoustou ztrát. Přesto si můžeme všimnout náznaků toho, že se neorientují pouze sami na sebe a chtějí něco předat už nyní - a snad i později.

Andrej: „Já až donedávna jsem měl tu minulost takovou hodně zpřítomnělou. Protože jsem chtěl dát všem těm rokům, který nebyly příjemný, nějaký smysl. Takže jsem se snažil ostatním trans předávat ty informace a zkušenosti, který by mohli na své cestě potřebovat. Takže tím předáváním jsem měl pocit, že se z těch mých jinak nepoužitelných zkušeností staly hodnotný věci. Říkal jsem si „jo, nebylo to úplně k ničemu, aspoň to třeba někdo využije“. Dělal jsem to, aby ostatní nemuseli bloudit a ztrácet čas na těch samých místech jako já.“ [81]

Pojďme se nyní podívat, jak se problematika „dobrovolné“ ztráty plodnosti jeví z hlediska jedné dospívající:

Pavla: „Tak třeba co se týče dětí, tak... ve světlejších chvílkách si říkám, že třeba zkusím adopci.“ [64]

6.6.2.1 Nevyhnutelnost ztráty plodnosti

Tato citace nasvědčuje problému z poněkud jiného úhlu a můžeme ho tak spatřit v jiném světle. Pavla ze svého subjektivního hlediska nevnímá ztrátu plodnosti jako dobrovolnou, ale spíše jako nezbytnou, v kontextu svého života nevyhnutelnou. Nedá se nic jiného dělat, obejít toto místo jinudy není možné. Z jejích slov se zdá, že její biologická vybavenost je pro ni nepoužitelná, protože není v harmonickém souladu s jejími psychickými dispozicemi. Přesto si přeje dospět k cíli, kterým je v tomto případě rodičovství. Jasně si uvědomuje, že biologická cesta je pro ni uzavřená, a to dokonce bez ohledu na to, že samotná operace ještě neproběhla.

6.6.2.2 Orientace na smysluplné dávání

Zvažuje tedy alternativní cesty, alternativní možnosti, alternativní řešení. Její postoj bychom mohli shrnout jako: vím, že mám některá omezení, a nezbyvá mi, než je přijmout, protože je bohužel nezměním; přesto si myslím, že mám co nabídnout - teď jen jak to udělat?

6.6.3 Resumé

Z příběhů můžeme o generativitě vyčíst, že adolescenti nabízejí druhým to, co sami aktuálně mají, co dát mohou a chtějí. Někteří z nich jasně vyjádřili, že „vytváření“, „dávání“ a „navazování vztahů“ začleňují do svých úvah o budoucnosti jako její nedílnou součást. Jedna účastnice výzkumu dala jasně najevo, že si je dobře vědoma toho, že se nemůže realizovat ve svých *biologických* potomcích, což prožívá jako hlubokou ztrátu. Na druhé straně tento fakt nevnímá jako nepřekonatelnou překážku, která by stála v cestě tomu, aby v Eriksonovském smyslu slova dospěla ke generativitě, která může mít mnoho (jiných) podob.

Chápání generativity především jako biologické plodnosti je pro svůj výrazný redukcionismus v psychologické literatuře poměrně ojedinělé. Takové pojetí je původní Eriksonově koncepci značně vzdálené. Dovolím si dokonce konstatovat, že se podstatně rozchází s u nás rozšířeným pojetím rodiny a rodičovství jako tkaniva primárně psychických vazeb, přičemž pokrevní příbuznost *nemusí* být za *všech* okolností jejich *nutnou* podmínkou, jak zdůrazňovali Dunovský s Matějčkem (Matějček, 1994).

6.7 Epigenetický vztah identity a generativity v kontextu transsexuality

Naše diskuse otevřela ještě jeden zajímavý námět: vzájemný vztah generativity a identity. Můžeme se ptát, jak spolu tato vývojová témata souvisí a jakým způsobem se projeví pozitivní nebo negativní výsledek řešení identitní krize v následném vývoji.

Chvála s Trapkovou jsou přesvědčeni, že lidé, kteří prošli procesem přeměny pohlaví, ke generativitě nedospívají a selhávají tak - podle nich možná v dalším - vývojovém úkolu. Než tedy tuto diskusi o generativitě uzavřeme, pojdme se ještě alespoň krátce podívat na širší ontogenetický kontext, ve kterém se plnění obou vývojových úkolů odehrává.

6.7.1 Myšlenkový rámec - epigenetický model vývoje

Pokud se budeme myšlenkově pohybovat v rámci Eriksonova (2002) pojetí vývoje, můžeme konstatovat, že jedním z jeho zákonitostí je tzv. epigenetický princip. Znamená to, že jedna vývojová fáze přechází plynule v druhou, která je obvykle kvalitativně vyšší. Jednotlivá stadia není možné vytrhávat z kontextu jejich předchozího i následného vývoje, protože jsou ovlivněna pozitivními i negativními výsledky plnění předchozích úkolů.

Identita je v pořadí pátým vývojovým stádiem. S ohledem na zmíněnou zásadu epigeneze v sobě tudíž (1) obsahuje deriváty čtyř předchozích vývojových úkolů i jejich řešení a současně se (2) bude promítat do třech následujících stádií. Generativita je jakožto sedmá vývojová etapa mimo jiné ovlivněna právě způsobem (vy-)řešení identitní krize v adolescenci.

6.7.2 Adolescence a identitní dilema

Jak již bylo řečeno, adolescence se u některých dospívajících s transsexuálním problémem jakoby časově prodlužuje. Jedním z možných výkladů tohoto jevu je obtížné řešitelné dilema, do kterého je dospívající v tomto vývojovém stadiu už poměrně pevně uzamknut, a které ztěžuje a prodlužuje hledání identity.

6.7.2.1 Základna pro hledání identity

Snaha o úspěšné řešení tohoto vývojového úkolu identity v našich příbězích neustále krouží kolem otázky identity pohlavní. Podle vyprávění účastníků výzkumu bychom mohli pohlavní identitu zřejmě chápat jako určitou základnu, na níž pak adolescent staví svoji identitu v širším slova smyslu. Bez toho, že by (jakýkoli) adolescent pevně stál na své rodové základně je prakticky nemožné skutečnou identitu budovat, protože rod (gender) je jedním z nejranněji vytvářených schémat, je bazální součástí sebepojetí i všech sociálních vztahů (Renzetti, 2003).

Účastníci výzkumu popisují, jak před coming outem stojí vlastně jakoby stranou, mimo, vedle své rodové základny. Na jedné straně sami nějak cítí, že existuje, ale současně s ní nejsou zcela ve spojení. Není přirozenou součástí jejich sociální reality, existuje jen zamlčeně na prakticky neviditelné rovině. Když se pokouší se na ní vrátit, musí čelit (1) své vlastní interní cenzuře a (2) tlaku okolí na konformitu. Z mnoha různých důvodů tedy (dočasně) manévrují v meziprostoru.

6.7.2.2 Dva typy hledání: sebezapření a sebezpřijetí

V této situaci mohou zvolit mezi dvěma základními variantami řešení a při svém hledání se mohou pohybovat buď jen v konvenčních mezích, nebo překročit společenské tabu. Třetí variantou ještě může být rezignace.

6.7.2.2.1 V konvenčních mezích - sebezapření

V prostoru vymezeném jejich sociální rolí, tj. mimo platformu jejich vnitřní genderové příslušnosti, je jejich identitní úsilí buď (1) zbytečné, protože hledají na špatném místě, nebo (2) účelové - jen „naoko“, „pro formu“, aby se zařadili do hlavního proudu a nevyčnívali z davu.

6.7.2.2.2 Překročení tabu - sebezpřijetí

Druhou možností je, že se ve snaze navázat spojení se svojí nejvnitřnější podstatou odváží naslouchat sami sobě. Na svoji identitu se ptají se *především* sami sebe a sami sobě pak také zpočátku spíše váhavě odpovídají, což je v jejich situaci nevyhnutelně zavede daleko za mantinely „běžného“ adolescentního hledání a za hranice „normálního“ vůbec. Zatímco v prvním případě si identitu spíše *budují*, navíc jen za cenu sebezapření, lépe řečeno *sebezapření* a následného *sebeodcizení* (srov. Helus, 1.1.7). V tomto případě můžeme daleko spíše souhlasit s tím, že svoji identitu vlastně *nalézají* a stávají se sami sebou - v přeneseném smyslu i doslova.

6.7.2.3 Přijetí závazku

Pokud dítě/adolescent žije v sociální roli, která není v souladu s jeho prožíváním sebe sama jako chlapce či dívky, je pro něj krajně problematické přijímat jakékoli závazky s touto pro něj psychicky nepřirozenou rolí spojené. Vývoj stagnuje, nebo si hledá náhradní cestičku, pokouší se o různé okliky, vrací se zase zpět atd. Z určitého hlediska můžeme říci adolescent setrvává ve stavu nezávazné identity, pro nic definitivního se raději nerozhoduje, zkouší to i ono, ale vyhýbá se konečnému závazku (srov. 5.2, 5.3.2.2 a 5.3.2.3). A to podle mého názoru i tehdy, když dočasně nějaký závazek přijímá - pokud od

něho totiž po čase opět upouští, vzdává se ho, současně tím ukazuje, že závazek už nepřijímá zcela za svůj a že aktuálně hledá jiné, lepší řešení.

6.7.2.3.1 Přijetí závazku jako východisko z krize

Rozhodování, zda podstoupit proces přeměny pohlaví, popisují účastníci výzkumu jako nelehké, často zdlouhavé, připomínající spíše agónii než průměrnou adolescentní krizi. Jakmile se však skutečně našli a definitivně rozhodli pro cestu „přeměny“, jejich příběhy se pozvolna mění: nabírají jiný směr, krátké historiky a útržky vzpomínek jsou jinak laděné. V příbězích se najednou začíná ozývat dosud málo známý podtón závazku, který „vyjadřuje investici a současně zodpovědnost v důležitých oblastech života - člověk přijímá určitý cíl a tím i určitý program“ (Macek, 2003, str. 20). Tato kombinace přijetí závazku a předchozího aktivního hledání, je podle Marcii charakteristická pro vstup do stádia dosažené identity (identity achievement).

6.8 Resumé

Domnívám se, že příběhům můžeme naslouchat také tak, že budeme chápat rozhodnutí dospívajících projít procesem přeměny pohlaví jako ekvivalent přijetí Marciova závazku. Ve chvíli, kdy se rozhodují, si jsou vědomi toho, že na sebe berou zodpovědnost za svůj život, že ho dalekosáhlým způsobem ovlivňují; vlastně přesměrovávají.

Jejich rozhodnutí chápu jako výsledek hluboké identitní krize, ze které našli východisko - a tak dosáhli statutu dosažené identity, vyřešili vývojový úkol adolescence. Svou identitou „dospívají k sobě samým, takovým, jakými si stojí ve své pravdě“ (Helus, 2004, str. 147).

Je-li tomu tak, potom mají všechny dostupné vývojové předpoklady (rozuměj osobnostní vybavenost) uspět v následujících vývojových stádiích - jedním z nich je i generativita, o kterou se na těchto stránkách vedl závěrečný, jistě však ne poslední spor ve prospěch adolescentů, kteří prošli procesem přeměny pohlaví, a které jsem v tomto „přelíčení“ zastupoval.

7 ZÁVĚR

Co říci závěrem? je otázka, kterou si ke konci svého výzkumu položí ne jeden badatel. Zdá se, jakoby vše již bylo řečeno a opakovat jinými slovy to, co bylo sděleno dříve, se někdy zdá jako nadbytečné.

Proto od obvyklého shrnutí do hustšího koncentrátu upustím a závěrečné stránky místo toho raději věnuji určité reflexi.

Co se tedy na předchozích stránkách událo, a co se naopak nestalo, k čemu jsem dospěl a jakým konstatováním mohu své bádání ukončit?

7.1 **Zmapovat terén**

Mým hlavním cílem bylo zmapovat terén - při zpětném pohledu to hodnotím jako opravdu ambiciózní úkol, kterého se mi podařilo zhostit jen částečně. Přehled mnou navrhovaných témat přináším ve čtvrté kapitole. Roztřídil jsem je podle tradičního dělení do třech oblastí, které dohromady tvoří komplexní pohled na problematiku z určité bio-psycho-sociální perspektivy - nebo se o to alespoň snaží.

Sebrané příběhy poskytují poměrně bohatou zásobárnu materiálu, se kterým je možné dále pracovat a rozvíjet některé zde jen naznačené cesty. Do budoucna je možné myšlenkově dotáhnout do konce a eventuelně prakticky realizovat jakéhosi „průvodce“ procesem přeměny pohlaví ve školním prostředí. Obdobným způsobem se nabízí k využití tři závěrečné vzkazy, které jsou uvedeny v apendixu.

7.2 **Poukázat na možné těžkosti na cestě procesem ve škole**

To byl další z mých cílů, který se - jak se mi zdá - podařilo splnit o něco důkladněji. Ukázalo se, která témata vnímali účastníci výzkumu jako náročná, kudy vedla jejich cesta, které uličky byly naopak spíše obtížně průchodné, kudy vedly zkratky. Snažil jsem se především poukázat na pohledem zvnějšku obtížně pochopitelná specifika coming outu jako zřejmě nejnáročnějšího momentu v životě dospívajících, kteří řeší problematiku transsexuality takříkajíc z první ruky.

Také jsem chtěl upozornit na některé spíše pozoruhodné než vysloveně krizové aspekty, jako například na role jména, kterou hraje v našich životech a na možné obtíže, které mohou vznikat, když se člověk ocitne v situaci, kdy musí pojmenovat sám sebe a podobně.

Samostatná prezentace těchto náročných míst je další z možných námětů pro další práci se sebraným materiálem a s jeho případným zhodnocením při praktickém řešení dané problematiky v terénu školního prostředí.

7.3 Co se děje s identitou v opačné genderové roli?

Tato otázka prostupuje vlastně celou prací, jejímž smyslem bylo dát hlas této marginalizované zkušenosti.

Myslím, že na úplný závěr mohu konstatovat, že sebrané příběhy na tuto otázku odpovídají nepřímo tím, že vlastně naplňují jakýsi obecný scénář nebo chcete-li universální strukturu o původním řádu, který byl kdysi nějak porušen, který se dramaticky řeší a který se musí obnovit.

V tomto smyslu jsou všechna vyprávění příběhy o šťastném návratu.

1	ÚVOD	1
1.1	URČITÁ NOVOST A NEPROBÁDANOST TÉMATU	1
1.1.1	<i>Etnografický zájem</i>	1
1.2	ZKOUMÁNÍ PROBLEMATIKY TRANSSEXUALITY V ČR	1
1.2.1	<i>Dosud převažující diskurzivní pojetí transsexuality u nás</i>	1
1.2.2	<i>Zpochybnění dosavadních premis o transsexualitě</i>	2
1.2.3	<i>Objevení nového diskurzu o transsexualitě</i>	2
1.3	AKTUÁLNÍ KLIMA V ČESKÉ AKADEMICKÉ OBCI	2
1.3.1	<i>Otevřenost a víření devadesátých let</i>	3
1.3.2	<i>Kritika falešného objektivismu</i>	3
1.3.2.1	Subjektivní zatíženost každého výzkumu	3
1.3.2.2	Reflektovaná subjektivita	3
1.4	LOKÁLNÍ PRAVDA POHLEDEM ZE VNITŘ	4
1.4.1	<i>Omezení aktuálním kontextem</i>	4
1.4.2	<i>Zaujaté ponoření se do problému</i>	4
1.4.3	<i>Zhodnocení vlastní subjektivity</i>	4
1.4.3.1	Pokus o reflektovanou subjektivitu	5
1.4.4	<i>Pojetí výzkumu jako objevitelské cesty do neznáma</i>	5
1.4.4.1	Volba kvalitativní metody - narativní přístup	5
1.4.4.2	Individuální rozhovory jako prostor pro vyprávění příběhu	5
1.4.5	<i>Výzkumné cíle projektu</i>	6
1.4.6	<i>Zvolené perspektivy zkoumání a teoretická východiska</i>	6
1.4.6.1	Perspektiva zevnitř	6
1.4.6.2	Trojdimenzionální perspektiva	6
1.4.6.3	Školní pozadí	6
1.4.6.4	Teoretická východiska	7
2	VYMEZENÍ POJMOVÉHO RÁMCE	7
2.1	PSYCHOLOGIE A VYMEZENÍ POJMU <i>IDENTITA</i>	7
2.1.1	<i>Pojetí identity v psychologii - vývojový úkol</i>	8
2.1.1.1	Eriksonovo pojetí identity	8
2.1.1.2	Helusovo pojetí identity	8
2.1.2	<i>Pojmový aparát této práce</i>	9
2.1.3	<i>Intrapersonální a interpersonální aspekt identity</i>	9
2.1.4	<i>Nature versus nurture aneb interakce vnitřních a vnějších faktorů při utváření identity</i>	9
2.1.5	<i>Pojem identita - exkurz do trojice oborů</i>	10
2.1.5.1	Identita a psychologie	10
2.1.5.2	Identita a sociologie	10
2.1.5.3	Identita a psychiatrie	10
2.1.6	<i>Zkoumání identity v psychologii - exkurz do historie</i>	11
2.1.7	<i>Závěrem - identita jako zakotvenost v sobě samém</i>	11
2.2	MEDICÍNA A VYMEZENÍ POJMU <i>TRANSSEXUALITA</i>	11
2.2.1	<i>První snahy o vědecký výzkum fenoménu</i>	12
2.2.1.1	První „skutečné“ případy	12
2.2.2	<i>Historický vývoj a terminologie</i>	13
2.2.2.1	Základní termíny k poruchám pohlavní identity	13
2.2.2.2	Související termíny - orientace, identita, transvestitismus	14
2.2.3	<i>Definice a různá pojetí transsexuality</i>	15
2.2.3.1	Transsexualita jako nozologická jednotka	15
2.2.4	<i>Pojmový aparát této práce</i>	17
2.2.4.1	Pohlavní identita	17
2.2.4.2	Zkratky FtM a MtF	17
2.2.5	<i>Proces přeměny pohlaví - základní etapy</i>	18
2.2.6	<i>Závěrem - transsexualita jako přednastavená optika vnímání</i>	19
2.3	SOCIOLOGIE A VYMEZENÍ POJMU <i>GENDER</i>	19
2.3.1	<i>Anglické výrazy sex a gender a český výraz pohlaví</i>	20
2.3.1.1	Sex - biologický aspekt pohlaví	20
2.3.1.2	Gender - sociální aspekt pohlaví	20
2.3.2	<i>Pojetí genderu jako konstruované dichotomie</i>	20
2.3.2.1	Protikladné teorie původu genderových rolí	21

2.3.3	<i>Vznik prostoru pro genderový diskurz</i>	22
2.3.3.1	Transgender jako obtížně zařaditelná alternativa	22
2.3.3.2	Genderové stereotypy	23
2.3.4	<i>Pojmový aparát této práce</i>	23
2.3.4.1	Dvě genderové role účastníků výzkumu	23
2.3.5	<i>Závěrem - gender jako všudypřítomná nepropustná hranice</i>	24
2.4	SHRNUTÍ RAMCE IDENTITA - TRANSSEXUALITA - GENDER	24
2.4.1	Psychologie	24
2.4.2	Medicína	24
2.4.3	Sociologie	24
3	PLÁNOVÁNÍ A VÝZKUMNÝ DESIGN PROJEKTU	25
3.1	POZADÍ VÝBĚRU PŘÍMĚŘENÉ METODY	25
3.1.1	<i>Sociální versus psychická realita</i>	25
3.1.2	<i>Autoritativní hlas většiny</i>	25
3.1.3	<i>Předmět výzkumného zájmu</i>	25
3.1.4	<i>Související faktory</i>	25
3.2	PŘÍPRAVNÁ FÁZE VÝZKUMU	26
3.2.1	<i>Související faktory</i>	26
3.2.2	<i>Plánování ohniskových skupin</i>	27
3.2.2.1	Účastníci skupin	27
3.2.2.2	Strukturovanost skupin - trychtýřová strategie	28
3.2.3	<i>Plánování rozhovorů</i>	28
3.3	METODICKÉ ASPEKTY A REALIZACE OHNISKOVÝCH SKUPIN A ROZHOVORŮ	28
3.3.1	<i>Ohniskové skupiny</i>	29
3.3.1.1	Metodická poznámka k transkripcím ohniskových skupin	29
3.3.1.2	Kódování údajů ohniskových skupin	30
3.3.2	<i>Rozhovory</i>	31
3.3.2.1	Kostra rozhovoru - podnětové kartičky	31
3.3.2.2	Tvorba organické struktury materiálu	33
4	ANALÝZA SEBRANÉHO MATERIÁLU	34
4.1	TUŠIT ODLIŠNOST	35
4.1.1	<i>Genderová bariéra</i>	36
4.1.2	<i>Sociální a psychická izolace</i>	36
4.2	OBLEČENÍ	37
4.2.1	<i>Období „před“ - styl unisex jako určitý kompromis</i>	37
4.2.2	<i>Období „po“ - návrat k vlastnímu stylu z větší či menší dálky</i>	38
4.3	TĚLOCVIK	39
4.3.1	<i>Období „před“ - únikové manévry</i>	39
4.3.1.1	Možné zdroje komplikací u tělesné výchovy	40
4.3.1.2	Tělocvik jako překážka studia	40
4.3.2	<i>Období „po“ - vrátit se k tělocviku, či nevrátit?</i>	41
4.3.2.1	Ukončení sportovních aktivit ve školním prostředí	41
4.3.2.2	Opatření směřující k pokračování účasti na tělesné výchově	41
4.4	ŠKOLNÍ AKCE	42
4.4.1	<i>Období „před“</i>	42
4.4.2	<i>Období „po“</i>	42
4.4.2.1	Určující role vrstevnické skupiny	42
4.4.2.2	Rozdíl mezi sekundárním a terciálním školstvím	43
4.4.2.3	Praxe v průběhu studia	44
4.5	SPOLEČENSKÉ AKCE	45
4.5.1	<i>Období „před“</i>	45
4.5.1.1	Tlak na konformitu	45
4.5.2	<i>Období „po“</i>	46
4.5.2.1	Třídní srazy a obtížná minulost	46
4.5.2.2	Začít znovu, jinde a jinak	47
4.6	OBAVY	47
4.6.1	<i>Období „před“</i>	47
4.6.1.1	Obavy jako obranné mechanismy před coming outem	48
4.6.1.2	Stylizace a sebeocizení jako unik před obavami	48
4.6.1.3	Gradace obav a úzkosti	48

4.6.2	<i>Období „po“</i>	49
4.6.2.1	Obavy z reakcí neinformovaného okolí	49
4.6.2.2	Obavy z vyšetření a operací	49
4.7	JASNĚ SI POJMENOVAT ODLIŠNOST	49
4.7.1	<i>Jazyk a myšlení</i>	50
4.7.1.1	Epigenetický vztah mezi prožíváním a porozuměním	50
4.7.1.2	Slova jako nástroj konstruování a vnímání (nejen genderové) reality	51
4.7.1.3	Slovo transsexualita	51
4.7.2	<i>Identita a paměť</i>	52
4.7.2.1	Tlak na konformitu a strategie zapomínání	52
4.7.2.2	Vývojová aktualizace tématu identity	52
4.7.2.3	Postupné rozpomínání se	53
4.8	ODBORNÁ VYŠETŘENÍ	54
4.8.1	<i>Problémový žák</i>	54
4.8.2	<i>Pomoc s coming outem</i>	55
4.8.3	<i>Přístup sexuologů, psychologů, operatérů</i>	55
4.8.3.1	Používání přiměřeného rodu	56
4.8.3.2	Diagnostické metody	56
4.8.3.3	„Nemožný“ požadavek	57
4.9	JMÉNO	57
4.9.1	<i>Jméno jako součást verbální komunikace</i>	58
4.9.2	<i>Období „před“ - „zavádějící“ jméno</i>	58
4.9.2.1	Vztah k původnímu „zavádějícímu“ jménu	58
4.9.3	<i>Období „po“ - přes neutrální k „adekvátnímu“ jménu</i>	58
4.9.3.1	Výběr jména	59
4.9.3.2	Přijímání jména jako prastarý rituál	59
4.9.3.3	Neutrální jméno	59
4.9.4	<i>Možné komplikace s „adekvátním“ jménem</i>	60
4.9.4.1	Prevence možných komplikací	61
4.10	OZNÁMENÍ	61
4.10.1	<i>Kdo se „to“ dozvídal nejdříve</i>	61
4.10.1.1	Blízcí přátelé	61
4.10.1.2	Rodiče	62
4.10.2	<i>Způsoby oznamování</i>	62
4.10.2.1	Neformální oznámení spolužákům	62
4.10.2.2	Formálnější oznámení spolužákům	62
4.10.3	<i>Formální psané oznámení škole a vyučujícím</i>	63
4.10.3.1	Osobní oznámení vyučujícím	63
4.11	REAKCE	63
4.11.1	<i>Období „před“</i>	64
4.11.1.1	Když nekonformita vlastně není vidět	64
4.11.1.2	Odmítavé reakce	64
4.11.2	<i>Období „po“</i>	65
4.11.2.1	Předem očekávaná reakce	65
4.11.2.2	Dva hlavní typy skutečných reakcí - přijetí a odmítnutí	65
4.11.2.3	Reakce ve škole	66
4.12	ÚTOKY	67
4.12.1	<i>Útok jako subjektivita</i>	67
4.13	OSLOVOVÁNÍ V RODĚ	68
4.13.1	<i>Období „před“</i>	68
4.13.1.1	Vnitřní řeč	68
4.13.1.2	Odhlížení od oslovování ve „špatném“ rodě	68
4.13.1.3	Provázanost jména a gramatického rodu	69
4.13.2	<i>Období „po“</i>	69
4.13.2.1	Bez vizáže to nejde	69
4.13.2.2	Situace ve škole	69
4.13.2.3	Copingové strategie	71
4.14	TOALETY	72
4.14.1	<i>Období „před“</i>	72
4.14.1.1	Dilema s panáčkem a panenkou	72
4.14.1.2	Žádné pití, žádné čůrání	73
4.14.2	<i>Období „po“</i>	73
4.14.2.1	Těžkosti spojené s návratem na „správné“ toalety	73
4.14.3	<i>Iniciace jako prostředek k získání „klíče“ od toalet</i>	74

4.15	DOKLADY	75
4.15.1	Index	75
4.15.2	Moc dokladů	75
4.15.3	Nepropustnost administrativního systému	75
4.16	UBYTOVÁNÍ	76
4.16.1	Období „před“	76
4.16.2	Období „po“	76
4.16.2.1	Problematický vliv dokladů	76
4.16.2.2	Uniknout ze situace	76
4.16.2.3	Spolubydlíci	76
4.16.2.4	Koleje	77
4.16.2.5	Zachovat soukromí	77
4.17	HORMONY	77
4.17.1	Naděje a očekávání	78
4.17.2	První efekty hormonální terapie	78
4.17.2.1	Úleva a psychické zklidnění	78
4.17.2.2	Rozporuplné reakce okolí	78
4.17.3	Puberta	78
4.17.3.1	Blokovaná puberta	78
4.17.3.2	Limity psychického blokování	79
4.17.3.3	Odstartovaná puberta	79
4.17.3.4	Psychické a fyzické aspekty puberty	79
4.18	OPERACE	80
4.18.1	Strach a obavy	80
4.18.2	Radost a tečka	80
4.18.2.1	Tečka pro všechny zúčastněné	80
4.18.3	Důležitost pohlavní anatomie pro sociální konstrukci genderu	81
4.18.3.1	Role nezařaditelnosti	81
4.19	VNITŘNĚ SE VYROVNAT S ODLIŠNOSTÍ	81
4.19.1	Minulost, přítomnost a budoucnost	82
4.19.1.1	Spálení veškerých mostů	82
4.19.1.2	Přijetí minulosti	83
4.19.1.3	Orientace na přítomnost	83
4.19.1.4	Orientace na budoucnost	83
4.19.2	Přijetí určitých ztrát	84
4.19.2.1	Zhoršení eventuelně ztráta některých vztahů	84
4.19.2.2	Vakuum tvořené absencí zkušeností	85
4.19.3	Veřejná a privátní rovina procesu přeměny pohlaví	85
4.19.3.1	Zproblematizování minulosti v procesu přeměny pohlaví	86
4.19.3.2	Veřejný aspekt procesu přeměny pohlaví	86
4.19.4	Přechod z veřejného do privátního prostoru	87
4.19.4.1	Změna statusu „informace“ o transsexuálním problému	87
4.19.5	Privátní aspekt procesu přeměny pohlaví	88
4.19.5.1	Únik soukromých informací	88
4.19.5.2	Nechuť neustále vysvětlovat něco, co je v pořádku	89
5	VÝVOJOVÉ FÁZE UVĚDOMOVÁNÍ A PROSAZOVÁNÍ POHLAVNÍ IDENTITY U TRANSSEXUÁLNÍCH DĚTÍ A DOSPÍVAJÍCÍCH	90
5.1	ÚVODEM - PŘEDMĚT BADATELSKÉHO ZÁJMU	90
5.1.1	Inspirační zdroje	90
5.2	ČTYŘI TYPY IDENTITY PODLE MARCII	91
5.2.1	Rozpracování Marciových myšlenek z perspektivy vývoje	91
5.3	TEORIE VÝVOJE POHLAVNÍ IDENTITY NA TRANSSEXUÁLNÍ TRAJEKTORII	92
5.3.1	Klasifikační kritéria jednotlivých vývojových stádií identity	92
5.3.2	Charakteristika jednotlivých vývojových stádií	93
5.3.2.1	Neuznaná identita	93
5.3.2.2	Zapomenutá identita (rezignace, nebo přijetí opačné role):	93
5.3.2.3	Znovu-uvědomená identita	94
5.3.2.4	Prosazená	94
5.4	SROVNÁNÍ S MARCIOVÝMI STÁDIÍ	94
5.4.1	Analogie I: Marciova nezávazná identita - zapomenutá a znovuuvědomená identita	95
5.4.1.1	Moratorium - čas pro hledání a zkoušení	95
5.4.2	Analogie II: Marciova dosažená identita - prosazená identita	95

5.4.2.1	Dosažení identity - zúročení moratoria.....	96
5.5	KRITICKÁ DISKUSE: EXISTUJE OBECNÁ VÝVOJOVÁ TRAJEKTORIE U TRS DĚTÍ?.....	97
5.5.1	<i>Problematičnosť kategórie neuznaná identita</i>	97
5.5.1.1	Neviditeľnosť fáze <i>neuznané identity</i>	97
5.5.1.2	Dvĕ základní možné interpretace genderově nekonformního chování.....	98
5.5.1.3	<i>Nepoznaná identita</i> jako alternativa <i>neuznané identity</i>	98
5.5.2	<i>Jedinečnosť individuálnej trajektorie a posloupnosti fází</i>	98
5.5.2.1	Cesta minimální adaptace na očekávanou genderovou roli.....	99
5.5.2.2	Cesta maximální adaptace na očekávanou genderovou roli.....	99
5.5.2.3	Zacyklení nebo stagnace před stadiem prosazené identity.....	99
5.5.2.4	Přeměna pohlaví a další možná řešení.....	100
6	DISKUSE SE SOUČASNOU LITERATUROU	100
6.1	PŘIROVNÁNÍ DISKUSE K SOUDNÍMU SPORU.....	100
6.2	ZKŘÍŽENÁ POHLAVNÍ IDENTIFIKACE JAKO <u>POKUS ZÍSKAT LÁSKU RODIČŮ</u> VERSUS SVĚDECKÉ VÝPOVĚDI.....	101
6.2.1	<i>Volnosť genderové role</i>	101
6.2.1.1	Sourozenecká rivalita.....	101
6.2.1.2	Navrhovaná prevence.....	102
6.2.1.3	Shrnutí.....	102
6.2.2	<i>Svěddecké výpovědi účastníků výzkumu</i>	102
6.2.2.1	Boj o lásku rodičů v roli opačné vůči „zkřížené“.....	103
6.2.2.2	Shrnutí.....	103
6.2.3	<i>Resumé</i>	103
6.3	ZKŘÍŽENÁ POHLAVNÍ IDENTIFIKACE JAKO <u>TVRDOHLAVĚ ODMÍTNUTÍ URČENÉ ROLE</u> VERSUS SVĚDECKÉ VÝPOVĚDI.....	103
6.3.1	<i>Temperamentové dispozice</i>	103
6.3.1.1	Tvrdohlavost, neústupnost.....	104
6.3.2	<i>Svěddecké výpovědi účastníků výzkumu</i>	104
6.3.3	<i>Resumé</i>	104
6.4	ZKŘÍŽENÁ POHLAVNÍ IDENTIFIKACE JAKO <u>ZTĚLESNĚNÍ CHAOSU</u> VERSUS SVĚDECKÉ VÝPOVĚDI.....	105
6.4.1	<i>Chaos</i>	105
6.4.1.1	Splývání genderových rolí.....	105
6.4.1.2	Atribuce chaosu.....	105
6.4.2	<i>Svěddecké výpovědi účastníků výzkumu</i>	106
6.4.2.1	Chaos v sociální sféře.....	106
6.4.2.2	Shrnutí - transexuální situace se pojí s chaosem.....	106
6.4.2.3	Je původní povaha identity chaotická?.....	106
6.4.2.4	Umísťování chaosu dovnitř.....	107
6.4.2.5	Umísťování chaosu vně.....	107
6.4.2.6	Primární původ chaosu.....	108
6.4.3	<i>Resumé</i>	108
6.5	OPERATIVNÍ ŘEŠENÍ JAKO POUHÝ <u>NEDOKONALÝ PŘEVLEK</u> VERSUS SVĚDECKÉ VÝPOVĚDI.....	108
6.5.1	<i>Operativní řešení - proti</i>	109
6.5.1.1	Otázka psychologické důslednosti I.....	109
6.5.1.2	Otázka fyzické úplnosti.....	110
6.5.2	<i>Svěddecké výpovědi účastníků výzkumu</i>	111
6.5.2.1	Odložení neviditelnosti.....	111
6.5.2.2	Otázka zdařilého převleku.....	111
6.5.3	<i>Shrnutí - část I</i>	111
6.5.4	<i>Otázka psychologické důslednosti II</i>	112
6.5.4.1	Repertoár dvojakosti.....	112
6.5.4.2	Biologické dědictví.....	112
6.5.4.3	Svěddecké výpovědi účastníků výzkumu.....	113
6.5.4.4	Shrnutí - část II.....	114
6.5.5	<i>Resumé</i>	115
6.6	ZKŘÍŽENÁ POHLAVNÍ IDENTIFIKACE JAKO <u>ZMAŘENÍ MOŽNOSTI ZRALÉ GENERATIVITY</u> VERSUS SVĚDECKÉ VÝPOVĚDI.....	115
6.6.1	<i>Zmaření možnosti generativity</i>	116
6.6.1.1	Pojetí generativity.....	116
6.6.1.2	Odmítnutí zralé generativity ztrátou plodnosti.....	117
6.6.2	<i>Svědectví účastníků výzkumu</i>	117

6.6.2.1	Nevyhnutelnost ztráty plodnosti	118
6.6.2.2	Orientace na smysluplné dávání	118
6.6.3	<i>Resumé</i>	118
6.7	EPIGENETICKÝ VZTAH IDENTITY A GENERATIVITY V KONTEXTU TRANSSEXUALITY	119
6.7.1	<i>Myšlenkový rámec - epigenetický model vývoje</i>	119
6.7.2	<i>Adolescence a identitní dilema</i>	119
6.7.2.1	Základna pro hledání identity	119
6.7.2.2	Dva typy hledání: sebepořpení a sebpřijetí	120
6.7.2.3	Přijetí závazku	120
6.8	RESUMÉ	121
7	ZÁVĚR	122
7.1	ZMAPOVAT TERÉN	122
7.2	POUKÁZAT NA MOŽNÉ TĚŽKOSTI NA CESTĚ PROCESEM VE ŠKOLE	122
7.3	CO SE DĚJE S IDENTITOU V OPAČNÉ GENDEROVÉ ROLI?	123

LITERATURA:

- Erikson, E. H. (2002): Dětství a společnost. Argo, Praha
- Fafejta, M. (2004): Úvod do sociologie pohlaví a sexuality. Nakladatelství Jana Piszkwicze, Věrovany
- Fifková, H. a kol. (2002): Transsexualita. Grada Publishing, Praha
- Fraibergová, Selma H.(2002): Magické roky. Triton, Praha
- Gjuričová, Š. et Kubička, J. (2003): Rodinná terapie. Systemické a narativní přístupy. Grada Publishing, Praha
- Helus, Zd. (2004): Dítě v osobnostním pojetí. Portál, Praha
- Helus, Zd. (2003): Psychologie pro střední školy. Fortuna, Praha
- Helus, Zd. (2001): Úvod do sociální psychologie. Aktualizovaná témata pro studující učitelství. Univerzita Karlova v Praze - Pedagogická fakulta, Praha
- Chrz, V. (2003): Možnosti narativního přístupu k autobiografickému rozhovoru. Bulletin PsÚ, 9, 2003, 1, str. 21-57
- Kabelka, M. a kol. (1992): Dětská chirurgie. Karolinum, Praha
- Macek, P. (2003): Adolescence. Portál, Praha 2. upr. vyd.
- Malá (2002) in Hoschl, C. a kol. (2002): Psychiatrie. Tigris, Praha
- Marica, J.: Identity in Adolescence. In: J. Adelson Handbook of adolescent psychology, New York: Willey, s.159-187
- Morgan, D. L. (2001): Ohniskové metody jako metoda kvalitativního výzkumu. SCAN, Boskovice
- Matějček, Z. (1994): O rodině vlastní, nevlastní a náhradní. Portál, Praha
- Renzetti, C. M. (2003): Ženy, muži a společnost. Karolinum, Praha
- Sokol, J. (2002): Filosofická antropologie. Portál, Praha
- Smékal, V. (2002): Utváření a vývoj osobnosti. Psychologické, sociální a pedagogické aspekty. Barrister & Principal, Brno
- Spencerová, T. (2003): Jsem tranďák. G plus G, Praha
- Trapková, L., Chvála, V. (2004): Rodinná terapie psychosomatických poruch. Portál, Praha
- Winnicot, D.W.(1998) :Lidská přirozenost. Psychoanalytické nakladatelství, Praha
- Časopisy
- Bačová, V. (1996): Společenská a kulturná podmienenosť osobnej a sociálnej identity. Československá psychologie 40, str. 321-337
- Lášticová, B., Bianchi, G. (2003): Identita, jej teorie a výskum v Slovenskej sociálnej psychológii. Československá psychologie 47, číslo 5, str. 405-422
- Kuiper, B., Cohen-Kettenis, P. (1988): Sex reassignment: A study of 141 Dutch transsexuals. Arch. Sex. Behav., 17, 439-223
- Vybíral, Z. (2001): Tři desetiletí kritické psychologie ve světě. Československá psychologie 46, číslo 1, str. 69-81
- Harry Benjamin International Gender Dysphoria Association. Standardy péče pro poruchy pohlavní identity, šestá verze, 2001

PŘÍLOHA

TABULKA 2

Tabulka 2: Status pohlavní identity u adolescentů s transsexualitou

Status pohlavní identity u adolescentů s transsexualitou					
Odkaz v textu	Aktuální situace	Neuznaná (disapproved/disposed)	Zapomenutá (forgotten)	Znovuuvědomená (re-remembered)	Prosazená (promoted/approved)
1	Psychická pohlavní identita	Uvědomovaná identita	Rostoucí sebeodcizení	Rostoucí uvědomění	Uvědomovaná identita
3a	Snaha o prosazení	Přítomná a neúspěšná	Slábnoucí	Rostoucí	Přítomná a úspěšná
3b	Snaha o adaptaci	Nepřítomná	Rostoucí	Slábnoucí	Nepřítomná
2	Sociální genderová role	Původní neodpovídající PI	Původní neodpovídající PI	Měnicí se	Adekvátní odpovídající PI

TABULKA 1

Tabulka 1: Kritéria typů identity podle Marcii (1980, str. 162)

uvádím v příloze hned pod tabulkou 1 pro snadnější porovnání jednotlivých stádií

Status identity				
Aktuální pozice	Dosažená identita (achievement)	Předčasně uzavřená (foreclosure)	Difúzní, rozptýlená (diffusion)	Nezávazná identita (moratorium)
Krize	Přítomná	Chybí	Může či nemusí být přítomná	Přítomná
Závazek	Přítomný	Přítomný	Chybí	Chybí

PŘÍLOHA

VEDENÍ OHNISKOVÝCH SKUPIN

Úvodem:

Poděkování za účast a ochotu přispět do diskuse
Ocenění všech jejich zkušeností s procesem
Možnost usnadnit cestu dalším, kteří přijdou po nás

Pokyny k vedení diskuse:

- Máte zodpovědnost za průběh diskuse, vy sami si jí řídíte, já tu jsem abych vám naslouchal.
- Tendence odbočovat od tématu?- ať někdo z Vás zasáhne. Já budu zasahovat co nejméně.
- Pokud doidou témata?- vzpomeňte si na naše hlavní téma a na to, že o tom chci slyšet maximum.
- Co nejmíc možných perspektiv, úhlů pohledu. Zažili jste něco třeba i jen malinko odlišného, jiný aspekt problému? - rád bych o tom slyšel.
- Pokud se někdo moc nezapojuje, zkuste mu Vy sami klást otázky, vtáhněte ho zpět do diskuze.
- Rád bych slyšel příběh každého z Vás, i kdyby si byly navzájem podobné.
- Všechny zkušenosti jsou důležité: všechno, na co si vzpomenete, může usnadnit cestu někomu dalšímu.
- Každý člověk je jiný, každému vyhovuje jiná strategie a tak i každý příběh je jiný, ale všechny jsou stejně hodnotné.
- To, co nezmíníte, může potom třeba někomu chybět.
- Mluvte nahlas kvůli záznamu.

PŘÍLOHA

KLÍČOVÁ SLOVA S JEJICH KONTEXTY

První fáze analýzy materiálu ohniskových skupin

Radek

Vzpomínky - z dětství jako student × nyní jako učitel, dvě roviny

Lenka

Dvě roviny - z pozice studentky i učitelky

Komunikovat - studenti a kolegové, berou × neberou (i s těmi nutno pracovně komunikovat)

Přeměna - před koncem studia, nestihla zaznamenat reakce, vyhnula se něčemu příjemnému × nepřijemnému?

Radili - počkat na konec studia, nečekala.

Radek

Začal (s procesem) - po ukončení studia v době, když už učil.

Projevy - bývalí spolužáci kladné (explanace - tušili to), v zaměstnání také, žádné negativní projevy (spíš ohromení odvahou)

Lenka

Problémy - nikdy v přímém kontaktu, z očí do očí, ale anonymně na internetu, ustupují

Komentář - kromě negativních časem i pozitivní reakce na internetu

Staré jméno

Nové jméno - druzí ji někdy znali pod oběma jmény, poznámky

Připomínky - situace se zlepšuje, anonymní, ne přímá konfrontace

Odezva - sprostý text na internetu, konec neurčitěho tušení, problémy ustupují

Oslovení - neosloví „slečno“ (explanace - problém), jen příjmením - mrzí, upozorní. dočasný efekt, záleží, zda jsou sami nebo ve skupině (explanace - stud, vlastní problém)

Radek

Oslovení - střídavá, ale ne negativní zkušenost, kolegové: někdo oslovuje hned, někdo ještě váhá, přemýšlí, studenti: totéž, trochu jako hra ☺

Lenka

Oslovení - studenti, kteří ji znali dřív (problém, otázka návyku) × studenti, kteří ji znají nově (není problém, byla by to poťouchlost)

Oslovení - kolegové - někteří mají problémy, vrací se k původně zažitému rodu, jen někteří se opraví, většinou se neomluví

Radek

Oslovení - situace přechodu - ptali se jak to chci, otázka zvyku, střídání rodů v rozhovoru (explanace - nevědomé), přeřeknutí nevnímá jako záměrné

Lenka

Opraví se - reakce kolegů na použití špatného rodu

Oslovení - nejdříve nevěděla jak reagovat: přejít × opravovat, po určitou dobu přejít → nechtějí si zvyknout → začala opravovat (na správný rod, opakování)

Přístup - u konkrétního člověka naprostá změna. dřív vyhledával pro odborné znalosti, nyní hledá vinu vždy na její straně, argumentaci neuzná, vždy je vše její chyba, omezila s ním komunikaci.

Lenka

Jak sdělit - jak sdělit lidem změnu?, vyřešilo se samo při vyhlášení studentských prací (novým, neutrálním jménem) → okolí tušilo změnu. děkan zařídil diplom v ženském rodě, tato veřejná událost to zjednodušila, někdo přijal, někdo ne (osobní nebo hromadný způsob sdělování pravděpodobně nehraje roli)

Jméno - spolužák ji upozorňoval na „zblblé“ jméno. oznámila že se tak jmenuje

Vysvětlovat - osobně nebylo nutné za někým chodit (explanace - nemá smysl), byla v novinách a televizi

PŘÍLOHA

TÉMATATA JSOU VŽDY ŘAZENA PODLE ABECEDY

SOUBOR PODNĚTOVÝCH KARTIČEK verze 1

1. DOKLADY (INDEX, OP, DIPLOM)	8. OSLOVOVÁNÍ
2. EXKURZE	9. OZNÁMENÍ
3. HORMONY	10. SPOLEČENSKÉ
4. JMÉNO	11. SROVNAT SI „PROBLÉM“
5. OBLEČENÍ	12. TĚLOCVIK
6. ODBORNÁ VYŠETŘENÍ	13. UVĚDOMIT SI „PROBLÉM“
7. OPERACE	14. WC

SOUBOR PODNĚTOVÝCH KARTIČEK verze 2

1. DOKLADY (index, občanka) -
neutrální, definitivní	12. POPRVÉ SI UVĚDOMIT
„PROBLÉM“
2. EXKURZE, PRAXE	13. REAKCE OKOLÍ - přijetí, nepřijetí
3. HORMONY	14. SPOLEČENSKÉ AKCE (plesy,
imatrikulace, státnice, promoce)
4. MLUVENÍ O SOBĚ (mužská, ženská
koncovka)	15. SROVNAT SI „PROBLÉM“ V SOBĚ
(PRO SEBE)
5. NEUTRÁLNÍ JMÉNO	16. TĚLOCVIK
6. OBAVY	17. UBYTOVÁNÍ, KOLEJ, INTERNÁT
7. OBLEČENÍ	18. ÚTOKY
8. ODBORNÁ VYŠETŘENÍ	19. VYROVNAT SE S „PROBLÉMEM“,
SÁM(A) SE SEBOU
9. OPERACE	20. WC
10. OSLOVOVÁNÍ - spolužáci, učitelé	
11. OZNÁMENÍ - spolužáci, učitelé	

SOUBOR PODNĚTOVÝCH KARTIČEK verze 3

1. DOKLADY	10. SPOLEČENSKÉ AKCE
2. JASNĚ SI POJMENOVAT
PROBLÉM	11. TĚLOCVIK
3. JMÉNO	12. TOALETY
4. LÉKAŘI/ODBORNÍCI	13. TUŠIT PROBLÉM /ODLIŠNOST
5. OBLEČENÍ	14. ÚTOKY
6. OPERACE	15. VYROVNAT SE VNITŘNĚ
S PROBLÉMEM
7. OSLOVOVÁNÍ - spolužáci, učitelé	
8. OZNÁMENÍ - spolužáci, učitelé	
9. REAKCE - spolužáci, učitelé	

Kartička +/-

SOUBOR PODNĚTOVÝCH KARTIČEK verze 4

1. DOKLADY	12. SPOLEČENSKÉ AKCE
2. HORMONY	13. ŠKOLNÍ AKCE
3. JASNĚ SI POJMENOVAT
ODLIŠNOST	14. TĚLOCVIK
4. JMÉNO	15. TOALETY
5. OBAVY	16. TUŠIT ODLIŠNOST
6. OBLEČENÍ	17. UBYTOVÁNÍ
7. ODBORNÁ VYŠETŘENÍ	18. ÚTOKY
8. OPERACE	19. VNITŘNĚ SE VYROVNAT
S ODLIŠNOSTÍ
9. OSLOVOVÁNÍ V RODĚ	
10. OZNÁMENÍ	
11. REAKCE	

Kartička +/-

APENDIX

CO BY VZKÁZALI ☒

Radek

- ☒ ROZHODNĚ PODSTOUPIT
- ☒ ABY SE ŘÍDILI TÍM, JAK TO CÍTÍ
- ☒ ZAČÍT CO NEJDŘÍV
- ☒ TRÁPIT SE CELÝ ŽIVOT JE NESMYSL
- ☒ VPASOVAT SE DO KONVENCÍ NENÍ MOŽNÉ, NEBO JEN ZA CENU VELKÉ OBĚTI

Lenka

- ☒ KDYŽ UŽ MÁŠ JASNO, NEMÁ CENU TO ODKLÁDAT
- ☒ Z ROZJETÉHO VLAKU NEMÁ CENU VYSTUPOVAT
- ☒ DŮLEŽITÉ JE SI TO V SOBĚ PŘEDEM VŠECHNO SROVNAT
- ☒ KDYŽ CHYBÍ VNITŘNÍ JISTOTA, ÚTOK Z VNĚJŠKU PADNE NA ÚRODNOU PŮDU A NAPÁCHÁ TAK VĚTŠÍ ŠKODU
- ☒ URČITĚ JE VÍC LIDÍ, KTEŘÍ TO PŘIJMOU, NEŽ TĚCH, KTEŘÍ TO NEPŘIJMOU

David

- ☒ PUSTIT SE DO TOHO BĚHEM STUDIA, PROTOŽE PŘI PRÁCI JE TO PAK UŽ DALEKO TĚŽŠÍ

Katka

- ☒ ŠKOLA JE DOCELA DOBRÉ PROSTŘEDÍ PRO TUHLE ZMĚNU
- ☒ ZEJMÉNA VYSOKÁ ŠKOLA, KE KTERÉ JE STUDENT V RELATIVNĚ VOLNÉM VZTAHU

Jana

- ☒ ABY SE NEBÁLI
- ☒ ABY POSTUPOVALI SUVERÉNNĚ
- ☒ KDYŽ ONI SAMI BUDOU POCHYBOVAT, OKOLÍ SI PAK TAKÉ NEBUDE JISTÉ
- ☒ PREZENTOVAT TO JAKO ÚPLNĚ OBYČEJNOU, NORMÁLNÍ VĚC

Petr

- ☒ NAJÍT SI NĚKOGO, KOMU TO SDĚLIT JAKO PRVNÍMU, ABY NA TO NEBYLI SAMI

Luděk

- ☒ ABY BYLI SAMI SEBOU, ŘEKLI SI, CO CHTĚJÍ A ŠLI SI ZA TÍM
- ☒ ABY SE NENECHALI NIKÝM OVLIVŇOVAT A MANIPULOVAT

Pavla

- ☒ ABY ZKUSILI VĚŘIT LIDEM VE SVĚM OKOLÍ - VŽDYCKY TO DOPADNE TISÍCKRÁT LÍP, NEŽ SI MALUJEME

Andrej

- ☒ ABY KONTAKTOVALI HANKU FIFKOVOU, KTERÁ PRACUJE S MLADÝMI LIDMI
- ☒ SITUACE MÁ ŘEŠENÍ, TAHLE CESTA SE V KAŽDÝM PŘÍPADĚ PROJÍT DÁ
- ☒ SICE ZAČÍNÁŠ DŘÍV, ALE BUDEŠ TO MÍT I DŘÍV ZA SEBOU

PŘED ČÍM BY VAROVALI ☒

Radek

- ☛ KDYŽ UŽ ČLOVĚK VÍ, ŽE DO TOHO CHCE JÍT, TAK NEJDŘÍV VYŘEŠIT RODINU A NEJBLIŽŠÍ OKOLÍ, ABY MĚL NĚJAKÉ ZÁZEMÍ, KAM „UTÉCT“
- ☛ JE TO TĚŽKÉ, KDYŽ SE ČLOVĚK NEMÁ KOMU SVĚŘIT

Lenka

- ☛ DVOJAKOST ZMATE LIDI, „NEPLAVAT“ MEZI ROLEMA
- ☛ DÁVAT NAVENEK JASNÝ SIGNÁL

David

- ☛ JE TŘEBA POČÍTAT S TÍM, ŽE VŽDY SE NAJDE NĚKDO, KDO TO NEVEZME
- ☛ KDYŽ TO NĚKDO NENÍ SCHOPEN PŘIJMOUT, JE LEPŠÍ VYPUSTIT HO ZE ŽIVOTA, NEŽ SE NEUSTÁLE OTRAVOVAT

Jana

- ☛ NEPŘEHÁNĚT TO S OBLEČENÍM, SPÍŠE POZVOLNA PŘES UNISEX A NEDĚLAT V TOMTO SMĚRU NĚJAKÝ VELKÝ NÁRAZ
- ☛ COMING OUT ŘEŠIT SPÍŠE JEDNOTLIVĚ S LIDMI, SE KTERÝMI JSOU NEJLEPŠÍ KONTAKTY
- ☛ NESNAŽIT SE ZA KAŽDOU CENU PŘEVYCHOVAT ODPŮRCE, JE TO ZTRÁTA ENERGIE
- ☛ VYHÝBAT SE KONFLIKTŮM A BRÁT TO S NADHLEDEM

Katka

- ☛ COMING OUT UDĚLAT AŽ KDYŽ JE ČLOVĚK OPRAVDU ROZHODNUTÝ, STOJÍ SI ZA TÍM A JE POTOM DŮSLEDNÝ
- ☛ DRUZÍ LIDÉ PŘI POJMENOVÁNÍ PROBLÉMU A ROZHODOVÁNÍ CO S TÍM VĚTŠINOU PORADIT NEMOHOU, PROTOŽE TÉ SITUACI NEROZUMÍ
- ☛ NEBÁT SE NĚJAKÉ PŘÁTELE TŘEBA I ZTRATIT
- ☛ JSOU LIDÉ, KTERÝM TO ČLOVĚK NEVYSVĚTLÍ, ANI KDYBY SE POSTAVIL NA HLAVU, NENÍ ŠANCE, JE TO ZABETONOVANÉ

Luděk

- ☛ POZOR NA PŘÍLIŠNOU DŮVĚŘIVOST, NESVĚŘOVAT SE PŘÍLIŠ A NEŘÍKAT VÍC, NEŽ JE NUTNÉ

Pavla

- ☛ AŽ SE NESNAŽÍ ZA SEBOU PÁLIT MOSTY, NESTOJÍ TO ZA TO
- ☛ ABY NEPOSTUPOVALI MOC RYCHLE

Andrej

- ☛ POZOR NA ODBORNÍKY, KTERÍ BY SE NECHOVALI ADEKVÁTNĚ
- ☛ ABY NEMĚLI POCIT, ŽE JSOU V RUKÁCH ODBORNÍKA A MUSÍ PLNIT VŠECHNY JEHO PŘÍKAZY

CO BY POPŘÁLI ♥

Radek

- ♥ ABY DOŠLI K POZNÁNÍ, ŽE JE TO PRO NĚ TO NEJLEPŠÍ, ŽE NEDĚLAJÍ KROK ZPĚT, ALE DOPŘEDU
- ♥ ABY SE TOHO NEBÁLI

Lenka

- ♥ HODNĚ SÍLY
- ♥ POCHOPENÍ
- ♥ CO NEJMÍŇ BLBCŮ
- ♥ ABY TO BYLA TA SPRÁVNÁ CESTA

David

- ♥ ABY TO VYŠLO
- ♥ ABY SI TO UŽÍVALI
- ♥ ABY TO MĚLI CO NEJRYCHLEJI ZA SEBOU

Jana

- ♥ HODNĚ TRPĚLIVOSTI, ODVAHY
- ♥ ABY SI TO UŽÍVALI
- ♥ ABY NEŘEŠILI LIDI, KTEŘÍ TO NEPŘIJALI

Katka

- ♥ DOBRÝ SEXUOLOGY, DOBRÝ DOKTORY
- ♥ DOBRÝ LIDI VŠEHO DRUHU, AŽ UŽ ODBORNÍKY NEBO NEODBORNÍKY, UČITELE, KAMARÁDY...
- ♥ MOC NEOTÁLET - TĚLO STÁRNE, VŠECHNO STÁRNE
- ♥ OBDOBÍM POCHYB SI ASI ČLOVĚK MUSÍ PROJÍT A VYŘEŠIT SI TO SÁM V SOBĚ - ČÍM JE TO OBDOBÍ KRATŠÍ, TÍM LÍP
- ♥ LEPŠÍ POZDĚ NEŽ NIKDY

Petr

- ♥ ABY BYLI SAMI SEBOU
- ♥ ABY SE NEOHLÍŽELI JAK TO BUDE PŮSOBIT NA LIDI, KTEŘÍ TO NEPŘIJALI
- ♥ KDYŽ UŽ SE ČLOVĚK ROZHODNE, ŽE S TÍM ZAČNE NĚCO DĚLAT - ŽÍT DÁL A NEVRACET SE K OBDOBÍ PŘED TÍM SE VŠEMA „KDYBY“
- ♥ NIKDY NENÍ POZDĚ

Luděk

- ♥ ABY TO STIHLI CO NEJDŘÍV (dokud hradí léčbu pojišťovny)
- ♥ ABY MĚLI ŠTĚSTÍ A OSTATNÍ JIM POMOHLI, PROTOŽE NIC JINÉHO NENÍ TŘEBA, POKUD JE ČLOVĚK PEVNÝ A VŠECHNO SNESE

Pavla

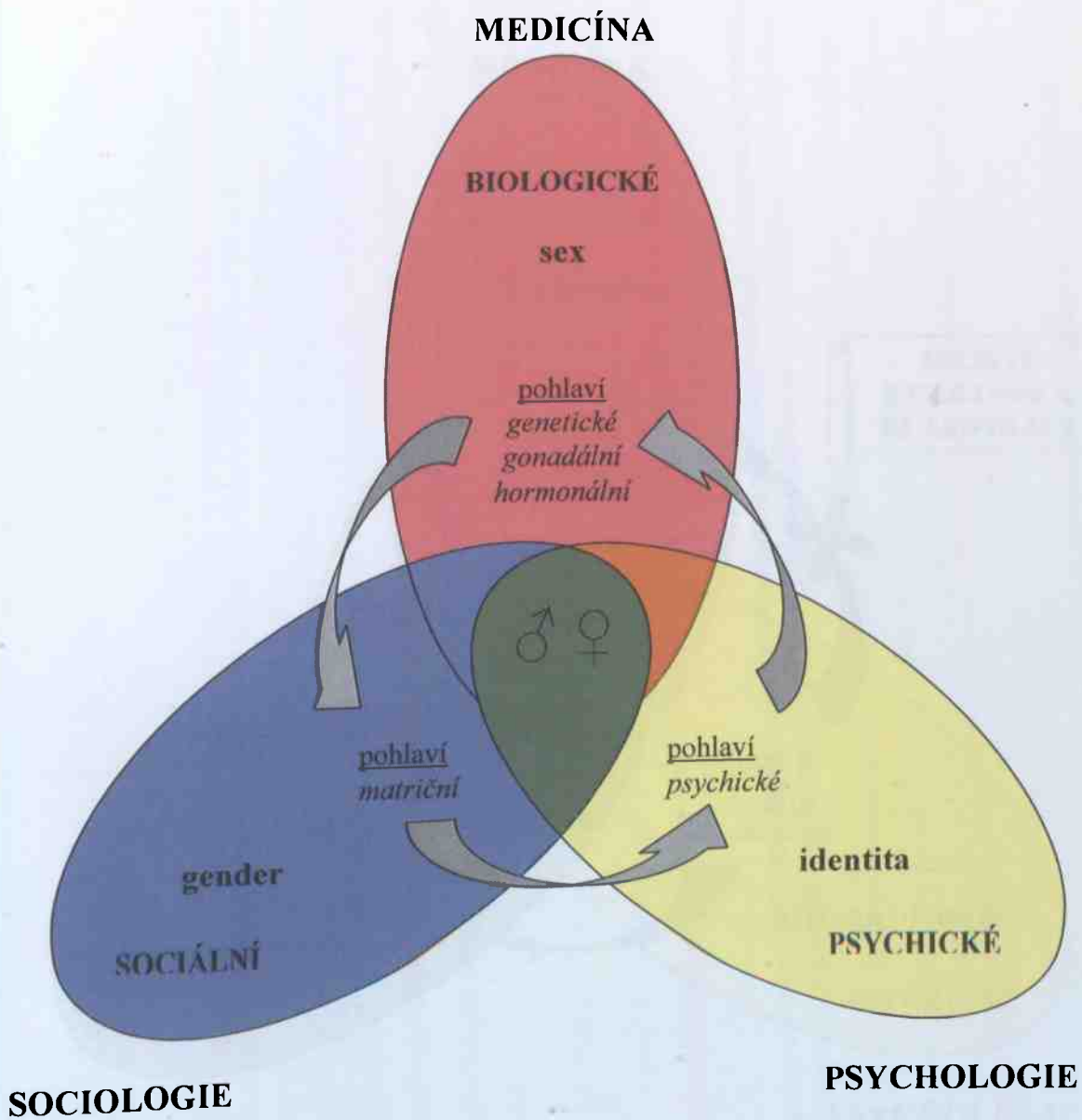
- ♥ ABY KOLEM SEBE MĚLI CO NEJVŘELEJŠÍ LIDI, KTEŘÍ PODPOŘÍ A POMŮŽOU

Andrej

- ♥ VYTRVALOST A ODVAHU
- ♥ ALESPOŇ JEDNOHO ČLOVĚKA, KTERÝ JE POCHOPÍ A PODRŽÍ
- ♥ ABY MĚLI RÁDI SAMI SEBE

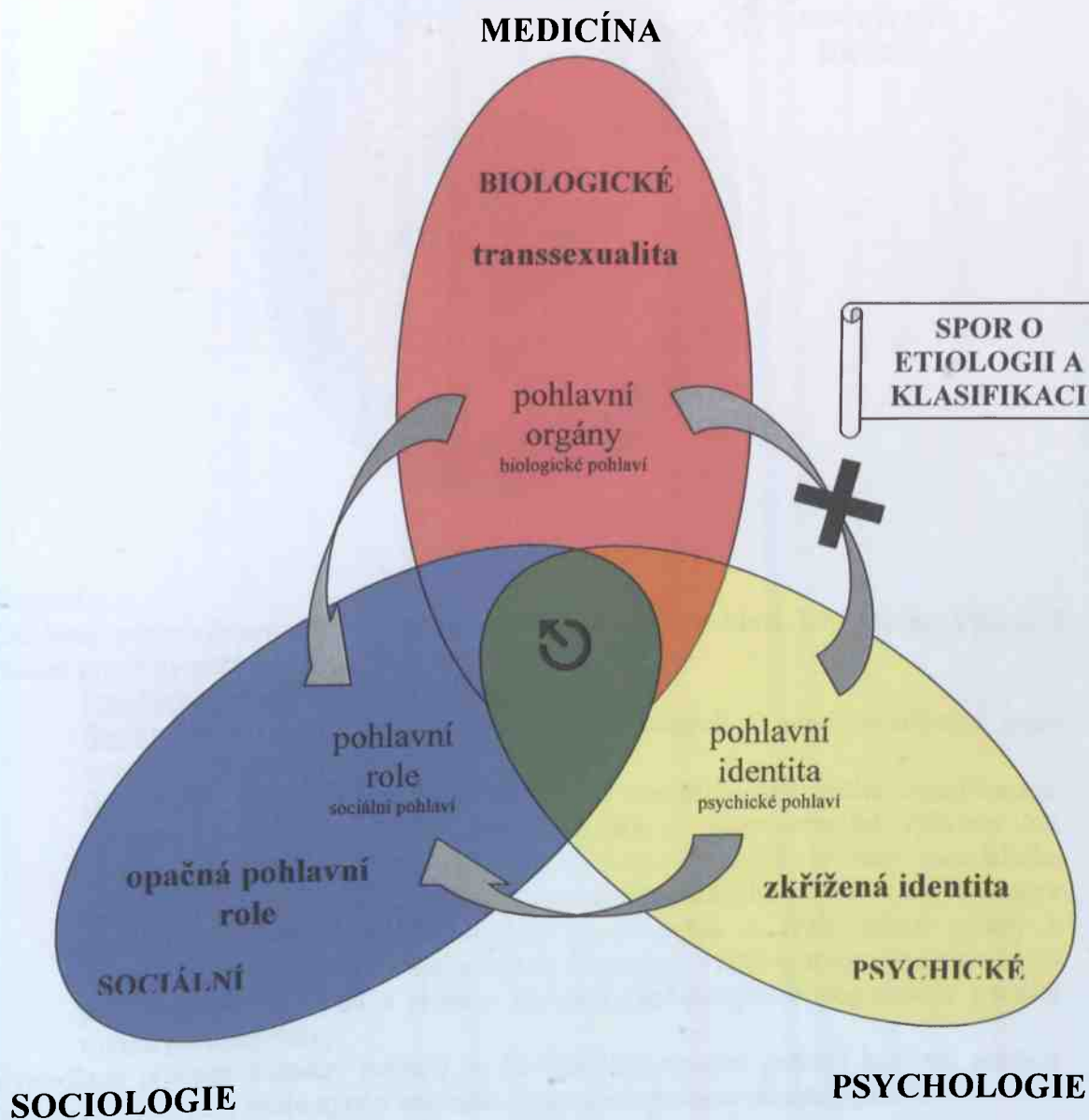
Obrazová příloha 1
Vymezení pojmového rámce - perspektivy 3 vědních oborů

Problematika pohlaví optikou 3 vědních oborů

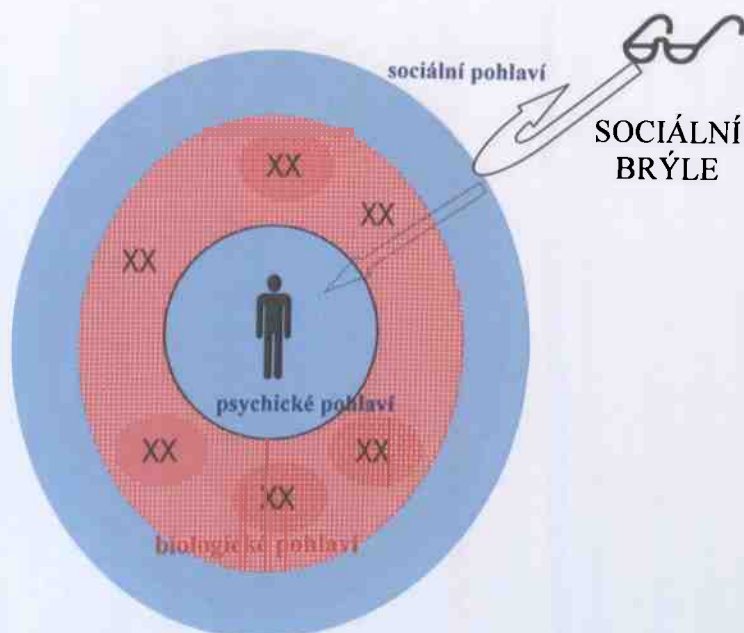

Obrazová příloha 2
Vymezení pojmového rámce - perspektivy 3 vědních oborů

Problematika transexuality

Obrazová příloha 3
PSYCHICKÉ, BIOLOGICKÉ A SOCIÁLNÍ POHLAVÍ
po dokončení procesu přeměny pohlaví
FtM

Legenda:

Obrázek znázorňuje proměnu vzájemných vztahů tří rovin pohlaví, kdy v situaci FtM vedl proces přeměny pohlaví k následujícím změnám:

- Psychické pohlaví se nemění, zůstává.
- Sociální pohlaví (gender) se na základě tělesných a administrativních změn upravilo z ženského na mužské.
- Biologické pohlaví doznalo na některých rovinách také určité transformace: červená kolečka znázorňující tělesné buňky s chromozomální výbavou XX zůstávají pochopitelně beze změn, částečně se však mění charakter gonadálního pohlaví (odstranění ovarií) a výrazně se mění hormonální pohlaví (jako důsledek substituce testosteronu). Skutečnost, že se jedná o fyziologické změny s dalekosáhlým sociálním dopadem, jsem se pokusil vystihnout úpravou původního poměru mezi červenou a modrou plochou představující biologickou a sociální rovinu problematiky.

Výsledkem procesu přeměny pohlaví je, že viditelné sociální pohlaví kopíruje pohlaví psychické a obě jsou spolu nyní v souladu - to je cílem procesu přeměny pohlaví.

Obrazová příloha 4
PSYCHICKÉ, BIOLOGICKÉ A SOCIÁLNÍ POHLAVÍ
před zahájením procesu přeměny pohlaví
FtM

Legenda:

Podle toho, zda chceme popsat buď situaci FtM, nebo MtF, může mít toto schéma dvě varianty - já jsem z úsporných důvodů zvolil jen jednu z nich, a to FtM:

- Psychické pohlaví - nejvnitřnější modrý kruh reprezentuje vnitřní, psychickou identitu, která se zakládá na souboru pocitů příslušnosti k mužskému pohlaví.
- Biologické pohlaví - střední červené okruží představuje somatickou, nebo chcete-li biologickou sféru: červená kolečka znázorňují tělesné buňky, které nesou chromozomální výbavu XX. Patří sem tedy rovina pohlaví genetického (XX), gonadálního (ovaria) a hormonálního (estrogen, progesteron).
- Sociální pohlaví - vnější červená slupka, která je čitelná „sociálními brýlemi“ jako gender, určuje jak jsme druhými lidmi vnímáni. Jak vidíme, gender je v souladu s biologickým pohlavím, na základě kterého se původně určil a formoval, ale je v rozporu s psychickou pohlavní identitou, ke které jakoby není možné dohlédnout.